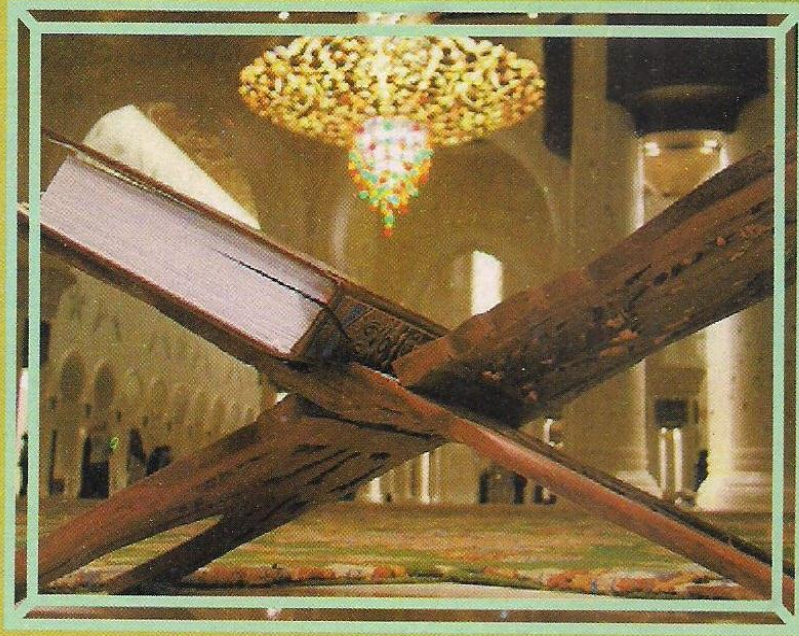

د علم التجويد لومړنی درسي کتاب

جمال القرآن [کامل]

Ketabton.com

تالیف لطیف:

حواشي جدیده، تشریح او پښتو ژباړه:

قاري شبیر احمد

حکیم الامت حضرت مولانا حافظ مفری
شاه محمد اشرف علي تھانوي رح

د تعلیم الاسلام راډیو ویب پانې له خوا:
www.Taleemulislam-Radio.com

﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾ (سورة المزمل، آیت: ۴)

جمال القرآن [کامل]

تالیف لطیف:

حکیم الامت حضرت مولانا حافظ مقري

شاه محمد اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ

حواشی جدیدہ، تشریح او پستو ژباړه:

قاري شير احمد

د تعليم الاسلام راډيو ويب پاڼې له خوا:

www.TaleemulIslam-Radio.com

د دې کتاب ټول حقوق د خپرندويي ټولني سره خوندي دي!

د کتاب پېژند پاڼه:

.....: جمال القرآن [کامل]	❖ د کتاب نوم
.....: حکيم الامت حضرت مولانا حافظ مقري	❖ تالیف
شاه محمد اشرف علي تهانوي <small>رحمۃ اللہ علیہ</small>	
.....: قاري شبیر احمد	❖ ژباړن
.....: پوهه خپرندويه ټولنه / کندهار	❖ کمپوز او ډیزاین
.....: پوهه خپرندويه ټولنه / کندهار	❖ خپروونکی
.....: (۵۰۰۰)	❖ د چاپ شمېر
.....: ۱۳۹۲ هجري لمريز کال	❖ د چاپ کال
.....: څلورم ځل	❖ د چاپ وار
.....: (۶)	❖ د خپروني لړ
.....: ۰۷۰۷۲۶۲۰۶۵	❖ اړیکه
.....: ppa_۲۰۱@live.com	❖ ایمیل
.....: Shabir_ah۱۹۹۳@yahoo.com	

د مضامینو فهرست

شمېره لړلیک مخ

۶	۱. خلورم چاپ
۷	۲. تقریظ استاد القرائت و التجوید
۸	۳. د ژباړن سریزه
۹	۴. د مؤلف لنډه پېژندنه
۱۲	۵. د مصنف سریزه
۱۴	۶. اوله روښنایی
۱۵	۷. د اولي روښنایی متعلق بیان
۲۱	۸. دوهمه روښنایی
۲۴	۹. درېیمه روښنایی
۲۶	۱۰. څلورمه روښنایی
۳۰	۱۱. د غابڼو او ژبي نقشه
۳۹	۱۲. د حروفو د مخارجو اجمالي نقشه
۴۰	۱۳. پنځمه روښنایی
۵۶	۱۴. د حروفو د صفاتو اجمالي نقشه
۵۸	۱۵. شپږمه روښنایی
۶۰	۱۶. اوومه روښنایی (د لام په قاعدو کې)

جمال القرآن [کامل]

١٧. اتمه رو بنیایی (دراپه قاعدو کي) ٦١
١٨. نهمه رو بنیایی (د میم ساکن او مشدد په قاعدو کي) ٧٠
١٩. لسمه رو بنیایی (د نون ساکن او مشدد په قاعدو کي) ٧٤
٢٠. یوولسمه رو بنیایی (د الف، واؤ او یاء په قاعدو کي) ٨٠
٢١. دوولسمه رو بنیایی (د همزه په قاعدو کي) ٩٢
٢٢. دیارلسمه رو بنیایی (د وقف کولو یعنی پریوې کلمې باندي...) ٩٤
٢٣. خوارلسمه رو بنیایی (د مختلفو ضروري فایدو په بیان کي) ١٠٣
٢٤. خاتمه ١١٢

Download From: Aghalibrary.com

خلورم چاپ

أَحَدُكَ يَا مَنْ أَنْزَلْتَ الْقُرْآنَ، عَلَى نَبِيِّكَ الْفُرْقَانَ، وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى نَبِيِّ
الْخَيْرِ الْوَرَاءِ، وَ عَلَى إِلِهِ الْأَتْقِيَاءِ وَأَصْحَابِهِ النَّقَاءِ، وَمَنْ تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ
الْبَلَاءِ، وَبَعْدُ:

درنو لوستونکو!

لکه څنگه چې تاسي پوهېږي چې "جمال القرآن کامل" د پوهي خپرندويي ټولني
خواپه ۱۳۹۱ لمريز کال کي خپور سو او د لوستونکو له خوا يې ښه هر کلی و سو. په همدې
موده کي درې ځلي چاپ سوې او دا يې هم خلورم ځل دي چې چاپ ته سپارل کېږي. لکه
څنگه چې په تېرو چاپو کي د ځينو فني تېروتنو د شتون له امله خپرندويه ټولنه اړه سول چې
"جمال القرآن کامل" بيا کمپوز او اصلاح کړي ترڅو يې خپل مسؤليت سرته رسولی وي او
ټولني ته يې لا ښه خدمت کړی وي. د لوستونکو څخه هم هيله کوو چې د همدې کتاب په هر
څپرکي کي چې کومه تېروتنه ومومي هغه که چاپي او تخنيکي وي او که علمي وي د
مهرباني له مخي دي خپرندويي ټولني ته خبر ورکړي، ترڅو خپرندويه ټولنه يې په
راتلونکو چاپو کي سمون وکړي.

درنو لوستونکو ته يو بل زيری لا دا هم ورکوو چې ډېر ژر به د علم تجويد درې نور
درسي کتابونه (فوائد مکيه، المقدمة الجزرية، القول السديد) خپاره سي او تر تاسو به
يې در ورسوو. د ټولو لوستونکو څخه هيله کوو چې د دې ستر مسؤليت له پاره موږ په
خپلو دعاوو کي هېر نه کړي.

د ژباړن سره او يا د خپرندويي ټولني سره د خپل سالم نظر په شريکولو سره تاسو
کولای سي چې تاسي هم په دې چوپړ کي برخه واخلي، د خپل نظر د څرگندولو له پاره پر
گرځنده شمېره او يا برېښنالیک باندي اړیکه نيولای سي.

په همدې هيله

ستاسو ورور شېبیر احمد

تقریظ استاد قرآنت و التجوید الحاج قاري مولوي عبدالهادي "ابوالانعام" دامت برکاته

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَكَفَى، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الرُّسُلِ، وَخَاتَمِ الْأَنْبِيَاءِ، وَعَلَى
إِلِهِ الْمُجْتَبَى، وَأَصْحَابِهِ الْأَتْقِيَاءِ وَالْأَصْفِيَاءِ، الَّذِينَ هُمْ نُجُومُ الْهُدَى، صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَزْوَاجِهِ وَأَصْحَابِهِ وَأَحْبَابِهِ وَسَلِّمْ تَسْلِيمًا كَثِيرًا كَثِيرًا. أَمَّا بَعْدُ!
اې د اسلامي نړۍ مسلمانې ټولني!

د افغانستان هيواد د دېرشو (۳۰) کلونو غميزو شاهد دئ او د دې پتمن هيواد د
باهمه بچيانو د بېلابيلو لاملونو له وجهي ډېر خورېدلي دي. د ژوندانه د ډگرونو په هره
زاويه كې يې بوږنونكي دردونه ليدلي يعنې اقتصادي ستونزي، زخمو، هجرتونه،
زندانونه او داسي نور. خو د نېكمرغه دا ټولي ضربي يې پر ځان منلي خو دا د دوى ستر
همت دئ چې هيڅ وخت يې خپله حوصله له لاسه نه ده وركړې، په هر ډول سختو شرايطو كې
كې يې خپلي ليخي را نغښتي دي د خپل دين ټولي اړتياوي يې تر خپله وسه پوره كړي.
روښانه خبره ده چې قرآن كريم د الله ﷻ كتاب دئ او هغه يې ساتونكى دئ، خو بيا
هم الله ﷻ په جامعه كې داسي مفكر انسانان پيدا كړي چې همېشه كوښښ كوي چې
مسلمانان وروڼه په قرآن صحيح پوه سي، چې په دې لړ كې زموږ گران شاگرد "قاري
شبير احمد" ډېر كوښښ كړى چې دا د تجويد مشهور كتاب يې د زياتونو سره په مورنۍ
ژبه و مسلمانانو ته وړاندي كړى، ترڅو مسلمانان په قرآن صحيح پوه سي. الله ﷻ د
ده كوښښ قبول كړي. (آمين) د نور لاسه كوښښ ورته دعا گوى يو.

والسلام

الحاج قاري مولوي ابوالانعام

سرېزه

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ، وَصَلَّى وَسَلَّمَ عَلَيْهِ، وَعَلَى آلِهِ
وَأَصْحَابِهِ الَّذِينَ هُمْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ". أَمَّا بَعْدُ:
درنو لوستونکو!

څنگه چي په علم تجويد کي مختلفي رسالې او کتابونه تصنيف سوي دي، په دې لړ
کي "جمال القرآن" هغه کتاب دی چي د مقبوليت او شهرت مقام ته رسېدلی دی او مؤلف
يې حکيم الامت رحمته الله عليه دی. او دا به ټولو ته څرگنده وي چي "جمال القرآن" د ټولو مدارسو
په نصاب کي شامل دی؛ ځکه يو خو ډېره آسانه او بل عامه فهمه دی. پر "جمال القرآن"
باندي مختلفي او متعددې شرحي او حاشيې ليکل سوي دي چي د مجملاتو د توضيح او د
مبهماتو د تشریح له پاره کافي دي، مگر په بعضي ځايو کي د "احقر" په فکر د وضاحت او
تشریح ضرورت وو، نو موږ په دې اساس د گرانو لوستونکو له پاره په روانه پښتو او ساده
عبارت سره توضیح او تشریح کړه ترڅو ټول لوستونکي په آساني سره گټه ځني واخلي.
د کتاب په پېل کي مو د مصنف رحمته الله عليه لنډه پېژندنه ذکر کړې ده ترڅو راتلونکي
نسلونه زموږ د تکړه علماوو د ژوندانه څخه خبر وي او د ژوند په چارو کي د هغوی پر لار
ولاړ سي. همدا ډول موږ دا هڅه کړې ده چي د مصنف رحمته الله عليه ټولي حاشيې (منه) په دې
کي ذکر کړو چي هغه په ځينو نسخو کي نه سته او په ځينو نسخو کي داسي شيان سته چي
هغه په اصلي نسخو کي هيڅ وجود نه لري.
الله تعالی دي دارساله د ټولو لوستونکو له پاره گټوره وگرځوي او د لوستونکو څخه
هيله کوو چي په دعاوو کي مو هېر نه کړي.

کتبه

امقر شبير احمد غفرله الغفار

د مؤلف لنډه پېژندنه

خدايه څه شول هغه بنکلي بنکلي خلک په ظاهر، په باطن سپين سپېڅلي خلک
(رحمان بابا)

زېږېدنه:

حکيم الامت اشرف علي تهانوي رحمۃ اللہ علیہ د جمادي الثاني پر پنځم تاريخ د ۱۲۸۰ هـ ق کال د چهارشنبې په ورځ د صبح صادق پر وخت په تھانه بهون کي وزېږېدې.
لنډه پېژندنه:

نوم يې عبدالغني او د پلار نوم يې عبدالحق وو خو د هغې زمانې يو مشهوره مجذوب حافظ غلام مرتضی پاني پتي وده ته "اشرف علي" نوم غوره کړی وو چي په دغه نامه سره مشهوره سو. د دې زيري سره سم وروسته حافظ، قاري، مولانا، معلم، متکلم، فقيه، مفسر، محدث، مصلح او مجدد وگرځېدې او د امت محمديه د دې بې پايه خدمت په وجه د "حکيم الامت" په لقب سره يادېږي.

د پلار له طرفه يې د نسب سلسله و حضرت عمر فاروق رضي اللہ عنہ ته رسېږي او د مور له طرفه يې د نسب سلسله و حضرت علي رضي اللہ عنہ ته رسېږي. تهانوي رحمۃ اللہ علیہ د پلار له طرفه فاروقي نسبه او د مور له طرفه علوي نسبه دی، پلار مبارک يې د تھانه بهون يو لوی رئيس وو.

د ژوند لنډ حالات:

تهانوي رحمۃ اللہ علیہ مشهور او معروف عالم، رباني، علامه، مفسر، فقيه او شيخ طريقت وو. د قرآن کریم د يادولو او د فارسي کتابو د ويلو وروسته يې ابتدايي عربي کتابونه د حضرت مولانا فتح محمد تهانوي رحمۃ اللہ علیہ څخه زده کړل کوم چي د ظاهري علومو او باطني کمالاتو جامع وو، د نوموړي د مجلس لږ اثر دا وو چي تهانوي رحمۃ اللہ علیہ د کوچنيوالي څخه د تهجد لمونځ شروع کړي.

جمال القرآن [کامل]

د نورو عربي کتابو د پوره کولو له پاره په ۱۲۹۵ هـ ق کال د ذوالقعدې په مياشت کې دارالعلوم ديوبند ته ولاړي او پنځه کاله هلته پاته سو. په ۱۳۰۱ هـ ق کال کې د شلو (۲۰) کالو په عمر د ټولو علومو څخه فراغت ترلاسه کړي.

تهانوي رحمته الله عليه ډېر کتابونه د حضرت مولانا محمد يعقوب صاحب او حضرت شيخ الهند محمود حسن ديوبندي (رحمهما الله تعالى) څخه لوستلي دي، ليکن د حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوي رحمته الله عليه د جلالين په درس کې يې هم کله نا کله برخه اخيسته.

د ۱۳۰۱ هـ ق کال په آخر کې د کانپور د خلکو په غوښتنه په "مدرسه فيض عام / کانپور" کې صدر مدرس سو. يو څه وخت وروسته يې د "جامع العلوم" په نامه مدرسه جوړه کړه او د هغه سرپرستی او صدارت يې کاوه. همدا ډول تقريبا څوارلس (۱۴) کاله په درس او تدريس کې مشغول پاته سو. په ۱۳۱۵ هـ ق کال کې يې په تهانه بهون کې "خانقاه امداديه" آباډه کړل.

په ۱۲۹۹ هـ ق کال کې د ديوبند د قائمېدو په حالت کې د خط په واسطه د شيخ المشائخ حضرت حاجي امداد الله مهاجر مکی رحمته الله عليه سره بيعت وکړي. دوه ځلي د بيت الله په حج سره مشرفه سوې دى او دوهم ځلي د حج وروسته شپږ مياشتي د حضرت حاجي امداد الله مهاجر مکی رحمته الله عليه سره په مجلس کې پاته سو او د هغه څخه يې باطني کمالات حاصل کړل. حضرت گنگوهي رحمته الله عليه به تهانوي رحمته الله عليه ته ويل: "چې موږ د حاجي صاحب څخه خامه مېوه ترلاسه کړه او تا پخه مېوه ترلاسه کړه او کاميابه سوې". مطلب دا چې تهانوي رحمته الله عليه ۴۷ کاله د ارشاد او تلقين پر مسند باندي پاته سو او يو عالم خلک يې په خپل ظاهري او باطني فيض سره اوبه کړل. تهانوي رحمته الله عليه د بې شمېرو نیکو نصيحتونو، بې شمېره ښه ملفوظاتو او د ډېرو ارزښتناکو تصانيفو په روڼا سره شرق او غرب روښانه کړل. په زرهاوو زرونو د تهانوي رحمته الله عليه د فيض څخه گټه واخيستل؛ عوامو، خواصو، علماوو او اولياوو ټولو د تهانوي رحمته الله عليه څخه فيض او برکت ترلاسه کړي.

د تهانوي رحمته الله عليه د ژوند يو روښانه اړخ د هغه اصلاحي کارنامې دي؛ تهانوي صاحب د مسلمانانو د عقيدو او عباداتو د تصحيح تر څنگ د مسلمانانو اخلاق، معاملات او د ژوند پر لارو چارو باندي هم توجه کول. په دغه سلسله کې يو ډېر نهايت جامع کتاب د "حيات المسلمین" په نامه سره تاليف کړي په کوم کې چې د قرآن او حديثو په روڼا کې د

مسلمانانو د دیني او دنیوي کامیابی او ترقي مکمل بندوبست او تیاری ترتیب کړل سوی وو او دغه کتاب تهانوي بِسْمِ اللّٰهِ خپل تر نورو کتابو ډېر د نجات او خلاصون ذریعه او وسیله گڼله.

د تجوید په فن کي "جمال القرآن" د تهانوي بِسْمِ اللّٰهِ مشهوره او پېژندل سوې رساله ده، ډېره ساده او آسانه ده، د اختصار سره د تجوید د فن ډېرو ضروریاتو مشتمله ده او د دې رسالې د مقبولیت او شهرت لوي لامل د مصنف بِسْمِ اللّٰهِ اخلاص او علمي مقام دی او د دې رسالې آسانی او ساده عبارت د دې رسالې د مقبولیت دوهمه وجه ده. تهانوي بِسْمِ اللّٰهِ تر زرو (۱۰۰۰) ډېر تصانیف لري او داسي یو فن نه سته چي تهانوي بِسْمِ اللّٰهِ دي په هغه فن کي تصنیف نه وي کړی. **فَلِلّٰهِ دَرُّهُ وَعَلَى اللّٰهِ اَجْرُهُ!**

وفات او مدفن:

حضرت تهانوي بِسْمِ اللّٰهِ د عمر په آخر کي د ضعف او معدې د ناروغي په سبب د دغه فاني نړۍ څخه د ۱۳۶۲ هـ ق کال د رجب المرجب د میاشتي پر ۱۶ تاریخ د سه شنبې په ورځ د دوو اتیا (۸۲) کالو په عمر کوچ وکړي. انا لله وانا اليه راجعون!

حضرت تهانوي بِسْمِ اللّٰهِ په تهانه بهون کي د عشقبازان په هدیره کي بنځ کړل سو، دا هدیره دوی په خپلو پیسو اخیستي او وقف کړې یې وه.

اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَلِجَمِيعِ الْمُسْلِمِيْنَ وَالْمُسْلِمَاتِ.

نه وشفش غایتی دارد نه "سعدی" را سخن پایان

بمیرد تشنه، مستسقی و دریا هم چنان باقی

(سعدی شیرازی)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلَاةِ: (١)

(١) په دغه مقدمه کي مصنف صاحب و خو شيانو ته اشاره کړې ده چي هغه په لاندې ډول دي:
لومړی د رسالې مسمی: د رسالې نوم ډېر په زړه پوري او د کتاب د موضوع مطابق دی، حُکمه چي "جمال" حسن او بنايست ته وايي او تجويد هم د تلاوت بنايست او د ادا او قرأت زبور او زينت دی. حُکمه علامه جزري رحمته الله فرمايي: وَهُوَ أَيْضًا جَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ وَزِينَةُ الْأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ.

دوهم د رسالې مضامين په روښنايي سره مسمی کول: د رسالې مضامين د بابو او فصولو پر ځای په روښنايي سره مسمی کول ډېر غوره او عمده تعبير دی او د رسالې د نامه سره يې هم مناسبت سته؛ حُکمه د روښنايي او حسن ترمنځ يو مناسبت پيدا کيږي، دا داسي مثال لري لکه يوه بنايسته خونه چي وي او هلته روښنايي هم وي نو دا خونه ډېره ښه معلومېږي او که چيري په هغه خونه کي روښنايي نه وي نو د هغې خوني بنايست کله معلومېږي. او په څوارلسو روښنايو کي دا حصر کول يو خاصه مهرباني ده. هغه دا چي مصنف رحمته الله د هري روښنايي څخه لږ لږ د علم د روښنايي حاصلول د سپوږمۍ د هري شپې د لږ روښنايي سره تشبيه ورکړې ده نو په دغه تعداد کي دې ته اشاره ده لکه څنگه چي د سپوږمۍ ټوله روښنايي د څوارلسم په شپه پوره کيږي، همدا ډول د علم تجويد مضامين او مسایل د علمي روښنايي سره د ضرورت په اندازه په څوارلسو روښنايي کي پوره کيږي.

درېيم د تاليف سبب: د تهانوي صاحب د گران دوست مولوي حکيم يوسف صاحب په غوښتنه مصنف صاحب دا کتاب تصنيف کړی دی.

څلورم ماخذونه: د دې کتاب ماخذونه په لاندې ډول دي:

- حقیقة التجويد. مولانا قاري محمد صديق خراساني رحمته الله.

- جهد المقل. علامه شيخ مرعشي رحمته الله.

- درة الفريد. شيخ عبدالحق محدث دهلوي رحمته الله.

- تعليم الوقف. مولانا حافظ قاري عبد الله مکي رحمته الله کوم چي د مصنف رحمته الله استاد

دی. او په کومو ځايو کي چي د کتاب نوم نه وي هغه د مصنف رحمته الله خپل عبارت دی.

دا يو څو صفحې د تجويد په ضروري قاعدو کي دي، کوم چي مسمی په "جمال القرآن" سره دی او د دې مضمونونه په روښنايي سره مسمی دي.

زما د عزتمند دوست مولوي حکيم محمد يوسف صاحب چي د "مدرسه قدوسيه / گنگوه" مهتم دی، د هغه په غوښتنه سره د معتبرو کتابو څخه خصوصاً د رساله "هدية الوحيد" څخه استفاده سوې ده، ځکه چي د "هدية الوحيد" مصنف هغه په ډېر آسانه عبارت سره ليکلي ده په کوم چي مبتدي هم پوهېږي، همدا رساله د مولوي قاري عبدالوحيد صاحب مدرس درجه الاولى قرأت - مدرسه عاليه ديوبند تصنيف دی.

په بعضي ځايو کي د قرأت د نورو کتابو څخه هم استفاده سوې ده، د هر کتاب نوم په خپل ځای کي ورسره ليکل سوی دی. په بعضي ځايو کي ما د خپل يادښتونو څخه هم يو څه قاعدې ليکلي دي، هلته د کومي علامې ضرورت نه سته. چيري چي د کتاب نوم نه وي هغه به ياد "هدية الوحيد" مضمون وي که چيري په هغه کي موجود وي، که نه نو د "احقر" مضمون دی.

وَبِاللَّهِ التَّوْفِيقِ وَهُوَ خَيْرُ عَوْنٍ وَخَيْرُ رَفِيقٍ

کتبه اشرف علي تهانوي، ادهمي، منفي، پشتي عفی عنه

يوه ګټوره مشوره:

لومړی د ارساله ښه په غور سره ورته وواياست، د هر شي تعريف، مخرجونه، صفتونه او نوري قاعدې ښه ورپه ياد کړئ. وروسته تر دې "تجويد القرآن" منظوم ورپه ياد کړئ او که چيري وخت لږ وي نو "حق القرآن" ورپه ياد کړئ.

يادونه:

تجويد القرآن او حق القرآن د مصنف صاحب نوري دوې (٢) منظومي رسالې دي، چي په اردو ژبه کي مصنف صاحب نظم کړي دي.

اوله روښنایي

تجوید^(۱) وایي هر حرف د خپل منځ څخه را ایستل او د هغه صفات ادا کول. د دې علم حقیقت همدومره^(۲) دی، مخارج او صفات په څلورمه او پنځمه روښنایي کې راځي.

^(۱) تجوید په لغت کې تَحْسِينُ الشَّيْءِ وَ جَعْلُ الشَّيْءِ جَيِّدًا. یعنی د یوه شي بڼه او عمده ګرځول. او د مجویدینو په اصطلاح کې د تجوید تعریف دا دی: هُوَ أَنْ يُعَالَجَ إِخْرَاجُ الْحُرُوفِ مِنْ مَخَارِجِهَا وَإِعْطَاءُ مَا تُسْتَحَقُّ مِنَ الصِّفَاتِ اللَّازِمَةِ وَالْعَارِضَةِ وَالْمَدِّ وَالْقَصْرِ وَالْإِظْهَارِ وَالْإِدْغَامِ وَغَيْرِ ذَلِكَ بِسَهْوَلَةٍ وَبِغَيْرِ كُلْفَةٍ حَتَّى يَصِيرَ ذَلِكَ سَجِيَّةً لَهُ. یعنی هر حرف هر ځای او په هر حال کې د حرف د مقرر منځ څخه د ټولو صفاتو لازمه او صفات عارضیه او همدا ډول مد او قصر، اظهار او ادغام او نور صفات په لطافت او نرمي سره بې له څه تکلف او سختي او د عمده والي سره ادا کړي او په داسې اندازه کوښښ وکړي چې د حروفو تصحیح د قاري عادت او فطرت او ملکه وګرځي. همدا ډول په تجوید کې د کمال او مهارت حاصلولو له پاره د حروفو په ادا کولو کې د دې خبرې لحاظ ساتل ډېر ضروري دی چې یو قسم تکلف او تصنع نه وي. د مثال په ډول د ضرورت څخه زیات شونډانو ته حرکت ورکول، یا خوله کول، یا منځ ته غږه نه کول، یا په بشپړه ښکاره کول، یا ټول بدن ته حرکت ورکول، یا کله کرار تلاوت کول او کله چابک تلاوت کول، یا کله په کرار آواز سره ویل او کله په لوړ آواز سره ویل او داسې نوري ټولي طریقې د تجوید خلاف دي.

^(۲) په ویلو سره خو دا خبره آسانه معلومېږي لیکن د دې په عملي کولو کې د ډېر کوښښ ضرورت دی او تر کومه حده چې کېدای شي باید د یوه ماهر استاد څخه استفاده وسي. بله دا خبره چې د دې فن په تعریف کې دوې (۲) خبرې داخلي دي؛ یو دا چې حروف د خپلو =

د اولي روښنایي متعلق بیان

په اوله روښنایي کي دلاندنيو لسو (۱۰) شيان ياد ساتل پکار دي:

د علم تجويد لغوي او اصطلاحي تعريف، د علم تجويد موضوع، د علم تجويد غرض، د علم تجويد فايده او ثمره، د علم تجويد حکم، د علم تجويد فضيلت، د علم تجويد ارکان، د علم تجويد واضعين، د علم تجويد نومول يا مسمی کول په تجويد سره او د علم تجويد ثبوت.

لومړی د علم تجويد لغوي او اصطلاحي تعريف:

د تجويد لغوي معنا دا ده: **تَحْسِينُ شَيْءٍ بِالشَّيْءِ**. يعني بنايسته کول د يوه شي دئ په بل شي سره، يو شی تجويد دئ او بل شی قرآن کریم دئ، يعني بنايسته کول د قرآن کریم په تجويد سره.

د تجويد اصطلاحي معنا دا ده: **هُوَ عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيهِ عَنِ مَخَارِجِ الْحُرُوفِ وَصِفَاتِهَا**. يعني دا يو علم دئ چي د حروفو د مخارجو او صفاتو څخه بحث کوي. يو بل جامع تعريف يې دا دئ: د حروفو حق ورکول او مستحق ورکول؛ د حق څخه مراد مخارج او صفات لازمه دي او د مستحق څخه مراد صفات عارضيه دي.

دوهم د علم تجويد موضوع:

د دې علم موضوع قرآني الفاظ دي چي هغه عبارت د حروف هجاء څخه دي. هغه د الف څخه تر حرف يا پوري دي او دا ټول نهه ويشت (۲۹) حروف کېږي.

=مخارجو څخه را ايستل (يعني ادا کول) او دوهم دا چي د حروف ټول صفات ادا کول. د دې څخه معلومه سول چي علم اوقاف د تجويد څخه جلا فن دئ، خو د علم اوقاف او علم تجويد ډېر تعلق سته او دا هم معلومه سول چي په خوش آوازی سره قرآن ويل د تجويد د فن څخه زائد او خارج امر دئ.

جمال القرآن [کامل]

در پیم د علم تجوید غرض:

د دې علم غرض دا دی: تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ كَمَا أَنْزَلَ وَتَحْسِينُ الْقِرَاءَةِ. یعنی داسي تلاوت کول لکه څنگه چي را نازل سوی دی او د تلاوت عمدۀ او بنایسته جوړول. یا په بل عبارت سره: صَوْنُ اللِّسَانِ عَنِ الْخَطَا فِي تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ. یعنی د قرآن په تلاوت کي ژبه د غلطۍ څخه ساتل.

خلورم د علم تجوید فايده او ثمره:

د علم تجوید فايده او ثمره رضا الهي یا سعاده الدارين ده. یعنی که علم تجوید چا زده کړي هغه به په دنيا و آخرت کي کاميابه وي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ. یعنی غوره او ښه سپری ستاسو څخه هغه سپری دی چي خپله قرآن زده کړي او بل چا ته قرآن ورزده کړي.

پنځم د علم تجوید حکم:

د علم تجوید حکم پر دوه قسمه دي:

يو فرض عين دی او بل فرض کفایي دی. یعنی عمل په کول فرض عين دی او ويل يې او د دغو قاعدو زده کول فرض کفایي دي. د اته څلوېښت (۴۸) ميله په اندازه د علم تجوید د يوه ماهر وجود ضروري دی، که چيري نه وي نو ټوله گناهگاره دي او د دغه علم د قواعدو مطابق قرآن ويل پر هر عاقل، بالغ باندي فرض عين دی. یعنی تر داسي اندازې چي په حروفو او معانيو کي تبديلي را نه سي او د دې څخه زيات مستحب دی. دلته د دغه علم څخه مراد قرآن کریم دی ځکه ذکر سبب مراد حني مسبب دی.

شپږم د علم تجوید فضيلت:

تجوید افضل العلوم دی؛ ځکه د علم تجوید تعلق د کلام الله سره دی کوم چي افضل الکلام دی او د کوم علم تعلق چي د افضل الکتاب سره وي هغه علم افضل العلوم وي.

اووم د علم تجوید ارکان:

د علم تجوید څلور ارکان دي:

۱. مخارج الحروف. (د حروفو مخرجونه)
۲. صفات الحروف. (د حروفو صفتونه)

۳. ترکیبی قاعدې یا اجرا. (مثلاً: ادغام، اخفاء، غنه، مد او داسې نور)

۴. ریاضة اللسان. یعنی تکلیف پر ژبه راوستل ترڅو کوم حروف چې نه سي ادا کولای، وکولای سي چې ادا یې کړي.

اتم د علم تجوید واضعین:

د علم تجوید واضعین پنځه دي:

۱. ابو عبد الرحمن خلیل بن احمد فراهیدي رحمته الله. (المتوفی سنة ۱۷۰ هـ ق)

۲. عمرو بن عثمان بن قنبر رحمته الله الملقب به سیبویه. (المتوفی سنة ۱۸۸ هـ ق)

۳. محمد بن مستنیر رحمته الله عرف قطرب. (المتوفی سنة ۲۰۹ هـ ق)

۴. یحیی بن زیاد فراء رحمته الله. (المتوفی سنة ۲۰۷ هـ ق)

۵. مبرد رحمته الله. (المتوفی سنة ۲۰۷ هـ ق)

د دې فن وضع او ترتیب تقریباً د ۱۵۰ هجري سنې څخه شروع کېږي.

نهم د علم تجوید مسمیٰ په علم تجوید سره:

علم تجوید ته ځکه علم تجوید وایي چې حضرت علي کرم الله وجهه د "وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً"

تفسیر داسي کړی دی چې: **الْتَّرْتِيلُ هُوَ تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَ مَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ**. حضرت علي کرم الله وجهه په خپل دغه تفسیر کي دغه علم په علم تجوید سره مسمیٰ کړی دی، نو ځکه اوس تجوید ورته وایي.

لسم د علم تجوید ثبوت:

علم تجوید په قرآن، سنت، اجماع، قیاس، فقه او د علماوو په اقوال سره ثابت دی:

قرآن:

۱. ﴿الَّذِينَ ءَاتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾ (البقرة: ۱۲۱) ژباړه: هغه

کسانو ته چې موږ کتاب ورکړی دی دوی یې داسي تلاوت کوي لکه څنگه چې د هغه د ویلو حق دی.

امام غزالي رحمته الله فرمایي چې حق تلاوت دا دی چې ژبه، عقل او زړه درې سره شریک

وي. د ژبي حصه د حروفو صحیح ادا کول دی، د عقل حصه د معانیو او مطالبو تفسیر دی او د زړه حصه اطاعت او د نصیحت قبول دي.

۲. ﴿أَوْزِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً﴾ (المزمل: ۴) بیضاوي رحمته الله فرمایي:

اى جَوِّدِ الْقُرْآنَ تَجْوِيْدًا. (يعني قرآن په تجويد سره بنایسته کړئ) او حضرت علي كرم الله وجهه فرمایي: التَّرْتِيْلُ هُوَ تَجْوِيْدُ الْحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ. يعني ترتیل نوم دى د حروفو په تجويد سره ادا کول او د وقف د حايو پېژندل.

احاديث:

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایي: رُبَّ قَارِيٍّ لِلْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ يُلْعَنُهُ. يعني ډېر داسي کسان سته چي دوى په داسي حال کي تلاوت کوي چي قرآن پر دوى لعنت وايي.

ملا علي قاري رحمته الله فرمایي چي په دغه کي درې (۳) ډوله کسان داخل دي: بې عمله، تحريف کوونکى او غلط ويونکى.

ابن مسعود رضي الله عنه يو چا ته قرآن وايه هغه "إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ" بې له مده ووايه، ابن مسعود رضي الله عنه ورته وفرمايل چي رسول الله صلى الله عليه وسلم ما ته داسي نه دي ويلي.

اجماع:

۱. ملا علي قاري رحمته الله په "المنحة الفكرية شرح المقدمة الجزرية" کي فرمایي: هَذَا الْعِلْمُ لَا خِلَافَ فِي أَنَّهُ فَرْضٌ كِفَايَةٌ وَالْعَمَلُ بِهِ فَرْضٌ عَيْنٌ عَلَى صَاحِبِ كُلِّ قِرَاءَةٍ وَرِوَايَةٍ. وَ لَوْ كَانَتِ الْقِرَاءَةُ سُنَّةً.

ژباړه: په دې کي د هيچا خلاف او شخړه نه سته چي د علم تجويد قاعدې زده کول فرض کفايي دي او د هغه موافق عمل کول په هر قرأت او روايت کي فرض عين دى، که څه هم خپله تلاوت مسنون او مستحب دى فرض او واجب نه دى.

علامه شيخ محمد مكي نصر رحمته الله په نهاية القول المفيد کي فرمایي: فَقَدْ اجْتَمَعَتِ الْأُمَّةُ الْمَعْصُومَةُ مِنَ الْخَطَا عَلَى وَجُوبِ التَّجْوِيدِ مِنْ زَمَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم إِلَى زَمَانِنَا وَلَمْ يَخْتَلِفْ فِيهِ عَنْ أَحَدٍ مِنْهُمْ. وَ هَذَا مِنْ أَقْوَى الْحُجَجِ.

ژباړه: امة معصومه عن الخطا (هغه امت چي د هغه اجماع د غلطي څخه محفوظه ده) هغه د حضور اکرم صلى الله عليه وسلم د زماني څخه بيا زمور تر زماني پوري د تجويد پر وجوب باندي اتفاق کړى دى او په دې کي د هيچا اختلاف نه سته او دا اجماع د قوي دلايلو څخه ده.

۱. قرآن عربي دئ او د تجويد د قاعدو شخه مخالفت کول بعضي وختونه حروف عجمي کوي. د مثال په ډول د ضاد پر خای ډال یا د حرکاتو مجهول ادا کول.
۲. قرآن د لفظ او معنا د دواړو نوم دئ نو د معنا په ډول د الفاظو تصحيح هم ضروري ده.
۳. په تجويد سره د تلاوت حسن دوه چنده کېږي.

فقه:

فقهاء کرامو رضي الله عنهم هم ليکلي دي چي قرآن کریم په تجويد سره ويل واجب او ډېر ضروري دئ، ځکه په غلط ويلو سره بعضي وخت معنا داسي بدلېږي چي په هغه سره لمونځ فاسدېږي. او ليکلي يې دي چي په دې اړه خپل خيال معتبر نه دئ بلکي د يوه محقق او ماهر قاري شاهدي ضروري ده او که چيري د حروف د تصحيح کونښن و نه کړي نو د هغه لمونځ نه صحيح کېږي.

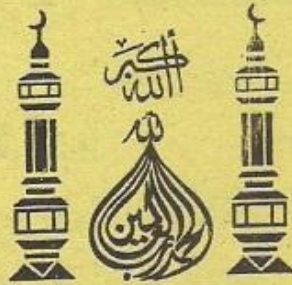
اقوال علماء:

۱. امام علامه شمس الدين ابو الخير محمد بن الجزري رحمته الله په المقدمة الجزرية کي فرمايي:

وَالْأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتْمٌ لَّازِمٌ
مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ أَيْمٌ

 ژباړه: قرآن کریم د تجويد موفق ادا کول ډېر ضروري او لازم دئ او هغه څوک چي قرآن کریم په تجويد سره نه وايي هغه گناهکاره دئ.
۲. الله عز وجل د قرآن کریم په ترتيب ويلو سره حکم کړی دئ او پر خلکو يې دا واجب کړي ده چي قرآن کریم په ترتيب سره ووايي. (ملا جيون د تفسیر احمدي مصنف او د عالمگير باچا استاد)
۳. که چيري څوک د قرآن استاد وي او د تجويد خلاف قرآن وايي يا اجرت واخلي او قرآن غلط ختم کړي، نو دا دواړه د اجرت مستحق نه دي. (د امام جزري فتوا)
۴. که څوک قرآن د تجويد خلاف وايي او بل سړی دا واوري او قسم واخلي چي دا قرآن نه وايي، نو د دې سړی دا قسم درواغ نه دئ. (د امام جزري فتوا)

٥. حضرت شاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ د "وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً" په تفسیر کي فرمایي: چي "ترتیل" په لغت کي واضح او صاف ویلو ته وایي او په شریعت کي "ترتیل" د اوو (٧) شیانو د رعایت کولو نوم دی او هغه اووه شیان دا دي:
١. هر حرف د خپل منځ څخه را ایستل.
 ٢. د وقف او ابتدا لحاظ کول.
 ٣. درې (٣) سره حرکتونه صاف ادا کول.
 ٤. آواز په اندازه لوړول.
 ٥. آواز عمده جوړول.
 ٦. د تشدید او مد خیال کول.
 ٧. د ترهیب او عذاب پر آیتو باندي استغفار او د ترغیب او ثواب پر آیتو باندي د جنت سوال کول.

دوهمه روښنایي

د تجويد څخه خلاف قرآن ویل، غلط ویل یا بې قاعدې ویلو^(۱) ته لحن ویل کېږي.

لحن پر دوه (۲) قسمه دي؛ لحن جلي او لحن خفي. او لحن جلي بیا پر څلور (۴) ډوله دي:

اول ډول یې دا دی چې د یوه حرف پر ځای بل حرف ووايي. لکه د **الْحَمْدُ لِلَّهِ** پر ځای **الْهَمْدُ** ووايي. یا د **ثا** پر ځای **سین**، یا د **حا** پر ځای **ها**، یا د **ذال** پر ځای **زا**، یا د **صاد** پر ځای **سین**، یا د **ضاد** پر ځای **دال**، یا د **ظا** پر ځای **زا**، یا د **عین** پر ځای **همزه** ووايي او په داسې غلطیو کې اکثره علماء اخته دي.

دوهم ډول یې دا دی چې یو حرف زیات کړي. لکه په **الْحَمْدُ لِلَّهِ** کې د **دال** پېښ او د **ها** زیر کش کړي او داسې یې ووايي: **الْحَمْدُ لِلَّهِ**.

درېیم ډول یې دا دی چې یو حرف کم کړي. لکه د **لَمْ يُؤَلِّدْ** واو بنسکاره نه کړي او **لَمْ يُكَلِّدْ** یې ووايي.

څلورم ډول یې دا دی چې زور، زیر، پېښ او سکون د یوه او بل پر ځای ووايي. لکه د **إِيَّاكَ** کاف ته زیر ورکړي، یا د **إِهْدِنَا** څخه مخکې همزې ته زور

^(۱) دلته درې (۳) لفظونه ویل سوي دي، خلاف ویل، غلط ویل، بې قاعدې ویل. د خلاف ویلو څخه مراد صفات لازمه پرېښوول، د غلط ویلو څخه مراد مخارج پرېښوول او د بې قاعدې ویلو څخه مراد صفات عارضیه پرېښوول دي.

جمال القرآن [کامل]

ورکړي، يا د اَنْعَمَتْ ميم ته حرکت ورکړي او داسي يې ووايي اَنْعَمَتْ او يا نوري داسي تېروتنې وکړي دې ټولو ته لحن جلي ويل کېږي^(۱) او دا حرام دی. (حقیقة التجويد)

په ځينو ځايو کې که چيرې و معنا ته يې تغیر ورسېږي^(۲) نو لمونځ په فاسدېږي.

دوهم قسم يې لحن خفي دی:

هغه دا دی چې داسي غلطي خو و نه کړي خو د حروفو د بنایست له پاره چې کومي قاعدې^(۳) مقررې سوي دي د هغه څخه يې خلاف ووايي.

(۱) خلاصه دا ده چې لحن جلي څلور ډولونه لري: ۱- تبديل الحرف بالحرف. (د يوه حرف په بل حرف سره بدلول) ۲- حروف مده غورځول. ۳- حرکات او سکانات غلط ويل. ۴- حرکتونه يعنې زور، زير او پېښ کښول. يو حرف په بل حرف سره بدلول کله د مخرج د بدلولو په سبب هم کېږي لکه د حار پر ځای ها ويل او کله د صفات لازمه يا د صفات عارضيه د بدلېدو په سبب هم کېږي لکه د صاد پر ځای سين ويل. د لحن جلي د دوهم او درېيم قسمو خلاصه دا سوه چې زياتوب او کمی دواړه لحن جلي دي په دې کې دا شامل دی چې مشدد حرف مخفف وويل سي چې دا کمی ده، يا يو مخفف حرف مشدد وويل سي چې دا زياتوب دی.

(۲) "معنا ته يې تغیر ورسېږي" پر دغه جمله باندي د فکر کولو څخه وروسته دا معلومېږي چې يوازي د حرف په بدلولو سره لمانځه ته تغیر نه رسېږي خو گناه ده. په لمانځه کې فساد هغه وخت راځي چې په لحن جلي سره د قرآن و معنا ته تغیر ورسېږي. مصنف رحمته الله عليه يو داسي جامع عبارت ويلي دی چې د ډېرو فقهي مسایلو او جزئیاتو د سوالو جوابونه ځني حاصلېږي.

(۳) د دې قواعدو څخه مراد صفات عارضيه دي.

لکه پر کومه را چي زور يا پېنس وي نو هغه را به ډکه ويل کېږي، لکه د
 الصِّرَاط را چي په اتمه روښنايي کي به يې بيان راسي، ليکن دغه را باريکه
 ووايي دې ته لحن خفي ويل کېږي.
 دا غلطي د اولي غلطي څخه سپکه يعني مکروه ده ليکن د داسي تېروتنو
 څخه هم د ځان ساتل ډېر ضروري دی.

يادونه: لحن په نزد د اهل لغتو مطلق غلطي ته ويل کېږي او په نزد د مجويدينو لحن
 خوش آوازی ته ويل کېږي. نبي کریم ﷺ فرمايي: **اقْرَأُوا الْقُرْآنَ بِلُحُونِ الْعَرَبِ**. يعني تاسو
 قرآن د عربو په لهجو او خوش آوازی سره وایاست. د لحن جلي لغوي معنا ښکاره او سخته
 غلطي يعني هر څوک په پوهېږي چي مصنف **رَضِيَ اللهُ عَنْهُ** يې تشریح وکړل او د لحن خفي لغوي
 معنا ده پته يا سپکه غلطي يعني چي هر څوک نه په پوهېږي يوازي قاريان په پوهېږي.

درپیمه رو بنیایي

د قرآن شریف د شروع کولو څخه مخکي **أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ** ویل ضروري ده او په **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** کي دا تفصیل دی:

که چیري د سورت د سر څخه یې شروع کړي نو **بِسْمِ اللَّهِ** ویل ضروري ده او که چیري د تلاوت کولو په مابین کي بل سورت شروع سي، نو دلته هم **بِسْمِ اللَّهِ** ویل ضروري ده ^(۱) او په دا دوهم صورت کي په سورة براءة (سورة التوبة) کي به **بِسْمِ اللَّهِ** نه ویل کېږي او بعضي علماوو ویلي دي چي په اول صورت کي به هم **بِسْمِ اللَّهِ** نه ویل کېږي ^(۲) او که د سورت د مابین څخه یې تلاوت شروع

^(۱) د آساني په خاطر یې داسي په یاد کړی چي دا ابتدا درې (۳) صورتونه دي: ۱- ابتدا تلاوت او ابتدا سورت. ۲- ابتدا تلاوت در میان سورت. ۳- ابتدا سورت در میان تلاوت. د دغه درو حکم دا دی: چي په اول صورت کي دواړه ویل ضروري دي او په دوهم صورت کي **أَعُوذُ بِاللَّهِ** ویل ضروري ده او په **بِسْمِ اللَّهِ** ویلو کي اختیار دی که یې وایي او که یې نه وایي، خو ښه خبره دا ده چي وویل سي او په درپیم صورت کي یوازې **بِسْمِ اللَّهِ** ویل ضروري ده.

^(۲) یعنی شروع د تلاوت د اول څخه د سورت براءة.

یادونه: د **أَعُوذُ بِاللَّهِ** ثبوت په دغه آیت سره راغلی دی: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ (سورة النحل، آیت: ۹۸) او د **بِسْمِ اللَّهِ** ثبوت په دغه مشهوره حدیث سره راغلی دی: **كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ بِبِسْمِ اللَّهِ فَهُوَ أَقْطَعُ وَأَجْزَمُ**. د **أَعُوذُ بِاللَّهِ** او **بِسْمِ اللَّهِ** له پاره درې =

کري نو بِسْمِ اللّٰهِ وَيِلْ بِنَه كَار دِي، ضروري نه ده او په همدغه صورت کي اَعُوذُ
بِاللّٰهِ وَيِلْ ضروري ده.

= محله دي چي مخکي تېر سوله او د دغو درو محلوله پاره څلور (۴) حکمونه دي: ۱-
فصل کل. ۲- وصل کل. ۳- فصل اول وصل ثاني. ۴- وصل اول فصل ثاني. فصل کل دا
دئ چي تعوذ، تسميه او د سورت سر هر يو په جلا ساه شروع کري. وصل کل دا دئ چي
تعوذ، تسميه او د سورت سر ټوله په يوه ساه ووايي. فصل اول وصل ثاني دا دئ چي تعوذ
په جلا ساه ووايي او تسميه او د سورت سر په جلا ساه ووايي. وصل اول فصل ثاني دا دئ
چي تعوذ او تسميه په يوه ساه او د سورت سر په بله ساه ووايي. په ابتدا تلاوت او ابتدا
سورت کي څلور سره حکمونه روا دي. په ابتدا تلاوت درمیان سورت کي درې حکمونه
روا دي: فصل کل، وصل کل، وصل اول فصل ثاني. په ابتدا سورت درمیان تلاوت کي هم
درې حکمونه دي: فصل کل، وصل کل، فصل اول وصل ثاني. په کومو صورتو کي
چي بعضي حکمونه روا نه دي ځکه چي سامع به دا فکر وکړي چي دا بِسْمِ اللّٰهِ هم د دغه
سورت يوه حصه ده او حال دا دئ چي بِسْمِ اللّٰهِ خود قرآن کریم يو جزء دئ.

خلور مه رو بنيايي

د کومو ځايو څخه چي حروف ادا کېږي هغو ته مخارج وايي او دا ټوله مخارج او ولس (۱۷) دي. (۱)

(۱) مخارج جمع د مخرج ده. د مخارجو مخکي د پنځو (۵) شيانو پېژندل ضروري دي. اول د مخرج لغوي او اصطلاحي معنا: مخرج په لغت کي مَوْضِعُ الْخُرُوجِ يعني د راوتلو ځای دی. په اصطلاح کي: حَيْزٌ مُؤَلَّدٌ لِلْحَرْفِ. يو خاص ځای دی چي حرف ځني راوړي. دوهم د مخارجو شمېر: مخارج پر مشهوره قول باندي او ولس (۱۷) دي؛ ځکه د مخارجو په شمېر کي درې (۳) مذهبونه دي. اول مذهب د امام سيبويه رحمته الله عليه دی؛ د ده پر قول باندي مخارج شپاړلس (۱۶) دي ځکه امام سيبويه رحمته الله عليه جوف دهن په مخارجو کي نه شمېري او وايي چي د جوف دهن د حروفو اداينه په نورو ځايو پوري اړه لري، ځکه چي الف يې په انتها حلق کي، مده واؤ په شونډانو کي او مده ياء په وسط لسان کي ادا کېږي. دوهم مذهب د امام فراء رحمته الله عليه دی؛ د ده پر قول باندي مخارج څوارلس (۱۴) دي ځکه امام فراء رحمته الله عليه جوف دهن، نهم، لسم او يوولسم مخرجونه په مخارجو کي نه شمېري. د امام فراء او امام سيبويه (رحمهما الله) نظر په جوف دهن کي يو دی او امام فراء رحمته الله عليه نهم، لسم او يوولسم مخرجونه ځکه په مخارجو کي نه شمېري ځکه چي امام فراء رحمته الله عليه يې د قرب يا نژدېوالي لحاظ کوي. درېيم مذهب د امام خليل رحمته الله عليه دی؛ د امام خليل رحمته الله عليه پر مذهب مخارج او ولس (۱۷) دي ځکه امام خليل رحمته الله عليه هر حرف ته خپل مخرج ثابته وي او دا مذهب غوره او افضل دی. که څوک دا سوال وکړي چي حروف نهه ويشت (۲۹) دي او مخارج او ولس دي او مخکي ذکر سول چي امام خليل رحمته الله عليه هر حرف لره خپل مخرج ثابته وي، نو دا خو مخارج او ولس دي او حروف نهه ويشت دي؟ د دې جواب دا دی چي د حروفو ترمنځ درې نسبتته سته، بعد مخرج، قرب مخرج او اتحاد مخرج. يعني ځيني حروف په مخرج کي يو =

اول مخرج:

د جوف دهن دی؛ یعنی د خولې خالیگه. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: واؤ چي کله ساکن وي او مخکي حرف یې پېښ ولري. لکه: الْبَغْضُوبِ. یا چي کله ساکنه وي او مخکي حرف یې زور ولري. لکه: نَسْتَعِينُ. الف چي کله ساکن، بې جتکې وي او مخکي حرف یې زور ولري. لکه: الصِّرَاطِ. ساکن بې جتکې یې په دې سبب وویل چي زور، زیر او پېښ لرونکي او همدا ډول جتکې والا ته همزه ویل کېږي، ^(۱) که څه هم عام خلک دې ته هم الف وايي.

=وي او ځيني حروف په مخرج کي نژدې وي او ځيني حروف په مخرج کي سره يو وي، نو د دغو درو نسبتو په سبب د امام خليل رحمه الله پر مذهب مخارج او ولس دي. د امام خليل رحمه الله مذهب ته په دې وجه ترجیح ورکړل سوې ده ځکه امام سيبويه او امام فراء (رحمهما الله) په علم التجويد کي د امام خليل رحمه الله شاگردان دي، نو هر کله چي د استاد او شاگرد ترمنځ اختلاف راسي نو د استاد خبري ته د شاگرد تر خبري ډېر ارزښت ورکول کېږي. درېيم د **حرف لغوي او اصطلاحي معنا**: حرف په لغت کي طرف يا کنارې ته وايي او په اصطلاح کي: هُوَ صَوْتُ يَعْتَمِدُ عَلَى مَخْرَجٍ مُحَقَّقٍ أَوْ مُقَدَّرٍ. يعني دا يو انساني آواز دی چي پر مخرج محقق او مقدر باندي تکيه کوي. د محقق او مقدر تعريف را روان دی. **څلورم د حروفو شمېر**: د قرآن کریم ټول حروف نهه ويشت (۲۹) دي، د الف څخه تر حرف يا پوري. **پنځم د مخرج اقسام**: مخرج پر دوه قسمه دی؛ محقق او مقدر. د مخرج محقق تعريف دا دی: جُزْءٌ مُعَيَّنٌ مِنْ أَجْزَاءِ الْحَلْقِ وَاللِّسَانِ وَالشَّفَتَيْنِ. يعني يو معلوم جزء دی د اجزاوو څخه د حلق، ژبي او د شونډانو. او د مخرج مقدر تعريف دا دی: جُزْءٌ غَيْرُ مُعَيَّنٍ مِنْ أَجْزَاءِ الْحَلْقِ وَاللِّسَانِ وَالشَّفَتَيْنِ. يعني يو غير معين جزء دی د اجزاوو څخه د حلق، ژبي او شونډانو.

^(۱) د الف او همزه په مابين کي درې (۳) مشهور توپيرونه سته. اول توپير يې دا دی چي الف همپشه ساکن وي او همزه ساکن هم راتلای سي او متحرک هم راتلای سي. =

لکه د اَلْحَمْدُ په سر کي چي کوم الف دی، یا د بَأْسُ د مایین کوم الف چي دی په حقیقت کي دا همزه دی او په یاد ولری چي په دې کتاب کي به دې دواړو الفو ته همزه ویل کېږي او د کوم الف او واؤ چي مخکي یې بیان تېر سو دې ته حروف مده او حروف هوائیه وایي.

حروف مده په دې سبب ورته وایي چي پر دې حروفو باندي مد اصلي کېږي، په یوولسمه روښنایي کي به د دې پوره حال معلوم سي. حروف هوائیه په دې سبب ورته وایي چي دا حروف په هوا کي پوره کېږي.

د کوم واؤ ساکن تر مخه چي زور وي هغه ته واؤ لین وایي. لکه: مِنْ خَوْفٍ. او د کومي یا تر مخه چي زور وي هغه ته یا لینیه وایي. لکه: وَالصَّيْفِ. د واؤ لین او واؤ متحرک بیان به وروسته په شپاړلسم منخرج کي راسي. **دوهم منخرج:**

د اقصی یې حلق دی؛ یعنی د حلق آخرنی حصه د سینې و خوا ته. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: همزه او ها (ء، ه). **درېیم منخرج:**

د وسط حلق دی؛ یعنی د حلق منځني حصه ده. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: عین او حابې ټکي والا^(۱) (ع، ح).

= دوهم توپیر یې دا دی چي الف همپشه د لکړی په شکل راځي او همزه د لکړی په شکل هم راځي او د عین د سر په شکل هم راځي. درېیم توپیر یې دا دی چي په الف کي درخوت یا نرموالي صفت دی او په همزه کي د شدت یا سختوالي صفت دی.

^(۱) په متن کي د "بې ټکي والا" قید مصنف رحمته الله علیه ځکه ویلی دی چي که چیري د کاتب څخه په تېروتنه کي ټکي ورکړل سي، نو هم دي غین او خانه وایي بلکي عین او حادي وایي، همدا ډول په څلورم منخرج کي هم د دې په سبب ځان پوه کړی.

خلورم مخرج:

د ادئی یی حلق دی؛ یعنی د حلق هغه حصه چي د خولې و طرف ته ده. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: غین او خا ټکي والا (غ، خ) او دې حروفو ته حروف حلقی وایي. (۱)

پنځم مخرج:

د کھات (۲) دی؛ یعنی د تالو سره متصل د ژبي بېخ چي هر کله د مقابل تالو سره ولگېږي، نوقاف (ق) ادا کېږي.

شپږم مخرج:

د قاف مخرج ته نژدې د خولې و خوا ته لږ کښته، د دې حای څخه کاف (ک) ادا کېږي (۳) او دې دواړو حروفو ته حروف لهاتیه وایي. (۴)

(۱) دغه حروف په دې وجه حروف حلقی بولي چي دا د حلق څخه ادا کېږي. حروف حلقی شپږ حروف دي چي یو شاعر په دې بیت کي راټول کړي دي:

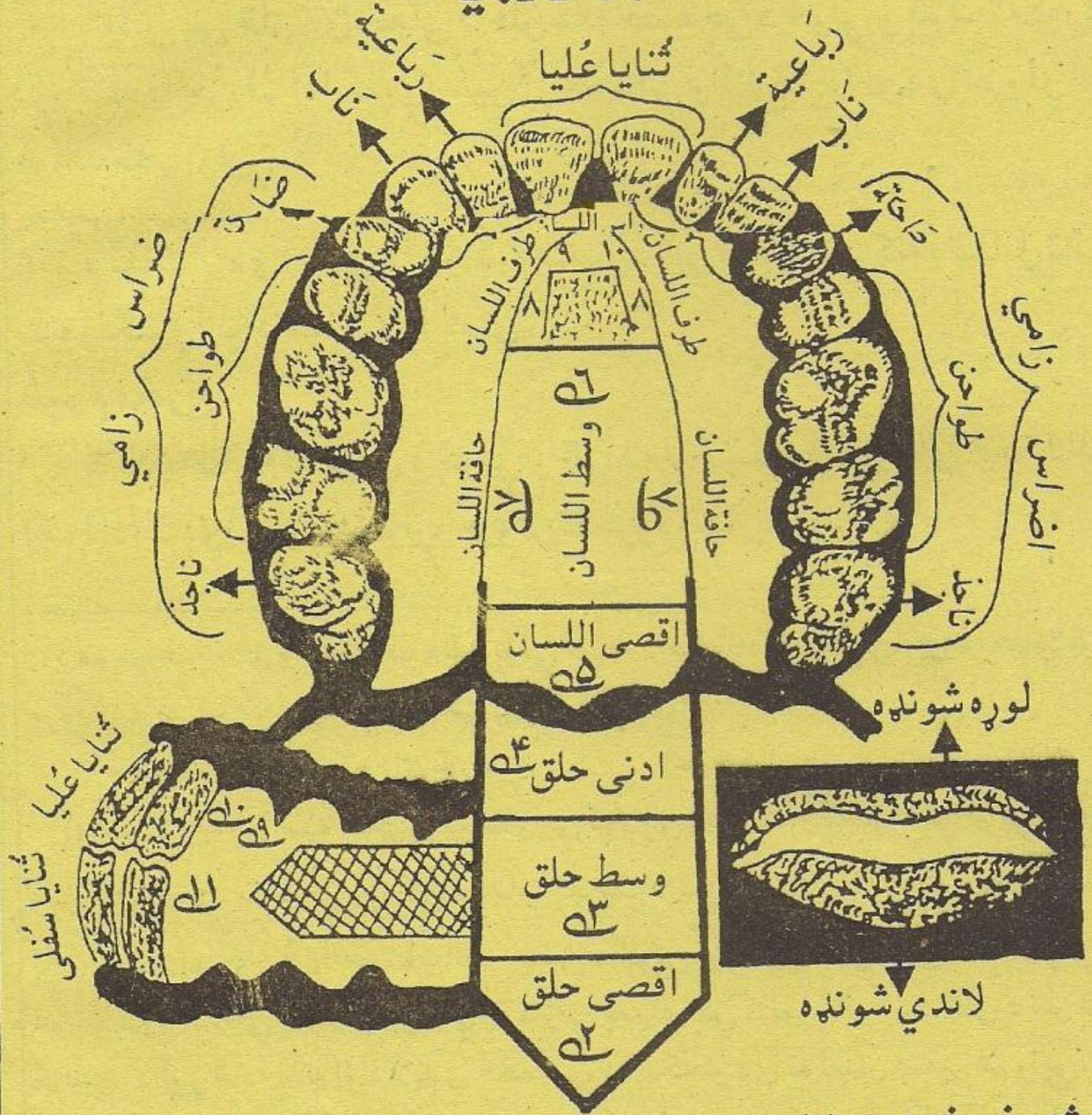
حروف حلقی شش بودای نور عین همزه، ها، حا، عین، خا، غین

(۲) کھات د لام په زور سره حلقی ژوبی ته وایي کوم چي د هر انسان په خوله کي یو بې هډه او زائده غوښه ده. په عربي ژبه کي د کھات تعریف داسي دی: هِيَ لُحْمَةٌ مُشْتَبِكَةٌ بَأْخِرِ اللِّسَانِ بِأَعْوِ الْخَنْجَرَةِ وَالْحَلْقِ مِنْ أَقْصَى سَقْفِ الْفَمِ. یعنی د خولې او حلق په مایین کي هغه کوچني د غوښي ټوټه ده چي اوږد شکل لري او د ژبي په پای کي د لوړ تالو او د حلق د سر سره څرپېږي، د لوړ څخه پلنه او د لاندي څخه نری. ده ځکه نو دې ته لسان صغیر هم وایي. او قاف ته عُلْصَمِي او کاف ته عَكْدِي هم وایي، ځکه د کھات دننه حصې ته عُلْصَمِه او د باندي حصې ته عَكْدِه وایي.

(۳) د قاف او کاف مخرج داسي په یاد کړئ چي د ژبي بېخ او مقابل تالو د دې څخه قاف ادا کېږي. او د قاف مخرج ته نژدې د خولې و خوا ته کاف ادا کېږي.

(۴) دې حروفو ته لهاتیه ځکه وایي چي دا حروف د لهات څخه ادا کېږي.

د غابنو او ژبي نقشه

د ژبي نومونه: ژبه اته (۸) نومونه لري چي په لاندي ډول دي: وجه اللسان، ظهر اللسان، اقصى اللسان، وسط اللسان، ادنى اللسان، حافة اللسان، طرف اللسان، راس اللسان او تاسو دا ټول نومونه په لورہ نقشه کې په صحیح ډول ليدلاي سئ. اه د غاشه نه منډه منډه، خپله سان کې، ده، اه نقشه يې تاسو لورہ ليدلاي سي. **يادونه:** په پورته نقشه کي چي کومي شمېري ليکل سوي دي هغه د مخارجو شمېرې دي. **يادونه:** د کتاب په اصلي نسخه کي دا نقشه نه سته، يوازي د لوستونکو د تفهيم له پاره دلته راوړل سوي ده.

اووم مخرج:

د ژبي مابين يا وسط اللسان دى؛ يعني وسط اللسان چي کله مقابل تالو ته پورته سي د دې څخه دا حروف ادا کېږي: جيم، شين او يا، هغه يا چي مده نه وي يعني ياء متحرکه او لينيه او د مده او لين بيان په اول مخرج کي تېر سوي دى او دې حروفو ته حروف شجره (۱) وايي. (۲)

مخته چي کوم مخارج راځي په هغو کي د عينو نومونه په عربي ژبه سره راځي د دې له پاره اول د هغو معنا درښيو چي ښه يې په ياد کړي چي مخته د هغو په پېژندلو کي درته تکليف نه وي.

پېژندل پکار دي چي د انسان په خوله کي دو دېرش (۳۲) غاښونه وي؛ د مخ څلور غاښو ته ثنایا وايي، دوو پورته غاښو ته ثنایا عليا او دوو لاندي غاښو ته ثنایا سفلی وايي. او د دې ثنایا سره چي کوم غاښونه متصل (پوست) څلور غاښونه دي چي هغو ته رباعیات (۳) وايي او قواطع هم ورته ويل کېږي. بيا د دې رباعیاتو سره څلور تېره غاښونه دي چي هغو ته انياب او

(۱) د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چي شجر درختي ته وايي نو درخته لکه څنگه چي د کښته څخه ولوري ته ځي، نو د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي هم وسط اللسان لوړ تالو ته پورته کېږي نو ځکه حروف شجره ورته وايي.

(۲) لِحُرُوجِهَا مِنْ شَجَرِ الْقَوْمِ بِسُكُونِ الْجِيمِ وَ هُوَ مُنْفَتِحٌ مَا بَيْنَ اللَّحْيَيْنِ. (حقیقه التجويد) يعني په دې سبب دې حروفو ته حروف شجره وايي چي دا د شجر اللسان څخه ادا کېږي. او "شجر" د جيم په سکون سره د دوو وړيو په مابين کي د ژبي هغه حصې ته وايي چي کله خوله بنده وي په فطري ډول هغه خلاصه وي. منه

(۳) رباعیات د را په زور سره ويل پکار دي، د را په پېښ سره صحيح نه دي.

جمال القرآن [کامل]

کواسروايي. بيا د دي انيابو سره متصل (پپوست) خلور غابونه دي چي هغو ته ضواحک وايي. بيا د دي ضواحکو سره متصل (پپوست) دوولس نور غابونه دي، درې راسته طرف ته او درې پورته چپه طرف ته، درې لاندي راسته طرف ته او درې لاندي چپه طرف ته او دي ټولو ته طواحن وايي. بيا د دي طواحنو سره متصل (پپوست) په آخر کي دواړو طرفو ته يو يو غابن بل دي چي هغو ته نواجذو وايي. او ضواحک، طواحن او نواجذ دي درې قسمه غابنو ته اضراس^(١) وايي چي په پښتو کي ورته زامي وايي. د آساني له پاره دغه ټول د غابنو نومونه په لاندي شعر کي راوړل سوي دي: ^(٢)

شعر

ثنايا او رباعي خلور خلور دي هم انياب او ضواحک خلور خلور دي
طواحن غابونه دوولس پوره شمار کړه نواجذ يي په آخر کي بيا خلور دي
ضواحک او طواحن نواجذ شمار کړه سوه د اشل غابنه اضراس که فکر وکړي

اتم مخرج:

د ضاد دي او دا د حافة اللسان خخه ادا کپري يعني د ژبي د چپه او راسته خنډو خخه ادا کپري. يعني کله چي اضراس عليا (پورته زامه) د غابنو د پښو سره ولگېږي او د چپه طرف خخه آسانه دي او په يوه وار سره د دواړو خواو

(١) د همزي په زور او د ضاد په سکون سره د ضرس جمع ده، (د ضاد په زير سره) او ضرس زامي ته وايي.

(٢) د دوو دېرشو (٣٢) غابونو ټول شپږ نومونه دي: ثنايا، رباعيات، ناب، ضواحک، طواحن او نواجذ. په دوی کي د طواحن خخه ماسپو نور ټول خلور خلور دي يوازي طواحن دوولس (١٢) دي. اول درې نومونه د غابنو دي او آخري درې نومونه د زامو دي.

څخه ادا کول هم صحيح دى خو ډېر سخت دى. دې حرف ته حرف حافيه وايي او اکثره خلک په دې کې سخته غلطي کوي نو د دې وجهي د يو مشاق قاري څخه تمرين کول ضروري دى.

دا حرف ډک دال، يا باريک دال، يا د دال مشابه لکه چي نن سبا د اکثره خلکو داسي ويل عادت دى داسي هيڅکله ويل پکار نه دي. همدا ډول خاص ظاهم ويل صحيح نه دى. که چيري ضاد د صحيح مخرج څخه په صحيح ډول په نرمي سره آواز جاري وساتي او د ټولو صفاتو لحاظ وکړل سي او ادا کړل سي نو آواز به يې په اورېدو کې د ظا د آواز سره ډېر زيات مشابه وي د دال مشابه هيڅکله هم نه دى، د علم تجويد او قرأت په کتابو کې همدا سي ليکلي دي. ^(۱)

^(۱) دا حرف (ضاد) د حافة اللسان څخه ادا کېږي د عربي ژبې څخه ماسپو د دنيا په نورو ژبو کې دا حرف نه سته، مخرج خويې معلوم دى او صفات لازمه يې مشهور دي خو په ادا کې يې سخت اختلاف دى يعنې د خلکو په منځ کې نه د تجويد د علماوو په منځ کې. ځيني خلک دا حرف ډک دال، يا ډکه ظا، يا غين او يا هم ډال ادا کوي. لکه: **وَلَاذَّالَيْنِ، وَلَاغَدَّالَيْنِ،** دا ټولي طريقې غلطي دي صحيح طريقه دا ده چي حافة اللسان اوږده کړې د پنځو پورته غابنو يعنې نواجذ، طواحن او ضواحکو سره يې په سختي ولگوي او داسي يې ادا کړې چي په آواز کې لوړوالي (د جهر په وجه) او آواز جاري وساتل سي. (د رخوت په وجه) په ډکه خوله يعنې بنه په غټوالي سره آواز ووزي (د استعلاء او اطباق په وجه) په تلوار سره بايد ادا نه سي بلکې په ټينگوالي او په ځنډ سره ادا سي. (د استطالت او اصمات په وجه). لکه څنگه چي دا حرف ډېر سخت او مشکل الاداء دى نو د همدې وجهي د يو موجود قاري څخه د دې حرف زده کول ضروري دى، ترڅو ځان د قرآن د غلط ويلو څخه وساتي ځکه چي غلط قرآن ويل لحن جلي دى او لحن جلي حرام دى. د دې حرف د تسميې وجه دا ده چي دا حافة اللسان څخه ادا کېږي نو ځکه ورته حرف حافيه ويل کېږي.

نهم مخرج:

د لام دئ؛ هر کله چي طرف اللسان سره د يو څه حصې د حافې چي د ثنایا، رباعي ناب او ضوا حکو د وريو سره مايل د تالو سره ټکر و خوري که چپه طرف وي او که راسته طرف وي او ۱ راسته طرف څخه آسانه دئ او د دواړو طرفو څخه په يوه وار ادا کول هم صحيح دئ.

لسم مخرج:

د نون دئ او هغه هم طرف اللسان دئ، خو د لام د مخرج څخه کم دئ يعني ضوا حکو لره د نون په مخرج کي دخل نه سته.

يوولسم مخرج:

د را دئ او دا مخرج د نون و مخرج ته نژدې دئ، خو په دې مخرج کي ظهر اللسان لره هم دخل سته او دغه درو (۳) حروف يعني لام، نون او را ته حروف طرفيه او ذلقيه هم ورته وايي. ^(۱)

دوولسم مخرج:

د طا، دال او تا دئ؛ يعني ادنی اللسان او د ثنایا عليا بېخ دئ او دغه درو (۳) حروفو ته حروف نطعيه وايي. ^(۲)

^(۱) د دې درو (۳) مخرجو (نهم، لسم، يوولسم) د حروفو د تسميې وجه داده، چي دغه ټول حروف د طرف اللسان څخه ادا کېږي ځکه ورته حروف طرفيه يا ذلقيه وايي او ذلق هم طرف ته وايي.

^(۲) د دې حروفو د تسميې وجه داده چي دا د نطع څخه ادا کېږي او نطع د نون په زير او د طا په زور سره د تالو هغه گونجي گونجي ځای ته وايي. ځکه نو دې حروفو ته حروف نطعيه وايي.

ديار لسم مخرج:

د ظا، ذال او ثا دي او دا ادنى اللسان او د ثنايا عليا سرونه دي او دغه درو (۳) حروفو ته حروف لثويه وايي. (۱)

خوار لسم مخرج:

د صاد، زا او سين دي؛ او دا رأس اللسان او د ثنايا سفلى سرونه سره د يو څه اتصال د ثنايا عليا او دې درو (۳) حروفو ته حروف صفيريه وايي. (۲)

پنځلسم مخرج:

د فادى؛ دا د لاندي شونډى نس او د ثنايا عليا سرونه دي.

شپاړلسم مخرج:

د دواړو شونډو دي او د دې څخه دا حروف ادا کېږي: ميم، با او واؤ هغه واؤ چي مده نه وي يعني واؤ متحرک او واؤ لين او د مده او لين بيان په اول مخرج کي تېر سو، ليکن په دې درو (۳) حروفو کي فرق دا دي چي با د شونډى د لنډې حصې څخه ادا کېږي د دې وجهي ورته بحري وايي.

او ميم د شونډو د وچي حصې څخه ادا کېږي د دې وجهي ورته بري وايي. او واؤ د دواړو شونډو د کامل گول والي څخه ادا کېږي. فا او دې درو (۳) حروفو ته حروف شفويه وايي. (۳)

(۱) د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چي لثه د لام په زير او د ثا په زور سره په لغت کي پيوسته کېدو ته وايي، نو د دغه حروفو د ادا کېدو په وخت کي ادنى اللسان د ثنايا عليا سره پيوسته کېږي.

(۲) د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چي صفيير په لغت کي شپېلکي ته وايي او د دغه حروفو د ادا کولو په وخت کي د خولې څخه يو تېز شپېلکى راوړي، ځکه نو ورته حروف صفيريه وايي.

(۳) د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چي دا حروف د دواړو شونډو څخه ادا کېږي او شفة په لغت کي شونډى ته وايي ځکه نو ورته حروف شفويه وايي.

اوولسم مخرج:

خېشوم^(۱) يعني د پزي شپېلی ده او د دې څخه غنه ادا کېږي. د غني بيان به په نهمه او لسمه روښنايي کې د ميم او نون په قاعدو کې انشاء الله راسي.

(۱) اوولسم مخرج خېشوم دی؛ يعني د پزي شپېلی؛ وَهُوَ الْخُرْقُ الْمُنْجَذِبُ مِنَ الْأَقْصَى الْأَنْفِ. يعني د پزي په آخر کې هغه دننه چاک يا پرې ځای دی چې د لوړ تالو د لوړې حصې خوا ته وي. د دې څخه اخفاء والا نون ساکن او نون تنوين ادا کېږي. لکه: مِنْ جِبَالٍ فِيهَا. پر صحيح قول د اخفاء په حالت کې د دواړو نونانو (نون ساکن او نون تنوين) مخرج د خېشوم و طرف ته منتقل کېږي لکه څنگه چې د صحيح مذهب پر بناء د حروف مده مخرج جوف دهن ته محول کېږي. نو د لسم مخرج او اوولسم مخرج په مابين کې هيڅ تعارض او تخالف نه سته، ځکه چې لسم مخرج د نون متحرک او نون ساکن مظهر دی او دا مخرج د نون مخفی دی فلا منافاة نو ځکه اوکې د اخفاء په حالت کې اصل مخرج (رأس اللسان او وری) لره هم دخل نه سته. ليکن څنگه چې مغلوب لږ او تقريباً معدوم دی او اغلب و اکثر تعلق د پزي د شپېلی وي ځکه نو د ډېر دخل لرونکي مقام لحاظ يې وکړي او د اخفاء په حالت کې يې د دواړو نونانو مخرج خېشوم وښووي او د دواړو مخرجو سره د تعلق درلودلو په سبب په دغه حال کې د نون نوم نون مرکب، نون متفرع، حرف فرعي، غنة حرفي او نون خفي دی. سوال: دلته د حروفو د مخارجو بيان کېږي او مصنف رحمته الله عليه فرمايي چې د دې مخرج څخه غنه ادا کېږي او ښکاره خبره ده چې غنه يو صفت دی ځکه چې غنه لغه د غنين څخه مشتق ده او د غنين معنا ده "صَوْتُ الْغَرَالَةِ إِذَا ضَاعَ وَكَدَهَا" يعني د هوسۍ هغه آواز کوم چې دا د خپل زوي د ورکېدو يا ضائع کېدو په سبب کوي. او د غني اصطلاحې تعريف دا دی: هُوَ صَوْتُ أَغْنُ شَبِيهٌ بِصَوْتِ الْغَرَالَةِ إِذَا ضَاعَ الْغَرَالَةُ وَكَدَهَا، مَجْهُورٌ لَطِيفٌ لَا عَمَلٌ لِّلْسَانِ فِيهَا. يعني غنه يو خېشومي او د پزي غوني والا او نرم خوندور آواز دی کوم چې په پزه کې پروت وي او د کوټرو او هوسيو د آواز سره مشابه وي هغه وخت چې دوی يې د خپل زوي پر ورکېدو يا ضائع کېدو باندي کوي او ژبي لره په غني کې هيڅ دخل نه سته. او ښکاره خبره ده چې يوازي غوني او ښېنا ته حرف نه سي ويل کېدای، نو بيا حضرت مصنف رحمته الله عليه د صفت =

=مخرج څنگه بيان کړي؟ **اول جواب:** دلته د غني څخه مراد نون مخفي دى نه د غني صفت او بنکاره خبره ده چې نون مخفي حرف دى نه صفت، نو مصنف رحمته الله عليه د حرف مخرج بيان کړي نه د صفت او تفصيل دا دى چې د شارح يماني رحمته الله عليه للمقدمة پر قول باندي غنه پر دوه قسمه ده، اوله غنه صفتي چې دا په نون او ميم مشدد يا مدغم کي ده او دوهمه غنه حرفي ده چې دا په نون مخفي او نون مدغم بادغام ناقص او په ميم مخفي کي ده نو دلته مراد نون مخفي دى. همدا ډول مکي رحمته الله عليه په "رعاية" کي فرمايي: **الْغَنَةُ نُونٌ سَاكِنٌ خَفِيٌّ يَخْرُجُ مِنَ الْخِشْمِ وَإِنَّهَا حَرْفٌ مَجْهُورٌ لَا عَمَلٌ لِّلسَانِ فِيهِ.** يعني غنه نون ساکن خفي دى چې د خپشوم څخه راوړي او دا حرف مجهوره دى او ژبي لره په غنه کي هيڅ دخل نه سته. او جاربردي رحمته الله عليه په وضاحت سره فرمايلي دي چې: **الْغَنَةُ نُونٌ مَخْفَاةٌ وَهِيَ مِنَ الْحُرُوفِ الْفَرَعِيَّةِ.** يعني غنه نون مخفي ده او د حروف فرعيه وو څخه ده. **دوهم جواب:** دا دى چې دلته عبارت په تقدير د غني والا حرف دى يعني هغه حرف چې غنه پکښي کېږي. **درېيم جواب:** دغه مخرج يې د فايدي د تکميل په خاطر بيان کړي ځکه د نورو صفاتو د ادا محل او تلفظ مخارج مقرر دي او د غني محل ظهور د ټولو صفاتو څخه مختلف دى. او په مخارجو کي د حروفو قيد لاکثر حکم الكل د لحاظ څخه دى. **سوال:** غنه وايو او حرف ولي مراد کړو؟ **جواب:** د اخفاء په حالت کي څنگه چې پر ذات باندي د غني د صفت غلبه وي يعني په دې حالت کي خپشومي آواز لره داسي دخل وي چې د دې څخه ماسپووا دا حرف گرسره نه ادا کېږي يا که ادا هم سي ناقص وي، د دې وجهي خپله نون ته غنه وايي. لکه: **زَيْدٌ عَدْلٌ. قُرْآنٌ هُدًى.**

سوال: د دې بيان څخه معلومه سول چې نون مخفي حرف فرعي دى، ځکه هغه د مخرج اصلي او خپشوم دواړو څخه ترکيباً ادا کېږي او د حرف فرعي تعريف دا دى: **أَيُّ مَا يَتَرَدَّدُ بَيْنَ الْمَخْرَجَيْنِ.** پر دې بناء باندي ضروري وه چې مصنف رحمته الله عليه د نورو حروف فرعيه وو (اماله والا الف، تسهيل والا همزه، اشمام والا صاد) مخارج هم بيان کړي وای؟ **جواب:** څنگه چې د نورو حروف فرعيه وو دوه دوه مخارج هغه وه چې مخکي تېر سول او د نون مخفي دوهم مخرج د دغه ټولو مخارجو مذکوره وو څخه جلا دى د دې وجهي يې د نون مخفي مخرج بيان کړي او د نورو حروف فرعيه وو مخارج يې بيان نه کړل. **سوال:** بعضي =

د مخرج معلومولو طريقه داده:

چي دغه حرف ساکن کړه او د دې څخه مخکي متحرکه همزه راوړه هر
حای چي آواز ختم سي هغه يې مخرج دی.

=حضراتو د نون مخفی تعريف داسي کړی دی: هُوَ حَرْفٌ خَفِيٌّ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُومِ وَلَا عَمَلٌ
لِللِّسَانِ فِيهِ. يعني نون مخفی يو خفي حرف دی چي د پزي د شپېلۍ څخه راوړي او په دې کي
ژبي لره هيڅ دخل نه سته. او د نحوي قاعده ده چي نکره تحت النفي عموم فايده کوي نو د
"لَا عَمَلٌ" څخه معلومېږي چي د نون مخفی په ادا کولو کي ژبي لره يو ذره دخل او تعلق هم
نه سته، په داسي حال کي چي دا د تحقيق خلاف دی؟ جواب: دلته مطلق د عمل لسان نفي
مراد نه دي بلکي د دې څخه عمل خاص او تعلق مقيد نفي مقصود دی يعني ژبي لره داسي
دخل نه سته څنگه چي د اظهار په حالت کي وي، نو دا د "لَا رَجُلٌ ظَرِيفٌ فِي الدَّارِ" د قبيل څخه
دی. امام جزري رحمته الله په دې اړه فرمايي: لَا عَمَلٌ لِلِّسَانِ فِيهِمَا كَعَمَلِهِ فِيهِمَا مَعَ مَا يَظْهَرَانِ أَوْ
يُدْغَمَانِ بِغَنَّةٍ. يعني د اخفاء په حالت کي د دواړو نونانو په ادا کولو کي ژبي لره داسي عمل
نه سته څنگه چي په حروف اظهار او حروف ادغام مع الغنة کي د ادا کولو په حالت کي سته.
ملا علي قاري رحمته الله فرمايي: وَأَنَّ التَّنُونِ الْمُخْفَاةَ مُرَكَّبَةٌ مِنْ مَخْرَجِ الذَّاتِ وَمِنْ تَحَقُّقِ الصِّفَةِ فِي
تَخْصِيْلِ الْكِمَالِ. يعني نون مخفی د ذات حرف د مخرج (د ژبي کناره او تالو) او د تحقق
صفت غنه دواړو څخه مرکب دی ترڅو علی وجه الکمال ادا سي. يعني نون مخفی د ذات
حرف مخرج (د ژبي کناره او تالو) او د تحقق صفت (غني) څخه مرکب دی ترڅو په پوره
ډول ادا سي. يعني نون مخفی مرکب د خپل ذات حرف مخرج چي هغه د ژبي کناره او تالو
دی او د تحقق صفت چي هغه غنه ده د دغو دواړو څخه مرکب دی ترڅو په پوره توگه ادا
سي.

د حروفو د مخرجو اجمالي نقشه

(۱) مخرج: ا، و، ی	(۲) مخرج: ه، ء، هـ	(۳) مخرج: ع، ح
په حالت کي د مده د خولې د خالیگاه څخه.	د حلق د آخر څخه کوم چي د سيني و خواته دئ.	د حلق د مابين څخه.
(۴) مخرج: غ، خ	(۵) مخرج: ق	(۶) مخرج: ک
د حلق د شروع څخه کوم چي د خولې و خواته دئ.	د ژبي پای کوم چي د حلقې ژوبي سره نژدې ده کله چي د لوړ تالو سره ولگېږي.	د همدغه قاف د مخرج څخه لږ د خولې و خواته.
(۷) مخرج: ج، ش، ی (غیر مده)	(۸) مخرج: ض	(۹) مخرج: ل
د ژبي مابين يا وسط اللسان چي کله د تالو د مابين سره ولگېږي.	د ژبي اړخ يا طرف اللسان چي کله د لوړو زامو سره ولگېږي. د چپه طرف څخه آسان او د راسته طرف څخه سخت دئ، د دواړو طرفو څخه په يوه وار ادا کول ډېر مشکل دئ.	طرف اللسان چي هر کله د لوړو څلور قسمه غاښو دوريو سره ولگېږي.
(۱۰) مخرج: ن	(۱۱) مخرج: ر	(۱۲) مخرج: ط، د، ت
دا هم د لام د مخرج په ډول دئ خو ضواحکو لره دخل نه سته.	دا هم د لام د مخرج په ډول دئ خو ضواحکو او ناب لره دخل نه سته او ظهر اللسان لره هم دخل سته.	ادنی اللسان چي کله د ثنایا علیا د پېخو سره ولگېږي.
(۱۳) مخرج: ظ، ذ، ث	(۱۴) مخرج: س، ص، ز	(۱۵) مخرج: ف
ادنی اللسان چي هر کله د ثنایا علیا د سرو سره ولگېږي.	رأس اللسان چي هر کله د ثنایا سفلی د سرو سره ولگېږي او یو څه ثنایا علیا لره هم دخل سته.	د لاندي شونډی نس او د ثنایا علیا سرونه دي.
(۱۶) مخرج: ب، م، و (غیر مده)	(۱۷) مخرج: ن، م مخفی یا خپشوم	
"ب" د دواړو شونډو د لنډې حصې د یو ځای کېدو څخه او "م" د دواړو شونډو د وچي حصې څخه او "و" (غیره مده) د دواړو شونډو د کامل گول والي څخه ادا کېږي.	د نون او میم مخفی غڼه د خپشوم يعني د پزي د شپېلی څخه ادا کېږي.	

پنجمه رو بنیایی

په کومو کیفیتو (ډولو) سره چي حروف ادا کېږي هغو کیفیتو (ډولو) ته صفات ویل کېږي. ^(۱) او هغه پر دوه قسمه دي؛ ^(۲) یو ډول یې دا دي که چیري

^(۱) یعنی د مخرج څخه د وتلو په وخت کي د حرف په آواز کي چي کوم کیفیت (ډول) یا حالت پیدا کېږي هغه ته صفت ویل کېږي.

^(۲) صفات جمع د صفت ده. صفت وايي په لغت کي **مَا قَامَ بِالشَّيْءِ** یعنی صفت هغه شیء دی چي دې درېدل کوي په بل شي پوري. لکه رنگ چي په دېوال پوري ولاړ وي. او اصطلاحي تعريف يې دا ده: **الصِّفَةُ هِيَ كَيْفِيَّةٌ عَارِضَةٌ لِلْحَرْفِ عِنْدَ حُضُورِهِ فِي الْمَخْرَجِ**. یعنی صفت یو داسي کیفیت (ډول) دی چي کله حرف د خپل مخرج څخه را ووزي نو دا صفت ور عارضېږي یعنی ور وړاندي کېږي. د صفاتو څخه مخکي د اتو (۸) شيانو پېژندل ضروري دي؛ **اول** د **صفت لغوي او اصطلاحي معنا**: د صفت لغوي او اصطلاحي معنا مخکي تېره سول. **دوهم** د **صفت اقسام**: صفت پر دوه قسمه دی؛ **لازمي** او **عارضی**. **لازمي** هغه صفتونه دي چي همېشه د حرف سره ورسره وي که چیري دغه صفتونه ادا نه سي نو هغه حرف به گرسره پاته نه سي یعنی د هغه حرف لفظ یا معنا ته به یې تغیر ورسېږي. او **عارضی** هغه صفتونه دي چي د حروفو د زینت یا بنایست له پاره وي چي د هغه په نه ادا کولو سره د حروفو بنایست له منځه ځي یعنی یو وخت وي او یو وخت نه وي. لکه د را ډکوالي او باریک والي. **درېیم** د **صفاتو تعداد دی**: ټول صفتونه او ولس (۱۷) دانې دي. **خلورم** په حروفو کي **څو صفات راځي؟** په حروفو کي پنځه (۵) یا شپږ (۶) او یا هم اووه (۷) صفتونه راځي. **پنځم** په یوه حرف کي **څو زیات صفات راځي** او **لږ څو صفات راځي؟** په یوه حرف کي زیات صفات اووه (۷) راځي او لږ صفات پنځه (۵) راځي. **شپږم** په حروفو کي **د صفاتو معلومولو طریقه**: د صفاتو معلومولو طریقه دا ده چي د صفاتو مجموعي ته =

دغه صفات ادا نه سي نو هغه حرف به گرسره پاته نه سي او داسي صفاتو ته صفات ذاتيه، لازمه، ممیزه او مقومه ويل کېږي. (۱)

دوهم قسم يې دا دي چي هغه حرف خو پاته سي خو هغه بنايست او زينت يې پاته نه سي او داسي صفاتو ته صفات محسنه، مزينه، محليه او عارضيه ويل کېږي، (۲) اول قسم يې اوولس (۱۷) صفتونه دي. (۳)

=گورو که چيري هغه حرف په هغه مجموعه کي موجود وو خو ډېره بڼه او که چيري نه وو، نو بيا د هغه مقابل صفت ته گورو ځکه په مقابل صفت کي يې خامخا وي. مثلاً د همس مجموعې ته گورو که چيري هغه حرف د همس په مجموعې کي موجود وي خو ډېر بڼه او که نه وي نو په جهر کي خامخاسته. اووم د هر صفت لغوي او اصطلاحي معنا او مطلب: چي دا به د هر صفت سره يو ځای راسي. اتم د صفاتو د ادا کولو په وخت کي پر حروفو څه اثر لوېږي؟ د صفاتو د ادا کولو په وخت کي پر حروفو باندي د صفاتو اثر تمايز او جلاوالي دي يعني يو حرف د نورو حروفو څخه را جلا کوي.

(۱) د دې صفاتو د تسميې وجه دا ده: لازمه ځکه ورته وايي چي دا صفات د حروفو سره همېشه ملگري دي. ذاتيه ځکه ورته وايي چي دا صفات د حروفو په ذات کي موجود دي. ممیزه ځکه ورته وايي چي دا صفات د حروفو په مابين کي تمايز او جلاوالي راولي. مقومه ځکه ورته وايي چي کوم صفت په يوه حرف کي وي هغه صفت په نورو حروفو کي نه وي.

(۲) د دې صفاتو د تسميې وجه دا ده: عارضيه ځکه ورته وايي چي دا صفات عارضي دي يعني کله کله وي او کله نه وي. محليه، مزينه او محسنه په دې وجه ورته وايي چي دا صفات د حروفو د بنايست له پاره دي يعني حروف په بنايسته کېږي. لکه د راډکوالي او داسي نور.

(۳) **يادونه:** صفات لازمه پر دوه قسمه دي؛ متضاده او غير متضاده. اول لس صفات يې متضاده دي او پاته اووه (۷) صفات يې غير متضاده دي او تضاد يې بالمقابل دي. يعني هر صفت د مقابل ضد دی لکه همس او جهر دغه دواړه صفتونه په خپل مابين کي سره =

(١) همس: (١)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مهموسه وايي. مطلب د دې صفت دا دی چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل منځ کي په داسي کمزوري سره و درېږي چي ساه جاري وي او په آواز کي يو قسم کښته والي (نرموالي) وي. (٢) او داسي حروف لس (١٠) دي چي مجموعه يې داده: فَحَثَّهُ شَخْصٌ سَكَّتْ. (٣)

(٢) جهر: (٤)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مجهوره وايي. مطلب د دې صفت دا دی چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل منځ کي په داسي قوت سره و درېږي چي د ساه جاري کېدل بند سي او په آواز کي

=ضد دي يعني همس د شدت ضد نه دی او شدت د جهر ضد نه دی يعني د خپل مقابل ضد دی د بل يوه ضد نه دی.

(١) همس په لغت کي کرار والي ته وايي.

(٢) د همس تعريف همدومره دی چي په منځ کي آواز په داسي کمزوري سره و درېږي چي ساه جاري وي او په آواز کي يو قسم کښته والي وي. دا مطلب د لغت په مرسته سره د همس د لفظ څخه معلومېږي او "ساه جاري کېدل" په تعريف کي داخل نه دی ليکن دا ساه جاري کېدل يې علامه ده چي مهموسه حروف بايد ساکن ادا کړل سي. د مثال په ډول آت چي د کښته آواز سره ساه راوړي، حکه چي ساه يو څه آواز جوړېږي او يو څه په خپل تنفسي حالت باندي پاته کېږي.

(٣) د دې مجموعې معنا داده: شوق او ترغيب ورکړئ هغه چاته چي چپوالي يې غوره کړي وي.

(٤) جهر په لغت کي لوړوالي ته وايي.

یو قسم لوړوالي وي. ^(۱) او د مهموسه حروفو څخه ماسپو نور ټوله حروف
مجهوره دي. همس او جهریو د بل مقابل (ضد) دي.
(۳) شدت: ^(۲)

په کومو حروفو کې چې دا صفت پیدا سي هغو ته شدیدې وايي. مطلب د
دې صفت دا دی چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کې آواز په خپل منځ
کې په داسې قوت سره ودرېږي چې آواز بند سي او په آواز کې یو قسم سختي
وي ^(۳) او داسې حروف اته (۸) دي چې مجموعه یې دا ده: اَجْدَكْ قَطْبَتْ. ^(۴)
(۴) رخوت: ^(۵)

په کومو حروفو کې چې دا صفت پیدا سي هغو ته رخوه وايي. مطلب د
دې صفت دا دی چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کې آواز په خپل منځ
کې په داسې کمزورۍ سره ودرېږي چې آواز جاري وي او په آواز کې یو قسم

^(۱) د جهر تعريف همدومره دی چې په منځ کې آواز په داسې قوت سره ودرېږي چې په آواز
کې لوړوالي وي. "او ساه جاري کېدل بند سي" دا عبارت د تعريف څخه خارج دی ځکه چې
دا محضي يوه علامه ده. مطلب يې دا دی چې مجهوره حروف بايد ساکن ادا کړل سي. د
مثال په ډول په اذ کې ټوله آواز په زوره سي، ځکه چې ټوله ساه آواز جوړېږي.
(۲) شدت په لغت کې سختي ته وايي.

^(۳) د شدت معنا ده سختوالي او ټينگوالي يعني په منځ کې آواز په داسې سختي سره
و درېږي که چيرې په ساکن حالت کې د يوه حرف آواز جاري ساتل وغواړي نو دا نه سي
کولای يعني امکان يې نه سته، نو اصلي تعريف داسې دی چې حرف په داسې ټينگي او
سختي سره ادا سي چې د سکون په حالت کې آواز بند سي. لکه: اَق.

^(۴) د دې مجموعې معنا دا ده: ما ته تروش مخی پیدا کړې.

^(۵) د را په کسره سره رخوت په لغت کې نرموالي ته وايي.

جمال القرآن [کامل]

نرمي وي^(۱) او د شديدو او متوسطه حروفو څخه ماسپو نور ټول حروف رخوه دي او د متوسطه بيان هم را روان دي.

د همس او جهر په ډول شدت او رخوت هم يو د بل مقابل (ضد) دي او د دې دواړو صفتو په مابين کي يو بل صفت دي.
توسط: (۲)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته متوسطه او بينيه وايي. مطلب د دې صفت دا دي چي آواز په دې حروفو کي نه پوره بند وي او نه پوره جاري وي. (حقیقة التجويد)^(۳)

داسي حروف پنځه دي مجموعه يې داده: **لِنْ عَمْرُ**.^(۴)
دا توسط جلا صفت نه شمېرل کېږي ځکه په دې کي يو څه شدت او يو څه رخوت دي نو د دې دواړو صفتو څخه جلا صفت نه سو.

(۱) د تعريف خلاصه يې داده: چي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزوري سره ودرېږي چي په آواز کي يو ډول نرمي وي او د نرمي علامه داده چي د سکون په حالت کي د رخوه حروفو آواز جاري سي. د مثال په ډول: **اَسْ**.

(۲) توسط په لغت کي د يو شي مابين ته وايي او اصطلاحي تعريف او مطلب يې خپله مصنف **رَحْمَةُ اللهِ** ذکر کړي دي. بله دا خبره ياد ساتل پکار ده چي توسط جلا صفت نه دي ځکه که چيري بل صفت وگڼل سي نو صفتونه اتلس (۱۸) کېږي او حال دا دي چي صفتونه اوولس (۱۷) دي. ځکه په توسط کي نه پوره شدت او نه پوره رخوت دي نو ځکه توسط يو مستقل صفت نه بلل کېږي بلکي د شدت او رخوت ترمنځ يو صفت دي.

(۳) يعني نه د شديدو په ډول سختي پکښي سته او نه د رخوه په ډول نرمي پکښي سته بلکي د دواړو صفتونو تر مابين يو منځنی حالت دي. خلاصه داده چي په دې صفت کي شدت ناقصه او رخوت ناقصه سته يعني دواړه صفتونه پکښي ناقص دي پوره نه دي.

(۴) د دې مجموعي معنا داده: نرم سده اي عمره!

شبهه: (١)

په دې ځای کې یوه شبهه ده، هغه دا ده چې حرف تا او حرف کاف یې په مهموسه کې هم شمېرلي دي په داسې حال کې چې په دې کې هم آواز بندېږي او د دې سببه یې په شدیدو کې هم شمېرلي دي؟

د دې جواب دا دی چې په دې دواړو حروفو کې همس کمزوری (ضعیف) دی شت زورور (قوي) دی، نو د شدت د قوي کېدو په سبب خو به آواز بند سي خو د لږ همس کولو وروسته یو څه اندازه ساه هم جاري وي خو په دې ساه جاري کېدو کې هم ډېر احتیاط ساتل پکار دی. ځکه که چیرې آواز جاري سي نو کاف او تا به شدید نه سي پاته بلکې رخوه به سي او دوهم دا چې په دې کې به د ها آواز پیدا سي او غلط به سي.

(٥) استعلاء: (٢)

په کومو حروفو کې چې دا صفت پیدا سي هغو ته مستعلیه وايي. مطلب د دې صفت دا دی چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کې همپشه د ژبي پای (اقصى اللسان) لوړتالو ته پورته کېږي چې د هغه د لوړېدو په وجه دا حروف

(١) په دغه شبهه کې یو اعتراض واردېږي، د اعتراض خلاصه دا ده: چې حرف تا او حرف کاف دي په مهموسه کې هم شمېرلي دي او په شدیدو کې دي هم شمېرلي دي نو دا څنگه کېدای سي چې په یوه حرف کې دي د همس په خاطر ساه جاري وي او د شدیدو په خاطر دي آواز بند وي؟ موږ د دې اعتراض له پاره دوه جوابونه ورکوو؛ اول جواب دا دی: چې په دې حروفو کې شدت قوي دی خو د لږ همس سره ډېر نه. دوهم جواب دا دی: چې تا به دا اعتراض هغه وخت کولای که چیرې همس او شدت سره ضد وایي، موږ مخکې وویل چې د صفاتو تضاد بالمقابل دی. د همس ضد جهر دی ځکه که چیرې یو سړی چپ وي د هغه آواز خوبند وي نو آیا د هغه ساه هم بنده وي او داسې نه ده.

(٢) استعلاء په لغت کې لوړوالي ته وایي.

جمال القرآن [کامل]

دک ويل کپږي او داسي حروف او وه (٧) دي چي مجموعه يې دا ده: **خُصَّ ضَغُطٍ قَطُّ.**

(٦) استفال: (١)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مستفله وايي. مطلب د دې صفت دا دی چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي پای (اقصى اللسان) و لوړتالو ته نه پورته کېږي چي د نه پورته کېدو په وجه دا حروف باريک ويل کېږي.

د مستعليه حروفو څخه ماسپوا نور ټوله حروف مستفله دي او دا دواړه صفتونه يعني استعلاء او استفال هم يو د بل مقابل (ضد) دي.

(٧) اطلاق: (٢)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مطبقة وايي. مطلب د دې صفت دا دی چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابين (وسط اللسان) د لوړتالو سره موبنلي او داسي حروف څلور دي: (ض، ض، ط، ظ).

(٨) انفتاح: (٣)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته منفتحه وايي. مطلب د دې صفت دا دی چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابين (وسط اللسان) د لوړتالو څخه جلا وي که څه هم د ژبي پای (اقصى اللسان) د پورته

(١) استفال په لغت کي کبنته والي ته وايي.

(٢) اطلاق په لغت کي چسپېدلو ته وايي. يعني يوشی چي په بل شي پوري چسپ سي. په اطلاق کي وسط اللسان د مقابلتالو سره چسپېږي.

(٣) انفتاح په لغت کي خلاصوالي ته وايي.

تالو سره و موبنلپري لکه څنگه چي په قاف کي موبنلي او که و نه موبنلپري.
(جهد المقل مع شرح)

د مطبقة حروفو څخه ماسپوا نور ټول حروف منفتحه دي او دا دواړه
صفتونه يعني اطلاق او انفتاح يو د بل مقابل (ضد) دي.
(۹) اذلاق: (۱)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مذلقه وايي. مطلب د
دې صفت دا دی چي دا حروف د ژبي او شونډانو د کناري څخه ډېر په آساني
او ژر سره ادا کېږي او داسي حروف شپږ (۶) دي چي مجموعه يې دا ده: فَرَ
مِنْ لُب. (۲)

يعني په دې کي چي کوم حروف شفوي دي هغه د شونډانو د کناري څخه
ادا کېږي او د شفويه مطلب په شپاړلسم مخرج کي تېر سوی دی او کوم چي
شفويه نه دي هغه د ژبي د کناري څخه ادا کېږي. (درة الفريد للشيخ الدهلوی
بِرَحْمَةِ اللَّهِ)

(۱۰) اصمات: (۳)

(۱) اذلاق په لغت کي طرف يا بغل ته وايي.

(۲) د دې مجموعي معنا دا ده: د عقل خاوند د بې عقل د مجلس څخه وتبتهډي، ځکه د ده
عقل دا اجازه نه ورکوي چي د بې عقله سره کنبېني.

(۳) اصمات په لغت کي سختي ته وايي.

يادونه: د څلورو صفتو پر بنياد په قرآن کریم کي چي څومره حروف دي هغه پر درې (۳)
قسمه دي او هغه څلور صفتونه دي: استعلاء، استفال، انفتاح او اطلاق. اول قسم يې
مستعليه مطبقة دي چي دا څلور حروف دي: ص، ض، ط، ظ. دا څلور حروف همېشه ډک
ويل کېږي ځکه چي په دې څلورو حروفو کي د ژبي پای (اقصى اللسان) او د ژبي مابين =

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مصمته وايي. مطلب د دې صفت دا دی چي دا حروف د خپل منځ په مضبوطي او سختي سره ادا کېږي، په آساني او ژر سره نه ادا کېږي.

د مذلقه حروفو څخه ماسپوا نور ټوله حروف مصمته دي او دا دواړه صفتونه يعني اذلاق او اصمات يو د بل مقابل (ضد) دي.

دې لسو (۱۰) صفتو ته صفات لازمه متضاده وايي ځکه چي يو د بل مقابل (ضد) دي.

لکه مخکي چي موږ وويل چي مخته کوم صفات راځي هغو ته "غير متضاده" وايي او د صفات متضاده وو څخه هيڅ حرف خالي نه پاته کېږي، بلکي څومره حروف چي دي پر هر حرف باندي د مقابل صفتو څخه يو نه يو صادقېږي. او صفات غير متضاده په بعضو حروفو کي وي او په بعضو حروفو کي به نه وي "صفات غير متضاده" دا دي:

(۱۱) صفيير: (۱)

= (وسط اللسان) مقابل تالو ته پورته کېږي او په کومو حروفو کي چي د ژبي مابين او د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه حروف همپشه ډک ويل کېږي. دوهم قسم يې مستعليه منفتحه دي چي دا درې حروف دي: خ، غ، ق. دا درې حروف همپشه متوسط ويل کېږي يعني نه ډک او نه باريک، ځکه د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابين مقابل تالو ته نه پورته کېږي او په کومو حروفو کي چي يوازي د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه همپشه متوسط ويل کېږي. درېيم قسم يې مستفله منفتحه دي او دا حروف د مستعليه مطبقة او مستعليه منفتحه څخه ماسپوا نور ټوله حروف مستفله منفتحه دي، ځکه په کومو حروفو کي چي نه د ژبي مابين مقابل تالو ته پورته سي او نه د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه حروف همپشه باريک (تش) ويل کېږي.

(۱) صفيير په لغت کي شپېلکي ته وايي.

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته صفيريه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي يو تېز آواز د شپېلکي په ډول راوړي او داسي حروف درې (٣) دي: ص، ز، س. (١)

(١٢) **قلقله:** (٢)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته حروف قلقله وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د سکون په حالت کي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي په مخرج کي حرکت پيدا کېږي. (٣)

داسي حروف پنځه دي چي د هغو مجموعو دا ده: قُطْبُ جَدِّ. (٤)

(١٣) **لين:** (٥)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته حروف لينيه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي دا حروف د خپل مخرج څخه په داسي نرمي ادا

(١) صفيير پر درې (٣) قسمه دي؛ اول قسم يې صفيير اعلى دئ چي هغه په حرف زا کي دئ. دوهم قسم يې صفيير متوسط دئ چي هغه په حرف سين کي دئ. درېيم قسم يې صفيير ادنى دئ چي هغه په حرف صاد کي دئ.

(٢) قلقله په لغت کي حرکت او جنبش ته وايي.

(٣) قلقله پر دوه ډوله ده؛ يوه قلقله گبري او بله قلقله صغري ده. قلقله گبري هغه ده چي حرف د قلقلې د کلمې په پای کي راسي او هغه حرف به ساکن وي، سکون که عارضي وي او که اصلي. دوهم ډول يې قلقله صغري ده هغه دا ده چي حرف د قلقلې د کلمې په مابين کي راسي او هغه حرف به ساکن وي په سکون اصلي سره ځکه قلقله پر ساکن حرف باندي کېږي.

(٤) د دې مجموعې معنا دا ده: د نېکبختۍ مدار او يا د نېکبختۍ ستوري او يا د بزرگۍ ستوري.

(٥) لين په لغت کي نرمي ته وايي.

کپڙي که چيري څوک پر دې باندي مد کول وغواړي کولای سي چي مد پر وکړي. ^(۱)

داسي حروف دوه (۲) دي: واؤ ساکن او ياء ساکنه هر کله چي د دوی پر ماقبل (مخکي) حرف باندي فتحه (زور) وي. لکه: مِنْ خَوْفٍ، وَالصَّيْفِ. (۱۴) انحراف: ^(۲)

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته منحرفه وايي او داسي حروف دوه (۲) دي: لام اورا.

مطلب د دې صفت دا دی چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي په لام کي د ژبي د کنارې و طرفته او په را کي د ژبي شاه (ظهر اللسان) او څه د لام و منخرج ته ميلان پيدا سي. ^(۳) (يعني د لام د ادا کېدو په وخت کي د را و منخرج

^(۱) يعني د حروف مده آواز د جوف دهن څخه راوړي په دوی کي د آواز اوږدولو پوره پراخي (وسعت) سته. خو هر کله چي د حروف لينيو منخرج معلوم وو نو ځکه په دوی کي د آواز اوږدولو هيڅ امکان نه سته. ليکن د مد فرعي په احوالو کي به معلومه سي چي د مد بعضي صورتونه داسي دي چي په هغو کي د مد محل حروف لين وي او هغه کسپږي يعني مد پر کپږي. د دې اعتراض د دفع کولو له پاره د تجويد علماوو په حروف لين کي داسي نرمي غوره کړه چي پر دوی باندي مد کېدای سي همدغه نرمي ده چي د لين صفت ورته ويل کېږي او د مصنف رحمته الله عليه دا عبارت د فکر کولو وړ دی "چي که چيري څوک پر دې باندي مد کول وغواړي کولای سي چي مد پر وکړي".

^(۲) انحراف په لغت کي ميلان ته وايي.

^(۳) په لام اورا کي د انحراف مطلب دا دی چي په دې دواړو کي د خپل منخرج څخه د متجاوز کېدو او يو او بل ته د مايل کېدو او گزځېدو حالت پيدا کېږي. څنگه چي لام د حافة اللسان څخه شروع کېږي او وروسته د طرف اللسان يعني د را و منخرج ته ميلان کوي. اورا چي کله د طرف اللسان څخه شروع کېږي نو وروسته و ظهر اللسان او يو څه د لام و منخرج ته =

ته مېلان وي او دراد ادا کېدو په وخت کي د لام و منخرج ته مېلان وي. (درة الفريد)

(١٥) تکرير: (١)

دا صفت يوازي په حرف را کي دي. مطلب د دې صفت دا دي چي څنگه چي د دې د ادا کېدو په وخت کي په ژبه کي يوه لړزه يعني رېرېدل وي له دې وجهي په دغه وخت کي د تکرار مشابهت وي. (٢)

دا مطلب نه دي چي په دې کي تکرار بنکاره کړل سي ځکه چي دا بيا هم يو حرف دي زيات حروف نه دي. (٣) (درة الفريد ملخصاً)

=ميلان کوي، نو د دې وجهي کوچنی چي کله خبري زده کوي نو د لام پر ځای را وايي. لکه دراکره پر ځای "لاکه" او دراوره پر ځای "لاوله" چي د دې انحراف په وجه د هغه څخه در پر ځای لام ادا کېږي. (نهاية القول: ص: ٥٢)

(١) تکرير په لغت کي لړزه يا رېرېدو ته وايي.

(٢) د تکرير تعريف دا دي (د حرف د ادا کېدو په وخت کي په ژبه کي لړزه وي الخ) او دا صفت يوازي په را کي دي او دا بايد په داسي نرمي يا لطافت سره ادا کړل سي چي را مکرره نه سي او دا هغه وخت مکرره کېږي چي کله په ويلو کي د دې صفت د بنکاره کولو بڼه کوښښ وسي. حقيقت دا دي چي د دې صفت پټول پکار دي ځکه چي د لړزې يا رېرېدو د آواز سره څه تعلق دي؟ که څه هم مشدده وي. لکه: گزّه او مرّه. او په را کي د اذلاق همدغه تقاضا او غوښتنه ده.

(٣) دلته يوه خبره ياد ساتل ضروري ده چي تکرير پر درې (٣) قسمه دي: اول عين تکرير دي: عين تکرير دا دي چي يو حرف هم په خپل منخرج کي او هم په صفت کي مکرر سي. دوهم مشابه بالتکرير دي: مشابه بالتکرير دا دي چي يو حرف په منخرج او په صفاتو کي يو وي خو سامع يا اورېدونکی دا فکر وکړي چي تکرير يې وکړي. درېيم عدم تکرير دي: عدم تکرير دا دي چي يو حرف نه په منخرج کي وويل سي او نه په صفاتو کي وويل =

(١٦) تفشي: (١)

دا صفت يوازي په شين کي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي د شين د ادا کولو په وخت کي آواز دننه په خوله کي پاشل کېږي. (درة الفريد)

(١٧) استطالت: (٢)

دا صفت يوازي په ضاد کي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي د ضاد د ادا کېدو په وخت کي د منخرج د شروع څخه د منخرج تر پای پوري (٣) يعني د ژبي د حافي (حافة اللسان) د اول څخه تر آخره پوري آواز جاري وي.

=سي. نو دلته مراد مشابه بالتکرير دئ، ځکه که عين تکرير مراد سي نو په قرآن کریم کي به د ځان څخه حروف زيات سي او دا لحن جلي دئ او نه عدم تکرير مراد دئ ځکه په قرآن کریم کي به حروف کم سي او دا هم لحن جلي دئ او لحن جلي حرام دئ، نو ځکه دلته زمور مراد مشابه بالتکرير دئ.

(١) تفشي په لغت کي پاشلو ته وايي.

(٢) استطالت په لغت کي اوږدوالي ته وايي.

(٣) د دې عبارت څخه دا بنکاره سوه چي د ژبي د حافي ابتدا د نواجزو د مقابل څخه کېږي او دغه اقصی يي حافه ده او انتها يې په هغه برخه باندي کېږي کوم چي د ضواحوکو مقابل دئ او همدغه ادنی يي حافه ده، د کوم څخه چي د لام د منخرج ابتدا کېږي خو د منخرج د اوږدوالي په وجه په آواز کي هم يو څه اوږدوالي راځي. په ضاد او ظا کي لوي فرق خو د منخرج دئ ځکه چي د دواړو مخارج جلا جلا دي خو يو څه فرق يې په استطالت سره هم کېږي چي دا صفت يوازي په ضاد کي دئ او په پاته ټولو صفاتو کي چي متضاده دي دواړه مشترک دي. د دې صفاتو د اشتراک په وجه ويل سوي دي چي ضاد مشابه بالظاء دئ دا تشابه او مشابهت قائمول او د عين ظا څخه د ساتلو مسئله د دې فن يوه نازکه مسئله ده چي د دې فرق ساتلو له پاره د مشاقو استادانو څخه استفاده کول ضروري ده. بيا دا هم ياد ساتل پکار دي چي د آواز په اوږدولو کي دي مبالغه نه کوي ځکه چي دا اوږدوالي يو معمولي او لږ دئ د يوه الف د اندازې څخه هم کم دئ.

يعني د ضاد مخرج چي څومره اوږد دی نو په پوره مخرج کي د آواز د جاري کېدو له وجهي به آواز هم اوږد سي. (جهد المقل)

لومړۍ فايده:

که چيري و يو چا ته دا شبه (شک) وي چي دا اووه (۷) صفتونه چي په آخر کي ذکر سول په کومو حروفو کي چي دا صفتونه نه وي په هغو کي به د دې صفتونه ضد خامخا وي. د مثال په ډول په ضاد کي د استطالت صفت دی نو په پاته ټولو حروفو کي به عدم استطالت وي، نو دا دواړه ضده چي سره يو ځای سول نو ټولو حروفو لره شامل سول، نو بيا د صفات لازمه متضاده او غير متضاده ووڅه فرق سو؟

د دې جواب دا دی چي دا خو صحيح ده خو په صفاتو متضاده وو کي د هر صفت د ضد لږ تر لږه نوم هم وو^(۱) او د دواړو نومو څخه به پر هر حرف باندي يو نه يو نوم صادق پري. دلته څنگه چي د ضد نوم نه سته له دې وجهي د ضد د صادق کېدلو اعتبار و نه کړل سو، په دې دواړو صفتو کي دا فرق سو.

دوهمه فايده:

يوازي د مخارجو او صفاتو ته د کتلو په وجه د خپل صحيح ادا کېدو يقين مه کوئ. په دې کي د يو مشاق استاذ څخه د مشق (تمرين) کولو ضرورت دی. که چيري داسي يو استاذ درته پيدا نه سي نو بالکل د بې خبره پاته کېدو پر ځای د تجويد د کتابو څخه گټه اخيستل هم غنيمت دی.

^(۱) د نوم د نه کېدو وجه دا ده چي عدم استطالت څه مفهوم وجودي نه دی بلکي مفهوم سلبي دی او د شيانو (اشياء) تعريفونه د حقائق ثابته وو او نفس الامري مفهوم په مقابله کي کېږي، د دې سببه عدم استطالت نه يو صفت وگڼل سو او نه ورته څه نوم تجويز سو داسي کول د علمي شان څخه منافي دی.

درېيمه فايده:

د دې روښنايي په اول کي د صفت لازمه ذاتيه په تعريف کي ليکل سوي دي چي که چيري هغه صفت ادا نه سي نو هغه حرف به پاته نه سي. دا حرف نه پاته کېدل پر شو قسمه دي:

يو دا چي په بل حرف بدل سي. ^(١) دوهم دا چي هغه حرف خو وي ليکن په هغه کي څه کمي او نقصان راسي. ^(٢) درېيم دا چي د هغه حرف عربييت پاته نه سي (يعني عجمي سي) بلکي د ځانه جوړ سوي حرف سي. ^(٣)

همدا حال دئ د صحيح منخارجو څخه د حروفو د نه ادا کولو چي کله يو حرف سي او کله بل حرف سي، کله په هغه کي څه کمي راسي او کله بالکل د ځانه جوړ سوي حرف سي په داسي تېروتنو سره بعضي وختونه لمونځ هم فاسدېږي، له دې وجهي که چيري داسي غلطي وسي نو خاص د دغه ځای پوښتنه کول او د يوه معتبر عالم څخه د دې مسئلې پوښتنه کول ضروري ده.

همدارنگه د زور، زير يا کموالي او زياتوالي د تېروتنو همدغه حکم دئ چي د هغه مثالونه په دوهمه روښنايي کي ذکر سول. که چيري داسي د زور، زير او نوري داسي تېروتنې وسي هم دي د يوه معتبر عالم څخه د مسئلې پوښتنه وکړل سي.

^(١) د مثال په ډول که چيري په حرف طا کي د استعلاء او اطباق صفت ادا نه سي نو حرف تا به سي.

^(٢) د مثال په ډول قلقله و نه کړي يا په حرف شين کي تفشي و نه کړي.

^(٣) يعني يو غير عربي حرف سي. د مثال په ډول دال په ډال سره بدل سي. مور د ماليزيا په خلکو کي د دې ليدنه کړې ده چي دوی د دال پر ځای ډال وايي.

خلورمه فايده:

په حروفو کي چي د مخارجو او صفات لازمه په سبب سره چي کومي نیمګړتیاوي کېږي د فن تجويد اصلي مقصد د هغو تېروتنو څخه ځان ساتل دی. له همدې وجهي مو د مخارجو او صفاتو بیان د ټولو قواعدو څخه مخکي راوړي. اوس چي د صفات محسنه^(۱) متعلق قاعدې راځي، هغه د دې ذکر سوی مقصد څخه په دوهمه درجه کي دي خو اوس په عام ډول سره د دې دوهمي درجې د قواعدو لحاظ تر هغه اصلي مقصد زیات کېږي. د هغه وجه داده چي په دې قواعدو سره نغمه بنایسته کېږي او عام خلک د نغمې زیات خیال ساتي او د مخارجو او د صفات لازمه وو په نغمه کي هیڅ دخل نه سته له دې وجهي و دې ته توجه کمه کوي.

پنځمه فايده:

لکه څنگه چي دا د بې پرواهي خبره ده چي څوک په تجويد کي کوښښ نه کوي، همدا ډول زیاتې (تجاوز) بلل کېږي چي لږ قواعدي يادي کړي نو ځان کامل (پوره) وگڼي او نور حقیر، خوار او د هغوی لمونځونه فاسد وگڼي، یا په چا پسي لمونځ نه کوي. محققینو علماوو د عامو مسلمانانو د گناهگاره کېدو او د هغوی د لمونځونو د نه صحیح کېدو حکم نه دي کړی. په دې کي د اعتدال درجه قائمول د هغو علماوو کار دی کوم چي د قرأت د ضروري گڼلو

(۱) محسنه یعنی حروفو ته بنایست وړکوونکي صفتونه، محلیه یعنی حروفو ته زینت وړکوونکي صفتونه خو دې صفاتو ته اکثره علماء صفات عارضه وایي. مطلب دا چي په دا صفتونه په حروفو کي همپشه نه وي بلکي کله وي او کله نه وي او که چيري دا صفتونه ادا نه سي نو د حروفو و ذات او حقیقت ته هیڅ تاوان نه رسېږي خو په بنایست کي یې فرق راځي.

سره سره په فقه او حدیثو باندې هم نظر ساتي، د دې مسئلې تحقیق په دوهمه روښنایي کې وگورئ.

د حروفو د صفاتو اجمالي نقشه

یادونه:

د دغه اوولسو (۱۷) صفاتو پر بنیاد باندې ټوله حروف پر پنځه (۵) قسمه دي:

۱. اقوی: هغه حروفو ته وایي چې ټول صفات یې د قوت وي، که یو صفت د ضَعْف پکښې وي پروانه لري.
۲. قوي: هغه حروفو ته وایي چې ټول صفات یې د قوت وي او لږ یې د ضَعْف وي.
۳. متوسط: هغه حروفو ته وایي چې بعضي صفات یې د قوت وي او بعضي صفات یې د ضَعْف وي.
۴. ضعیف: هغه حروفو ته وایي چې ټول صفات یې د ضَعْف وي، که یو صفت د قوت پکښې وي پروانه لري.
۵. ضعیف: هغه حروفو ته وایي چې ډېر صفات یې د ضَعْف وي او لږ یې د قوت وي.

شمبره حروف		صفت		اصمات		تعداد		درجه	
۱	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعیف
۲	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اذلاق	قلقله	.	۶	متوسط
۳	همس	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعیف
۴	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعیف
۵	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	قلقله	.	۶	قوي
۶	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	اضعف
۷	همس	رخوت	استعلاء	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعیف
۸	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۶	قوي

٩.	ذ	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	ضعيف
١٠.	ر	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	انحراف	تكرير	٧	متوسط
١١.	ز	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	صفيير	.	٦	متوسط
١٢.	س	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	صفيير	.	٦	ضعيف
١٣.	ش	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	تفشي	.	٦	ضعيف
١٤.	ص	همس	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	صفيير	.	٦	قوي
١٥.	ض	جهر	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	استطالت	.	٦	اقوى
١٦.	ط	جهر	شدت	استعلاء	اطباق	اصمات	قلقله	.	٦	اقوى
١٧.	ظ	جهر	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	.	.	٥	اقوى
١٨.	ع	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	قوي
١٩.	غ	جهر	رخوت	استعلاء	انفتاح	اصمات	.	.	٥	قوي
٢٠.	ف	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	٥	اضعف
٢١.	ق	جهر	شدت	استعلاء	انفتاح	اصمات	قلقله	.	٦	اقوى
٢٢.	ك	همس	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	ضعيف
٢٣.	ل	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	انحراف	.	٦	متوسط
٢٤.	م	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	٥	ضعيف
٢٥.	ن	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	٥	ضعيف
٢٦.	و	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	لين	.	٦	ضعيف
٢٧.	هـ	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	اضعف
٢٨.	ء	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	قوي
٢٩.	ى	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	لين	.	٦	ضعيف

شپږمه روښنایي

پوهېدل پکار دي چي دا صفتونه په ټولو حروفو کي نه دي، يوازي په اتو (۸) حروفو کي دي^(۱) چي په مختلفو حالاتو کي د مختلفو صفاتو رعايت کېږي هغه حروف دا دي:

لام، را، ميم ساکن او مشدد، نون ساکن او مشدد او په نون ساکن کي تنوين هم داخل دي که څه هم په ليکلو کي نون نه دی خو په ويلو کي نون دی. د مثال په ډول پر با چي دوه زوره وي نو بن ويل کېږي.^(۲)

^(۱) ليکن د دې خبري مطلب دا نه دی چي په فن تجويد کي يوازي او يوازي د اتو (۸) حروفو صفات عارضيه دي، ځکه د فن تجويد په کتابو کي د ادغام صغير او ادغام کبير ذکر هم سته کوم چي صفات عارضيه دي او په ډېرو حروفو کي پيدا کېږي. بلکي مطلب دا دی په دې کتاب کي کوم چي د ابتدايي زده کوونکو له پاره دي او مختصر دی يوازي د اتو (۸) حروفو صفات عارضيه ذکر کېږي د دغه اتو (۸) حروفو مجموعه داده: اُوَيْرُمَلَانِ.

^(۲) نون ساکن هغه نون دی چي مرسوم وي (ليکل سوی وي) او پر هغه باندي حرکت نه ويل کېږي. تنوين هغه نون ساکن دی چي د اسم په آخر کي راسي او مرسوم نه وي. د نون ساکن او تنوين څلور مشهور توپيرونه دا دي: ۱- نون ساکن په وقف او وصل دواړو حالتو کي ويل کېږي او نون تنوين يوازي په وصل کي ويل کېږي په وقف کي نه ويل کېږي. ۲- نون ساکن هر ځای مرسوم يعني ليکلی وي ماسپو. د دې څو لفظو څخه "لَيَكُونَنَّ" (سورة يوسف) او "لَتَسْفَعَنَّ" (سورة العلق) چي دا نون تنوين نه دی او ماسپو د "كَائِنٌ" د لفظ څخه چي هر ځای راسي. ۳- نون ساکن د کلمې په مابين کي او پای کي راتلای سي او تنوين همېشه =

الف چي هميشه د هغه منځي زور وي، واؤ ساکن چي د هغه منځي پېښ يا زور وي، ياء ساکنه چي هر کله د هغې منځي زير يا زور وي، ثلورمه روښنايي اول مخرج د الف او همزي فرق او حقيقت بيان سوی دی بيا يې وگورئ.

په دغه حروفو کي ځيني داسي صفتونه سته چي بې له د استاد د ښوولو څخه ادا کېږي، د هغو صفاتو د بيانولو ضرورت نه سته. د مثال په ډول د الف، واؤ او ياء چيري ثابت پاته کېږي او چيري حذف کېږي. دلته يوازي هغه صفتونه ذکر کېږي چي په يوازي ويلو سره سپړي نه په پوهېږي^(۱) بلکي په خپله اراده غواړي لکه ډک ويل، باريک ويل، غنه کول يا نه کول او مد کول يا نه کول. اوس د دې اتو (۸) حروفو قاعدې جلا جلا ذکر کېږي.

= د کلمې په آخر کي راځي. ۴- نون ساکن د کلمې په درو ډولو (اسم، فعل، حرف) کي وي او نون تنوين هميشه د اسم په آخر کي وي.

^(۱) د مثال په ډول د التقاء ساکنين په سبب اول ساکن حرف مده حذف کول. لکه: اَقِيْمُوا الصَّلَاةَ. يا کسره ورکړي او ويې وايي لکه: قُلِ ادْعُوا اللَّهَ او داسي نور.

اوومه روښنایي

(دلام په قاعدو کي)

د "الله" په لفظ کي چي کوم لام دئ د دې څخه مخکي که چيري زور لرونکی يا پېښ لرونکی حرف وي نو دغه لام به ډک ويل کېږي. د مثال په ډول: **أَرَادَ اللهُ، رَفَعَهُ اللهُ** او دې ډک ويلو ته تفخيم ويل کېږي.^(۱) که چيري د دې څخه مخکي زير لرونکی يو حرف وي نو هغه لام باريک ويل کېږي. د مثال په ډول: **بِسْمِ اللهِ** او دې باريک ويلو ته ترقيق وايي. د "الله" د لفظ څخه ماسپو نور ټوله لامونه باريک ويل کېږي. د مثال په ډول: **مَا وَلَهُمْ أَوْ كَلَّهُ.**

يادونه:

د "اللَّهُمَّ" په لفظ کي هم همدا قاعده ده کومه چي د "الله" په لفظ کي ده، ځکه چي د دې په اول کي هم لفظ د "الله" سته.^(۲)

^(۱) د تفخيم معنا ده ډک ويل. لکه څنگه چي په حروفو مستعليه او مطبقة وو کي شوندي را ټولول نه دي پکار همدا ډول په لام مُفخمه کي هم د دې خبري خيال ساتل پکار دئ چي شوندي گول نه سي او د اسم جلاله په لام کي تفخيم هم پوره وسي.

^(۲) د دې قاعدې سره سم به د "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ" او "قَالُوا اللَّهُمَّ" لامونه به ډک ويل کېږي. او د "قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ" لامونه به باريک ويل کېږي.

آتمه روپنایي

(دراپه قاعدو کي)

لومړۍ قاعده:

که چیري پر را باندي زور یا پېښ وي هغه را به ډکه ویل کېږي. د مثال په ډول: رَبُّكَ، رَبَّنَا. او که چیري پر را باندي زیر وي ^(۱) نو هغه را به باریکه ویل کېږي. د مثال په ډول: رَجُلٌ. یادونه:

را مشدده هم یوه را ده، د هغې خپل حرکت ته اعتبار دی چې ډکه ویل کېږي او که باریکه ویل کېږي.

^(۱) را مکسوره بالاتفاق باریکه ویل کېږي که کسره لازمي وي لکه: رَجُلٌ، یا عارضی وي لکه: وَأَنْذِرِ الَّذِينَ، یا کسره کامله وي لکه مثالونه چې یې تېر سول، یا کسره ناقصه وي لکه پر وَالْفَجْرِ چې وقف بالروم وسي، یا لکه په مَجْرَهَا کي چې را مماله ده. دغه مکسوره را په مابین کي وي لکه: تَحْرِمٌ، یا په طرف کي وي لکه: وَالْقَبْرِ (د وصل په حالت کي). نمونه یعنی تنوین لرونکې وي لکه: مُقْتَدِرٌ، یا غیر نمونه یعنی تنوین لرونکې نه وي مثال یې تېر سوی دی او یا د دغه را مکسورې ماقبل ساکن وي لکه: الدَّارِ، یا متحرکه وي لکه: أَرْنَا. واضح خبره دا ده که چیري د را وروسته حروف مستعلیه راسي لکه: الرَّقَابِ، یا مستفله حروف راسي لکه: رَزَقًا، که مشدد وي او که مخفف وي لکه څنگه چې مخکي یې مثالونه تېر سول. (نهاية القول المفيد، ص: ۹۰)

جمال القرآن [کامل]

د مثال په ډول د سِرَّارَا به ډکه ویل کېږي او د دُرِّيُّ را به باریکه ویل کېږي. دغه قاعده به په راتلونکي دوهمه قاعده کې نه داخله وي لکه بعضي ناخبره کسان دغه ډوې (۲) را گڼي اوله ساکنه او دوهمه متحرکه دا خبره غلطه ده.

دوهمه قاعده:

که چیري را ساکنه وي ^(۱) نو د هغې څخه د منځي حرف حرکت ته کتل پکار دی چي پر هغه باندي کوم حرکت دی؟ که چیري زور یا پېښ وي نو هغه را به ډکه ویل کېږي. د مثال په ډول: بَرَقُّ او يُزْزُقُونَ. او که چیري زیروي ^(۲) نو هغه را به باریکه ویل کېږي. د مثال په ډول: وَأَنْذِرْهُمْ. خود دې را د باریک ویلو له پاره درې (۳) شرطونه دي:

اول شرط دادی:

چي دا زیر به اصلي وي عارضي به نه وي، ځکه که چیري دا زیر عارضي وي بیا دا را باریکه نه ویل کېږي بلکي ډکه ویل کېږي. لکه: اِرْجِعُوا. وگورئ چي را ساکنه هم ده او د هغې څخه منځي حرف چي همزه دی زیر هم لري خو لکه څنگه چي دا زیر ^(۳) عارضي ^(۱) دی له دې سببه دا را ډکه ^(۲) ویل کېږي.

^(۱) که د را حرکت اصلي وي لکه: وَأَنْحَزْ، یا عارضي وي لکه پَرَوَ دُسِرَ او وَتَهَرَ باندي چي وقف وسي نو را ډکه ویل کېږي که څه هم سکون عارضي دی.

^(۲) را چي ساکنه وي ما قبل یې مکسور وي دغه را باریکه ویل کېږي که څه هم دا سکون اصلي وي. لکه: فَأَنْتَصِرْ، یا عارضي وي يعني د وقف په سبب وي. لکه: حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ.

^(۳) لِدَفْعِ تَعْدُرِ الْإِبْتِدَاءِ بِالسُّكُونِ. يعني د همزه وجود په دې خاطر دی چي په کلام عربي کي ابتدا په ساکن سره محاله او مشکله ده. منه

ليکن بي له د عربي کتابو د ويلو څخه د دې پېژندنه نه سي کېدای چې کسره يعني زير اصلي په کوم ځای کې دى او زير عارضي په کوم ځای کې دى. په کومو ځايو کې چې تاسو ته شک يا شبه پيدا سي د يو عربي پوه څخه پوښتنه وکړئ او په دې قاعده باندې عمل وکړئ.

دوهم شرط دا دى:

چې دا زير او را به دواړه په يوه کلمه کې وي او که چيرې په دوو (۲) کلمو کې وي (۳) نو بيا دا را باريکه نه ويل کېږي بلکې ډکه ويل کېږي. د مثال په ډول: رَبِّ اِزْجَعُوْنَ، (۴) اَمْرٌ (۵) اِزْتَابُوْا. (۶) (دُرّة الفريد)

(۱) ځکه په اِزْجَعُوْا کې همزه وصلي ده او همزه وصلي په خپله بالذات عارضي وي، د دې وجهي د همزه وصلي حرکت هم عارضي دى.

(۲) لِأَنَّ الْأَصْلَ فِي الرَّاءِ التَّفْخِيمُ كَمَا الْأَصْلُ فِي اللَّامِ التَّرْقِيَةُ. يعني ځکه اصل په را کې ډکوالي دى لکه په لام کې چې اصل باريک والي دى. منه

(۳) دې ته کسره منفصله وايي ځکه چې زير او را په جلا جلا کلمو کې دي.

(۴) په رَبِّ اِزْجَعُوْنَ او الَّذِي اِزْتَضَى کې که څه هم کسره اصلي ده خو د منفصل والي په خاطر را ډکه ويل کېږي يعني کسره په جلا کلمه کې ده او را په جلا کلمه کې ده.

(۵) وَكَسْرَةُ الْبَيْتِ عَارِضٌ أَيْضًا لِاجْتِنَاعِ السَّاكِنِينَ فَيَرْقُوْ هَذِهِ الرَّاءُ لِفَقْدِ الشَّرْطَيْنِ، هَذَا أَوَّلِي. يعني د ميم کسره هم عارضي ده ځکه چې د التقاء ساکنين په خاطر يې کسره ورکړې ده، نو دغه را باريکه ويل کېږي ځکه چې دوه (۲) شرطونه پکښې نه سته او باريک ويل يې اولی او غوره دى. منه

(۶) اَمْرٌ اِزْتَابُوْا په اصل کې اَمْرٌ اِزْتَابُوْا دى، د را ساکنې ماقبل کسره منفصله هم ده او عارضي هم

جمال القرآن [کامل]

د دې شرط پېژندنه د اول شرط په نسبت آسانه ده ځکه د کلمې يووالي او د کلمې دوه والي هر سړي ته معلومېږي.
درېيم شرط دا دی:

چي د هغې را څخه وروسته به په هغه کلمه کي حروف مستعليه نه وي او که چيري داسي وي نو بيا دا را ډکه ويل کېږي او داسي حروف اووه (٧) دي چي د هغو ذکر په پنځمه روښنايي په پنځم صفت کي راغلي دي.

د مثال په ډول: قِرْطَاسٍ، اِرْصَادًا، فِرْقَةٍ، لِبَالٍ مِرْصَادٍ. په دې ټولو کي به را ډکه ويل کېږي. په ټول قرآن کي د دې قاعدې دا څلور لفظونه پيدا کېږي^(١) او د دې شرط پېژندنه آسانه ده.
يادونه:

د درېيم شرط سره سم د "كُلُّ فِرْقٍ" د لفظ را به هم په تفخيم سره ويل کېږي، خو لکه څنگه چي پر قاف باندي هم زيږد دی،^(٢) نو له دې سببه د بعضي قاريانو په نزد ترقيق دی او دواړه طريقې جائز دي.

^(١) دا په ياد ولرئ چي لفظ د مِرْصَادُ دوه ځايه دي، يو په سورة نباء کي "كَانَتْ مِرْصَادًا" او بل په سورة الفجر کي "لِبَالٍ مِرْصَادٍ".

^(٢) دلته لکه څنگه چي د را وروسته قاف دی او قاف د حروفو مستعليه وو څخه دی او د را د تفخيم سبب دی. خو لکه څنگه چي قاف مکسوره دی په دې سبب سره د قاف تفخيم ضعيفه سو لکه څنگه چي مخکي معلومه سوې ده چي د کسري په خاطر عارضي التفخيم حروف باريک ويل کېږي او په لازمي التفخيم حروفو کي په تفخيم کي يې ضعف راځي.

يادونه:

په درېيم شرط کي يې چي دا قيد ليکلی دی "چي که چيري د داسي را
 څخه وروسته په هغه کلمه کي حروف مستعليه نه وي". دا قيد يې ځکه ووايه
 چي که چيري حروف مستعليه په بله کلمه کي وي بيا د حروفو مستعليه اعتبار
 نه سته. لکه: اَنْذِرْ قَوْمَكَ، فَاصْبِرْ صَبْرًا، په دې مثالو کي به را باريکه ويل کېږي.

درېيمه قاعده:

که چيري د را ساکنې څخه پر مخکي حرف باندي حرکت نه وي هغه هم
 ساکن وي، داسي د وقف په حالت کي کېږي چي اوس به يې په مثالو کي
 وويني نو بيا دهغې را د مخکني حرف څخه منخته يعني درېيم حرف ته گورو
 که چيري پر هغه باندي زور يا پېنس وي نو دا را به ډکه وايو. د مثال په ډول:
 لَيْلَةُ الْقَدْرِ، بِكُمُ الْعُسْرَ. په دې مثالو کي دواړي را ساکني دي، حرف دال او
 حرف سين هم ساکن دي پر قاف باندي زور او پر عين باندي پېنس دی له دې
 وجهي څخه د دې دواړو کلمو را به ډکه ويل کېږي.

که چيري پر هغه باندي زيروي نو را به باريکه وايو. لکه: ذِي الذِّكْرِ. دلته
 را هم ساکنه ده او کاف هم ساکن دی او پر دال باندي زيروي له دې وجهي دا را
 باريکه ويل کېږي.

(١) يادونه:

ليکن د دې ساکني را څخه مخکي چي کوم حرف ساکن وي که چيري دا
 حرف ساکن "ی" وي نو بيا د "ی" څخه مخکي حرف ته نه گورو بلکي را په هر
 حالت کي باريکه وايو، د "ی" څخه مخکي چي هر حرکت وي. لکه: خَيْرٌ،
 قَدِيرٌ. د دې دواړو را باريکه ويل کېږي.

(۲) یادونه:

د درېمي قاعدې سره سم لفظ د "مِضْرَ" او "عَيْنُ الْقَطْرِ" باندي چي هر کله وقف وکړل سي نو د دې را باريک ويل پکار دي. ليکن قاريانو د دې دواړو لفظو د را له پاره باريک^(۱) او ډک^(۲) دواړو طريقو سره ويلي دي، خو بهتره خبره دا ده چي په خپله پر را باندي چي کوم حرکت وي د هغه اعتبار وکړل سي.^(۳) نو په لفظ د "مِضْرَ" کي تفخيم اولی او غوره دی او په "عَيْنُ الْقَطْرِ" کي ترقيق اولی او غوره دي.

(۳) یادونه:

د درېمي قاعدې پر بناء په سورة الفجر کي پر "اِذَا يَسِرُ" باندي چي هر کله وقف وکړل سي نو دا را ډکه ويل پکار ده. ليکن حينو قاريانو د دې را د باريک ويل اولی ليکلي دي^(۴) خو دا روايت ضعيف دی.^(۵) ځکه نو دغه را د درېمي قاعدې سره سم ډکه ويل پکار ده.

^(۱) د علامه ابو عمرو داني رحمته الله او جمهورو قاريانو همدا مذهب دی چي د مِضْرَ او عَيْنُ الْقَطْرِ را باريکه ويل کېږي. (نشر، ص: ۱۰۶، ج: ۲)

^(۲) د امام ابو عبدالله بن شريح او نورو همدا رايه ده چي د مِضْرَ او عَيْنُ الْقَطْرِ را ډکه ويل کېږي. (نشر)

^(۳) علامه جزري رحمته الله همدا قول غوره کړی دی.

^(۴) لِأَنَّ أَصْلَهُ يُسْرِي فَرَقَّقُوا الرَّاءَ لِيَدُلَّ عَلَى الْبَيَاءِ الْمَحْدُوفَةِ. يعني ځکه يُسْرِي په اصل کي يُسْرِي دی، نو را يې باريکه کړل تر څو پر حذف سوي ياء باندي دلالت وکړي. منه

^(۵) حقيقت دا دی چي فَاَسْرٍ، اَنْ اَسْرٍ، وَ اللَّيْلُ اِذَا يَسِرُ، وَ نُذِرُ، الْجَوَارِ (شوری، رحمن، کورت). پر دې پنځو کلمو باندي که چيري وقف بالاسکان وسي نو په را کي تفخيم او ترقيق دواړه =

=جائز دي. دا پنځه کلمې په اصل کي ياء لري؛ اولي دوي (٢) کلمې په اصل کي اَسْرِي وې، د آخره څخه يې ياء مده د حالت بنائي په سبب حذف کړې. يُسْرَ هم په اصل کي يُسْرِي دئ د فواصل په خاطر يې ياء حذف سوه. (يعني د آيتو د آخرو کلمو د مطابقت په خاطر يې ياء حذف کړل) همدا ډول په نُذْرِي کي ياء د اضافت د فواصل په خاطر حذف سوه، نو دلته پر را باندي د سکون عارضي کېدو او ماقبل مفتوح يا مضموم کېدو په خاطر پر را باندي تفخيم پکار دئ او د کلمې پر اصل باندي د دلالت کولو له پاره او په دې وجه چي د آخر څخه د ياء حذف عارضي دئ او عارضي حذف معتبر و نه گڼل سي بلکي ياء په مثل د باقي و گڼل سي نو د ا را به باريکه وويل سي. او د الْجَوَارِي ياء متطرفه هم په قاعده د قاضي حذف سوي ده. علامه جزري رحمته الله عليه ترقيق لره ترجيح ورکوي او فرمايي: وَكَذَلِكَ الْحُكْمُ فِي وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِرُ فِي الْوَقْفِ بِالسُّكُونِ عَلَى قِرَاءَةِ مَنْ حَذَفَ الْيَاءَ، فَحِينَئِذٍ يَكُونُ الْوَقْفُ عَلَيْهِ بِالتَّرْقِيْقِ أَوْلَى. (نشر، ص: ١١١، ج: ٢)

شيخ علي بن محمد ضباع په شرح کي د شاطبيه فرمايي: لِكِنْ يُسْتَحْسَنُ التَّرْقِيْقُ فِي إِذَا يَسِرُ وَ نُذُرٌ عَلَى حَذْفِ الْيَاءِ فِيهِمَا لِلذَّلَالَةِ عَلَى الْيَاءِ وَ لِلْفَرْقِ بَيْنَ كَسْرَةِ الْإِعْرَابِ وَ كَسْرَةِ الْبِنَاءِ. (ارشاد المرید للضباع، ص: ١٨٧ علی حاشیة الابرار)

صاحب د "غيث النفع" په إِذَا يَسِرُ کي د ياء د اثبات او حذف دوو قرأتو او د هغو و اختلاف ته د اشاره کولو وروسته فرمايي چي: د ياء د اثبات والا وو له پاره به را باريکه وي او د حذف والا وو له پاره به ډکه وي. ليکن د ده په کلام کي اختصار دئ او د ده مقصد د قرأت بنوول دي، د ياء په اثبات يا نفي کي هغه مفصل بحث کول نه غواړي و المفصل حجة على المجمل.

قاري ابو محمد محي الاسلام صاحب پاني پتي رحمته الله عليه فرمايي: "فَأَسْرٍ أَوْ أَنْ أَسْرٍ الْفَاظُ كِي چي کوم ائمه په همزه قطعي مفتوحه سره دغه الفاظ وايي، د هغوی له پاره وقفاً بعضي تفخيم وايي او بعضي په لحاظ د اصل سره ترقيق وايي". لکه څنگه چي په يَسِرُ کي ذکر سوه. =

خلورمه قاعده:

د را شخه وروسته يو حای په قرآن کریم کي اماله ده؛^(۱) نو د را دغه حرکت به زیر و گنوا او را به باریکه و وایو او هغه حای دا دی: بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَهًا^(۲) دا را باریکه ویل کېږي لکه شنگه چي د "قَطْرَى" د لفظ را ویل کېږي، همدې ته اماله وایي چي فارسي والا ورته یاء مجهوله وایي نو د "مَجْرَهًا" را به باریکه ویل کېږي.^(۳)

پنځمه قاعده:

هغه را چي د وقف په سبب سره ساکنه وي نو بنکاره خبره ده چي په هغه کي د دوهمي او درېمي قاعدې سره سم د هغې را شخه مخکي حرف ته او کله

= محقق علامه جزري رحمته الله علیه فرمایي چي: "ترقیق اولی دی". امام داني رحمته الله علیه فرمایي چي تفخیم اولی دی او دغه مذهب منصور او غوره دی. (سبعه قرآئت، ص: ۲۴۴)

د ذکر سوي عبارت شخه د را د باریک والي ضعف نه معلومېږي د دغو پنځو کلمو و اصل ته په رجوع کولو سره که چيري د را د باریک والي جواز معلوم سي نو شخه حرج یا تکلیف سته؟ د نور تفصیل له پاره نهایت القول المفید ۹۴ صفحه وگورئ!

^(۱) یعنی د را شخه وروسته په الف کي يو حای اماله ده. د اماله معناه ده را کېږول یعنی الف د یاء مده و طرف ته کېږول او ویل.

^(۲) وَهُوَ فِي الْأَصْلِ مَجْرَاهَا بِالْأَلِفِ فَأَمَلِيَّتٌ. یعنی دا په اصل کي مَجْرَاهَا دی په الف سره، وروسته یې اماله پکښي وکړل نو مَجْرَهًا سو. منه

^(۳) وَلَا يَنْظُرُ إِلَى أَنَّهُ فِي الْأَصْلِ أَلِفٌ وَالرَّاءُ مَفْتُوحَةٌ وَحُكْمُ هَذِهِ الرَّاءِ التَّرْقِيقُ. یعنی دې ته نه کتل کېږي چي دا په اصل کي الف دی او را مفتوحه ده او د دې را حکم ترقیق یا باریک والي دی. منه

د هغه څخه هم مخکي حرف (درېيم حرف) ته کتل کېږي د هغه مطابق هغه را باريکه يا ډکه ويل کېږي.

دلته يوه بله خبره په ياد ولرئ چې دې اولني حرف ته کتل هغه وخت کېږي چې په وقف کي دا را بالکل ساکنه کړل سي لکه څنگه چې همدا د وقف عامه طريقه ده. ليکن د وقف کولو يوه بله طريقه هم ده چې په هغه کي موقوف عليه حرف بالکل نه ساکن کېږي، بلکي پر هغه باندي چې کوم حرکت وي هغه هم په ډېره آساني سره ادا کېږي او دې ته وقف بالروم وايي او وقف بالروم يوازي په زير او پېښ کي وي. د دې مفصل بيان به په ديارلسمه روښنايي کي انشاء الله تعالى راسي.

دا خبره يادول ضروري ده چې که چيري پر داسي را باندي په روم سره وقف وسي نو بيا دا څخه و مخکي حرف ته نه کتل کېږي بلکي په خپله چې پر هغه را باندي کوم حرکت وي د هغه موافق به ډکه يا باريکه ويل کېږي. لکه د "وَالْفَجْرِ" پر را چې په دې طريقه سره وقف وکړل سي نو را به باريکه وويل سي او پر را د "مُنْتَصِرٌ" باندي چې دا ډول وقف وکړل سي نو دا را به به ډکه ويل کېږي. (۱)

(۱) د دې ټولي قاعدې خلاصه دا سوه چې په وقف بالروم کي کوم چې په زير او پېښ کي کېږي را مکسوره موقوفه بالروم به باريکه او را مضمومه موقوفه بالروم به ډکه وايو، لکه څنگه چې د وصل په حالت کي را مکسوره باريکه او را مضمومه ډکه وي. د دې وجهي ويل کېږي چې په وقف بالروم کي را په مثل د وصل وي يعني د وصل په حالت کي چې دا کوم حکم دی په وقف بالروم کي هم دا هغه حکم دی.

نهمه روښنایي

(د میم ساکن او مشدد په قاعدو کي)

لومړۍ قاعده:

میم که چیري مشدد وي نو په هغه کي غنه کول ضروري ده. و پزي ته د آواز تلل د غني^(۱) څخه عبارت ده. لکه: لَتَا. په داسي حالت کي دې ته حرف غنه ويل کېږي.^(۱)

(۱) غنه په لغت کي زمزمې يا د آواز تلل و پزي ته او په اصطلاح کي: **الْغَنَّةُ حَرْفٌ سَاكِنٌ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُومِ**. يعني غنه يو حرف ساکن دی چي د خپشوم څخه راوړي. غنه پر دوه قسمه ده؛ يوه غنه يي آني ده او بله غنه زماني ده. غنه آني په میم او نون کي وي يعني هغه میم او نون چي مشدد يا ساکن نه وي. او غنه زماني بيا پر دوه قسمه ده؛ يوه اصلي او بله طبعي يا ضمني ده. غنه اصلي په میم او نون مشدد کي وي لکه: **إِنَّ، تَمَّ، لَتَا**. او غنه طبعي يا ضمني پر پنځه (۵) ډولو ده: ۱- تر میم ساکن وروسته چي بل میم راسي. لکه: **كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ**. ۲- د میم ساکن وروسته چي حرف با راسي. لکه: **تَزْمِينُهُمْ بِحِجَارَةٍ**. ۳- تر نون ساکن يا تنوين وروسته چي میم، واو، ياء او نون راسي. لکه: **عَنْ قَلْبَةٍ، مِنْ وَالٍ، مَنْ يَرْغَبُ، مَنْ نَشَاءُ، اِثْمًا مُبِينًا، لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ**. ۴- تر نون ساکن يا تنوين وروسته چي د اخفاء حقيقي حروف راسي او هغه حروف پنځلس دي چي په لاندې ډول دي: **ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ک**. لکه: **أَنْ يَنْكَحَ، أَنْزِلْ، أَبَا شَيْخًا كَبِيرًا، وَلِيَنْصُرُونَ اللَّهَ مِنْ يَنْصُرُهُ**. ۵- تر نون ساکن =

يادونه:

د غني اندازه يو الف دي^(۲) او د الف د اندازې معلومول آسانه طريقه دا ده چي خلاصي گوتي بندي کړئ يا بندي گوتي خلاصي کړئ او دا محضي يوه اندازه ده،^(۳) خو اصل دارومدار (موقوف عليه) د مشاق استاد څخه په اورېدلو باندي دي.

دوهمه قاعده:

ميم که چيري ساکن وي نو د هغه وروسته کتل پکار دي چي کوم حرف دي؟ که چيري د هغه وروسته هم بل ميم وي نو هلته ادغام^(۴) کېږي يعني دواړه

= يا تنوين وروسته چي حرف باراسي. په اصل کي دا پنځه قسمه نوري قاعدې دي خو غنه يي طبعي يې په ضمن کي پرته ده او د غنه يي زماني اندازه يو الف ده.
(۱) ځکه چي د حروف غنه په ډول په ميم مشدد کي هم غنه ښکاره کول ضروري ده. (نهاية القول المفيد)

(۲) د دې وجهي د تجويد علماوو ويلي دي چي د مد طبعي په ډول غنه هم بايد د دوو (۲) حرکتو د مقدار څخه نه زياتول پکار دي او نه کمول. د غني ښکاره کولو له پاره يو څه ځنډ او وخت پکار دي خو په دې ځنډ کولو کي د مبالغې څخه ځان ساتل پکار دي.
(۳) ډېره ضروري خبره دا ده چي د ميم مشدد څخه مخکي بايد حرف مد پيدا نه سي څنگه چي په بعضي خلکو کي دا تېروتنه ليدل کېږي چي د لَتَا پَر حَاي لَامَا او د مِمَّ پَر حَاي مِيَمَّ وايي.

(۴) ادغام په لغت کي "ادخَالُ الشَّيْءِ فِي الشَّيْءِ". يعني داخلول د يوه شي په بل شي کي. او په اصطلاح کي: هُوَ خَلْطُ حَرْفٍ سَاكِنٍ بِمُتَحَرِّكٍ بِحَيْثُ يَصِيْرَانِ حَرْفًا وَاِحْدًا مُشَدَّدًا كَالثَّانِي وَ يَتَحَرَّكُ الْعَضْوُ عِنْدَ اَدَائِهِمَا تَحَرُّكًا وَاِحْدًا. يعني ساکن حرف په متحرک حرف کي يو حای کول او داسي يو ذات ځني جوړول چي د هغه څخه د دوو حروفو پر حای يو حرف ځني جوړسي او د ادا کولو په وخت کي عضوه (اندام) يو ځل په کار يووړل سي يعني په يوه وار اداسي. يعني =

میمان به یو سی او دیوه میم مشدد په ډول به په هغه کې غنه وي. (حقیقه التجوید) لکه: اَلَيْكُم مَّرْسَلُونَ او دې ته ادغام صغیر مثلین وایي. (۱)

که چیرې د میم ساکن وروسته حرف با وي نو هلته به د غني سره اخفاء هم وي او د دې اخفاء مطلب دا دی (۲) چې د میم د ادا کولو په وخت کې د دواړو شونډو وچه حصه ډېره په نرمي سره یو ځای کړی او د غني صفت به د یوه الف په اندازه زیات کړی او د خپشوم څخه به یې ادا کړی. بیا د هغه وروسته د شونډو د خلاصېدو مخکې د دواړو شونډو لنډه حصه په سختي سره یو ځای

= دواړه حروف د یوه مخرج څخه بلافصله ادا سي. ادغام پر دوه قسمه دي؛ یو ادغام تام دی او بل ادغام ناقص دی. ادغام تام هغه ته وایي چې مدغم حرف په مدغم فیه حرف کې داسې مدغم سي چې یو صفت یې هم پاته نه سي. لکه: اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ. چې قاف په کاف کې داسې مدغم سوی دی چې یو صفت یې هم پاته نه دی. او ادغام ناقص هغه ته وایي چې مدغم حرف په مدغم فیه کې داسې مدغم سي چې یو صفت یې هم پاته سي. لکه: اَلَيْكُم مَّرْسَلُونَ. دلته اول میم په دوهم میم کې داسې مدغم سوی دی چې د اول میم د غني صفت پاته دی.

(۱) لیکن دا وهم کول پکار نه دی چې د میم ساکن وروسته میم راسي او دواړه یو ځای سي او مشدد یې کړي نو یوازي دې ته ادغام صغیر مثلین ویل کېږي، بلکې هر هغه ځای به دغه لفظ ویل صحیح وي په کوم ځای کې چې یو حرف ساکن وي او د هغه وروسته بیا هغه حرف متحرک راسي نو هغه به یو ځای ویل کېږي. د مثال په ډول: مَنْ نَشَاءُ، اِذْ ذَهَبَ، فَبَارِحَتْ تَجَارَتُهُمْ او داسې نور. دې ټولو ته ادغام صغیر مثلین ویل کېږي.

(۲) په میم کې د اخفاء کولو طریقه ښکاره کول ضروري ده. د مفهوم په لحاظ سره دومره پوهېدل پکار دي چې میم په سختي سره د اطباق شفتین (د چسپوالي د شونډو) څخه نه ادا کېږي، بلکې شونډي دي په نرمي سره یو ځای کړي او میم دي ادا کړي. په دې حالت کې دي د خپشوم څخه د غني پر ښکاره کولو باندي ښه زور وکړی، ځکه چې د اخفاء مطلب دا دی چې د ذات حرف د ښکاره کولو پر ځای پټ ادا کول.

کړئ او با ادا کړئ. (جهد المقل) لکه: وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ. او دې ته اخفاء شفوي وايي. (۱)

که چيري د ميم ساکن وروسته نه ميم او نه با وه نو هلته په ميم کي اظهار کېږي يعنې ميم به د خپل مخرج حجه بې له عنې بشپړه کېږي.

لکه: اَنْعَمْتَ. او دې ته اظهار شفوي وايي.

يادونه:

بعضي حافظان په دې اخفاء او اظهار کي د با، واؤ او فايوه قاعده گڼي او د دې قاعدې نوم يې د "بوف" قاعده ايښې ده.

بعضي په دې درو (۳) حروفو کي اخفاء کوي او بعضي په دې درو (۳) حروفو کي اظهار کوي او بعضي د دې حروفو سره ميم ساکن ته يو قسم حرکت ورکوي. لکه: عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ، يَسْتَدْهُمُ فِي. دا ټول قولونه د قاعدې څخه خلاف دي، اولنی او درېيم قول خو گرسره غلط دي او دوهم قول ضعيف دي. (۲) (درة الفريد)

(۱) ځکه چي با او ميم دواړه د شونډانو سره تعلق لري.

(۲) **د بوف قاعدې جواب:** خلاصه دا ده چي د بوف په قاعدې کي څلور ډلي دي؛ مخفين، مظهرين، محرکين او محققين. مخفين په واؤ او فا کي اخفاء کوي ځکه دوی وايي چي تر ميم ساکن وروسته چي حرف با راسي اخفاء کېږي، واؤ او فاهم حروف شفوي دي او د حروف شفوي حکم يو دی ځکه نو دلته هم اخفاء کېږي. مظهرين وايي چي هر کله تر ميم ساکن وروسته واؤ او ف راسي اظهار کېږي، نو سر سمه پي با راسي سم اظهار کېږي او دوی هم وايي چي دا حروف شفوي دي او د حروف شفوي حکم يو دی. محرکين بيا د اختلاف د ليري کولو په خاطر ميم ساکن ته يو څه حرکت ورکوي. او څلورمه ډله چي محققين دي هغوی وايي چي هر کله تر ميم ساکن وروسته با راسي هلته اخفاء کېږي او =

لسمه روښنایي

(د نون ساکن او مشدد په قاعدو کې)

د شپږمې روښنایي په اول سر کې ما (تهانوي صاحب رحمته الله علیه) لیکلي دي چې تنوین هم په نون ساکن کې داخل دی. هلته بیا وگورئ! خو په دې قاعدو کې د نون ساکن سره د تنوین نوم هم د آساني له پاره اخیستل کېږي.

=هر کله چې ترمیم ساکن وروسته واو او فاراسي اظهار کېږي ځکه دوی وايي چې میم ته تراو او فا حرف با په مخرج کې ور نژدې ده، نو ځکه په با کې اخفاء کېږي او په واو او فا کې اظهار کېږي او همدا د محققینو قول صحیح او غوره دی. د پاته درو ډلو جواب دا دی: چې اول خودا خبره محضي عقلي او قیاسي ده ځکه چې نه په نقل او نه په ادا کې د دې ثبوت سته. دوهم دا چې د واو او فا څخه مخکې اخفاء کول ډېر سخته او ثقیله ده. درېیم دا چې په واو، فا او با کې دا فرق دی چې په با کې خو دواړي شوندي پوره سره موبنلي په خلاف د واو او فا ځکه په واو کې یوازي د دوو شونډو انضمام وي نه چې انطباق هم او په فا کې خود ثنایا علیا سره لره هم دخل سته نو ضروري ده چې د واو او فا څخه مخکې په میم کې په ډېر احتیاط او توجه سره کامل اظهار وکړي او د اخفاء څخه ځان وساتي، ځکه چې د میم په ډول واو او فاهم د دواړو شونډو څخه ادا کېږي، د فا مخرج خو میم ته نژدې دی او واو خود شونډانو څخه ادا کېږي نو که چیرې د یو څه بې احتیاطي په سبب په دغه میم کې اخفاء وسي، اورېدونکي به دا وگنې چې څنگه چې دا څلور حروف د شونډانو څخه ادا کېږي نو ځکه د با په رقم د واو او فا څخه مخکې هم اخفاء کېږي او همدا ډول که چیرې اظهار ونه سي نو میم به د واو او فاسره مشابه سي.

لومړۍ قاعده:

نون که چیري مشدد وي نو په هغه کي غنه ضروري ده او د میم مشدد په ډول به ده ته هم په دې حالت کي حرف غنه ویل کېږي. ^(۱) د نهمي روښنایي لومړۍ قاعده بیا وگورئ!

دوهمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیري د حروف حلقی څخه یو حرف راسي نو هلته به د نون اظهار کوو. یعنی په پزه کي به آواز نه بیا یو او غنه به هم نه کوو. لکه: اَنْعَمْتَ، سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ او داسي نور مثالونه. دې اظهار ته اظهار حلقی وايي.

حروف حلقی شپږ: (٦) دي چي یو شاعر په دغه بیت کي راټول کړي دي:

حروف حلقی شش بودای نور عین
همزه، ها، خا، عین و غین

په څلورمه روښنایي کي دوهم، درېیم او څلورم منخرج بیا وگورئ او د اظهار مطلب ^(۲) د نهمي روښنایي په دوهمه قاعده کي وگورئ.

^(۱) په نون مشدد کي هم غنه ښکاره کول ضروري ده او د غني د ښکاره کولو له پاره تراخي یا ځنډ ضروري دی، لیکن دا تراخي باید د مد طبعي (اصلي) د اندازې څخه زیات نه وي. د نون د ادا کولو څخه مخکي د حرف مده د پیدا کولو څخه ځان ساتل ډېر ضروري دی یعنی چي ان ځني این نه سي.

^(۲) د اظهار مطلب دا دی چي حرف د خپل منخرج او صفاتو سره بې له غني ښکاره کول او ادا کول.

در پیمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیري د دې شپږو (٦) حروفو څخه یو حرف راسي چي د هغو مجموعه دا ده: يَزْمَلُونَ. (١) نو هلته به ادغام وي يعني نون به د هغه وروسته والا په حرف سره بدل سي او دواړه به یو سي. لکه: مِنْ لَدُنْهُ. وگورئ! د نون څخه لام جوړ سو او دواړه لامونه یې یو کړل ځکه نو په ویلو کي یوازې یو لام ویل کېږي که څه هم په لیکلو کي نون پاته دی.

خو په دې شپږو (٦) حروفو کي دومره فرق دی چي په څلورو حروفو کي غنه کېږي او دا غنه به د نون مشدد په ډول زیاته کېږي، د هغو څلورو حروفو مجموعه دا ده: يَنْمُو. (٢) لکه: مَنْ يُّؤْمِنُ، بَرَقَ يَجْعَلُونَ او داسي نور، (٣) دې ته ادغام مع الغنه وايي. او کوم دوه چي پاته سوه يعني لام او را په دوی کي به غنه نه وي. لکه: مِنْ لَدُنْهُ، مثال یې پورته تېر سوی دی. په دې دوو (٢) حروفو کي هېڅ آواز هم پزي ته نه ځي یوازې د لام په ډول ویل کېږي او دې ته ادغام بلا غنه وايي. د نهمي روښنایي په لومړۍ او دوهمه قاعده کي د غني او ادغام (٤) معنا بیا وگورئ!

(١) ترجمه اش این است: خرامشت می کنند آن چند مردان. یعنی هغه څو کسان پهلواني کوي. منه

(٢) ترجمه اش این است: نمو می یابد آن یک مرد. یعنی هغه یو سړی نما پیدا کوي یا وده کوي. منه

(٣) مِنْ وَالٍ، يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةً، مِنْ مَاءٍ مَّهِينٍ، مَنْ نَشَاءُ، أَمَنَةٌ تُعَاسَى.

(٤) د ادغام اصطلاحي مطلب دا دی چي ساکن حرف په متحرک حرف کي داسي یو ځای ویل چي دواړه یو ځای مشدد ادا سي، اول حرف ته مدغم او دوهم ته مدغم فیه وايي.

خود دې ادغام يو شرط دادی چي دانون او حروف یرملون به په یوه کلمه کي نه وي، که چیري وي بیا ادغام نه کېږي بلکي اظهار کېږي. لکه: دُنْيَا، قِنْوَانٌ، بُنْيَانٌ، صِنْوَانٌ. په ټول قرآن کریم کي د دې قاعدې دا څلور لفظونه دي، په دې لفظو کي چي کوم اظهار کېږي هغه ته اظهار مطلق وايي.

څلورمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیري حرف با راسي نو هلته هغه نون ساکن یا تنوین په میم سره بدلېږي او په غني او اخفاء سره به یې وایو. لکه: مِنْ بَعْدِ، سَبِيْعٌ بَصِيْرٌ.

په بعضي قرآنو کي د آساني له پاره د داسي نون او تنوین وروسته یو کوچنی میم هم لیکلی وي. لکه: مِنْ بَعْدِ او دې بدلېدو ته انقلاب او قلب وايي.

د دې نون د اخفاء مطلب او دادا کولو طریقه داسي ده لکه د اخفاء شفوي طریقه، په نهمه روښنایي کي دوهمه قاعده بیا وگورئ!

پنځمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیري د دې دیارلسو (۱۳) حروفو څخه ماسېوا چي د هغو ذکر په ۲ - ۳ - ۴ قاعدو کي تېر سو بل کوم حرف راسي نو هلته به نون او تنوین په اخفاء^(۱) او غنه سره ویل کېږي او داسي حروف پنځلس

^(۱) اخفاء په لغت کي "السُّكْرُ" يعني پټولو ته وايي. لکه څنگه چي عرب وايي: "اِخْتَفَى الرَّجُلُ عَنِ اَعْيُنِ النَّاسِ بِمَعْنَى اسْتَكْرَ عَنْهُمْ" يعني فلانی سړی د خلکو د سترگو څخه پټ سو. او په اصطلاح کي د اخفاء تعریف دا دی: هُوَ التَّنْقِيْ بِحَرْفِ سَاكِنٍ عَاوِي خَالٍ عَنِ التَّشْدِيْدِ عَلٰی صِفَةِ بَيْنِ الْاِظْهَارِ وَالْاِدْغَامِ مَعَ بَقَاءِ الْعُنَّةِ فِي الْحَرْفِ الْاَوَّلِ. يعني د نون او تنوین د ادا کولو په وخت =

دي، هغه دا دي: ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ک. او
الف يې له دې وجهي پکښي حساب نه کړي چي الف د نون ساکن وروسته نه
سي راتلای. (دُرّة الفريد)

د دې اخفاء مطلب دا دی چي نون ساکن او تنوين د اصلي مخرج څخه د
ژبي د کناري او لوړ تالو څخه جلا ولری او د هغه آواز په خپشوم کي پټ کړی
او داسي به يې وایاست چي نه ادغام جوړ سي او نه اظهار بلکي د دواړه په
منخ کي يو حالت وي. يعني نه د اظهار په ډول د هغو په ادا کي د ژبي سر د لوړ
تالو سره ولگېږي او نه د ادغام په ډول د وروسته حرف د مخرج څخه ووزي
بلکي بې له څه دخله د ژبي^(۱) او بې له تشديد^(۱) يوازي د خپشوم څخه د غني

= کي د ژبي سر د تالو سره نژدې يعني د تالو څخه يې لږ ليري کړی، د دې آواز په خپشوم
کي پټ کړی او د غني صفت د يوه الف په اندازه پاته ولری او داسي يې وایاست چي نه
کامل اظهار او نه کامل ادغام ناقص وي، بلکي د دې دواړو منحنی حالت وي چي نه د
اظهار په ډول د ژبي سر د تالو سره محکم او په پوره ډول سره وموښلي او نه د ادغام ناقص
په ډول چي د اصلي مخرج څخه قطعاً بې تعلق او پر وروسته مخرج باندي کمال اعتماد او
تعلق وي، بلکي د دې دواړو حالتو په مابين کي د اصل مخرج سره لږ تعلق او يو سپک
لگېدل دی نه په پوره ډول سره. د اخفاء حروف دغه پنځلس دانې دي چي په لاندي بيت کي
راټول سوي دي:

تاء و ثاء و جيم و دال و ذال و زاء و سين و شين صاد و ضاد و طاء و ظاء و فاء و قاف و کاف بين

^(۱) يعني د ژبي طرف او تالو لره د نون مخفاة په ادا کولو کي دخل مه ورکوی او که چيري په
لږ اندازه د ژبي طرف د تالو سره ولگېږي نو دا د اخفاء د حقيقت سره منافي نه دی، بلکي
ياد ساتل پکار دي چي طرف لسان (د ژبي طرف) او تالو په مابين کي که چيري فاصله پيدا
سي نو د خولې په خاليگاه کي به آواز وغوړېږي او د مد د پيدا کېد بېرته ده يعني د اَنْذَرْتَهُمْ
پر ځای به اَنْذَرْتَهُمْ جوړ سي.

صفت د يوه الف په اندازه په ياد ولری او ادا يې کړی. خو تر څو چي د اخفاء مشق د يو ماهر استاد څخه میسر نه وي تر هغو پوري دي يوازي په غني سره وايي ځکه چي په اورېدو کي غنه او اخفاء يو د بل سره مشابه دي. د نون مخفی مثال: **ءَأَنْذَرْتَهُمْ**. د تنوين مخفی مثال: **قَوْمًا ظَلَمُوا** او داسي نور.

ليکن بيا هم آساني په خاطر د دې اخفاء يو څو مثالونه په خپله ژبه کي درته وایمه چي يو څه په پوه سي ^(۲) لکه: رنگ، تنگ، پرانگ او نور. وگورئ! په دې الفاظو کي نون نه د خپل منځ څخه ادا سوی دی او نه هم په وروسته حروفو کي ادغام سوی دی.

د دې نون اخفاء ته، اخفاء حقيقي وايي ^(۳) او د نون اظهار ته چي د هغه بيان په دوهمه قاعده کي تېر اظهار حقيقي وايي او کوم بيان چي په درېيمه

^(۱) ځکه د نون په وروسته حرف کي که چيري د هغه په منځ کي د نون غنه ادا کړل سي نو دا به ادغام مع الغنة سي او د نون وروسته حرف صفا يا يو څه اندازه مشدد ويل کوم چي بالکل غلط دی. د مثال په ډول: **أَنْفُسَهُمْ**. د نون مخفاه ادا کولو په وخت کي که چيري د ثنایا عليا طرفونه د لاندې شوندي د دننه حصې سره ولگېږي نو دا اخفاء صحيح نه ده.

^(۲) رنگ، تنگ او نور کوم مثالونه چي ورکړل سوي دي دا محضي تقريب ذهني او د تفهيم له پاره دی. په حقيقت کي په دې مثالو کي د اخفاء حقيقي آواز نه پيدا کېږي په دې ټولو مثالو کي د نون د وروسته حرف د آواز سره يو ځای غنه پيدا کېږي. زموږ په فکر اخفاء هم د ضاد په ډول يوازي د عربي ژبي د خصوصياتو څخه ده، ځکه چي په بله ژبه کي د اخفاء حقيقي مثال ممکن نه دی.

^(۳) اخفاء په ميم کي هم کېږي خو هغه دومره قوي نه ده څومره چي په نون کي قوي ده گویا اخفاء په اصلي او حقيقي ډول سره په نون کي ده، ځکه خپشوم (د پزي بېخ) ته طرف لسان او تالو ته چي د نون مخفاه منځ دی، د شونډو په مقابل ډېر نژدې دی ځکه نو د ميم په مقابل کي په نون کي اخفاء او غنه ډېره کامله ده.

قاعده کي تهر سو هغه ته اظهار مطلق وايي، لکه څنگه چي د ميم اظهار او اخفاء ته شفوي وايي چي د هغه بيان په نهمه روښنايي په دوهمه قاعده کي تهر سوی دی.

يوولسمه روښنايي

(د الف، واؤ او دياء په قاعدو کي)

هر کله چي دا حروف ساکن وي؛ د الف څخه پر مخکي حرف^(۱) باندي زور وي، د واؤ څخه مخکي پېښ وي او د ياء ساکنې څخه مخکي زير وي او په داسي حالت کي د دې نوم مده دی. څلورمه روښنايي بيا وگورئ!

ولاړ زور، ولاړ زير او څنجري پېښ هم په حروف مده کي داخل دي ځکه چي ولاړ زور د الف مده آواز ورکوي، ولاړ زير د ياء مده او څنجري پېښ د واؤ مده آواز ورکوي. په راتلونکو قواعدو کي به موږ يوازي د مده لفظ لیکو ځکه هر ځای داسي اوږد نوم څوک لیکي؟!

لومړۍ قاعده:

که چيري د حرف مده وروسته همزه وي او دا حرف مده او همزه دواړه په يوه کلمه کي وي، نو هلته دا مده موږ کشوو او داسي کشولو ته مد^(۱) وايي. لکه: سَوَاءٌ، سُوءٌ، سَيِّئَةٌ.

(۱) د الف همپشه همدا يو حالت وي يعني ساکن، بې حرکت او ماقبل يې مفتوح وي.

(۱) مد په لغت کي مطلق اوږدوالي او زياتوالي ته وايي. الله ﷻ په خپل قول کي فرمايي: يُمَدُّكُمْ رَبُّكُمْ أَيُّ يَزِدُّكُمْ. او عرب وايي: مَدَدْتُ مَدًّا أَيْ زِدْتُ زِيَادَةً. او په اصطلاح کي: هُوَ إِطَالَةُ الصَّوْتِ مَعَ النَّفْسِ بِالْحُرُوفِ لِيْنٍ أَوْ الْمَدَّةِ. يعني اوږدوالي يا زياتوالي د آواز دى د ساه سره پر حروف لينو يا حروف مده وو باندي. په اتحاف فضلاء، ص: ۳۷ کي داسي ليکلي دي: هُوَ إِطَالَةُ الصَّوْتِ عَلَى حَرْفِ الْمَدِّ بِحَسَبِ الزَّوَايَةِ. وَقِيلَ: طُولُ زَمَانٍ صَوْتِ الْحَرْفِ فَلَيْسَ بِحَرْفٍ وَ حَرَكَةٍ وَلَا سَكُونٍ. بَلْ هُوَ شَكْلٌ دَالٌّ عَلَى صُورَةٍ غَيْرِهِ كَالْغَنَّةِ فِي الْأَعْنِ فَهِيَ صِفَةٌ لِلْحَرْفِ. يعني مد په لغت کي اوږدولو او زياتولو ته وايي او د مجويدينو په اصطلاح کي د مد معنا دا ده چي خاص پر حروف مده او لين باندي د روايت، نقل او سماع موافق آواز اوږدول. نو که چيري پر نورو حروفو باندي آواز اوږد سي نو پر هغه باندي د "مد" اطلاق نه کېږي. او بعضي حضراتو ويلي دي: چي "مد" د حروف مده او لين د آواز د زمانې د اوږدولو نوم دى او ډېر وختونه د قرآوو په اصطلاح کي د "مد" اطلاق پر هغه شکل هم کېږي کوم چي قرآوو د حروف مده او حروف لين پر مديت او اوږدوالي باندي د دلالت کولو له پاره وضع او مقرر کړي دي او دا تسميه د "الدَّالِّ بِاسْمِ الْمَدْلُولِ" د قبيل څخه ده. او دا مد نه حرکت دى او نه سکون دى او نه هم حرف دى بلکي مد د هغه شکل نوم دى کوم چي د حروف مده او حروف لين پر هغه هيئت ملفوظيه باندي دلالت کوي کوم چي د حرف اغن د غني په ډول دى، نو مد د حرف صفت دى.

د مد ثبوت په ډېرو احاديثو سره ثابت دي يو څو له هغو احاديثو څخه دا دي: په بخاري شريف ج: ۲، ص: ۷۵۴ کي ليکلي دي: قتادة رضي الله عنه فرمايي: چي ما د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه څخه د نبي کریم صلى الله عليه وسلم د تلاوت په باره کي پوښتنه وکړه. نو انس بن مالک رضي الله عنه په جواب راته وفرمايل: كَانَ يَمُدُّ مَدًّا. يعني نبي کریم صلى الله عليه وسلم به د مد پر حای يو مد کوي. او په يوه روايت کي راغلي دي: كَانَتْ مَدًّا ثُمَّ قَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَمُدُّ بِسْمِ اللَّهِ وَيَمُدُّ بِالرَّحْمَنِ وَيَمُدُّ بِالرَّحِيمِ. يعني نبي کریم صلى الله عليه وسلم د مد سره تلاوت کوي لکه څنگه چي حضرت انس رضي الله عنه بِسْمِ اللَّهِ وَوَيْلِ اللَّهِ، الرَّحْمَنِ أَوْ اللَّهُ، الرَّحْمَنِ أَوْ الرَّحِيمِ په درو سره وو کي يې پر الف او ياء مده =

د دې نوم مد متصل دی او دې ته مد واجب هم وایي. د دې مد د کثولو اندازه درې الفه یا ثلور الفه قدر ده او د الف اندازه د نهمي روښنایي د لومړۍ قاعدې په یادونه کې لیکلې ده د هغې طریقې موافق د رو یا ثلورو گو تو په بندولو او خلاصولو سره دغه اندازه معلومېږي. خو دغه اندازه د هغه اندازې څخه جلا ده کوم چې د حروف مده اصلي اندازه ده. د مثال په ډول په جَاء کې که همزه نه وي نو بیا هم د الف خو یو څه اندازه ده، نو د دې اصلي مقدار څخه ماسپوا^(۱) د مد کولو اندازه ده.

=باندې مد اصلي وکړي او پر الرحيم باندې یې مد فرعي وقي هم وکړي. په اعلاء السنن کې لیکلي دي چې: قطبه بن مالک رضي الله عنه فرمایي: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَرَأَ فِي الْفَجْرِ "قَ فَمَرَّ بِهَذَا الْحَرْفِ "لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ" فَمَدَّ "نَضِيدٌ". رواه ابن ابی داؤد باسناد جيد فی فتح الباري ج: ۹، ص: ۹۰. یعنی ما د نبی کریم ﷺ څخه د سهار په لمانځه کې سورۃ ق واورېدې نو هر کله چې نبی کریم ﷺ "لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ" ته ورسېدې نو د "نَضِيدٌ". پر لفظ باندې یې مد عارضي وقي وکړي. په نهایة القول المفید ص: ۱۳۱ کې لیکلي دي: چې د حضرت انس رضي الله عنه څخه منقول دي: مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَمَدَّ بِهَا صَوْتَهُ، أَسَكَّنَهُ اللَّهُ دَارَ الْجَلَالِ، دَارًا سَمَى بِهَا نَفْسَهُ، فَقَالَ: ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَرِزْقُهُ النَّظَرُ إِلَى وَجْهِ الْكَرِيمِ. یعنی کوم سړي چې لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وویل او په هغه کې یې خپل آواز اوږد کړي، هغه ته به الله تعالی دَارَ الْجَلَالِ (د بزرګي او عظمت مقام) کې ځای ورکړي او دا داسې ځای دی د کوم الفاظ چې حق تعالی شانده د خپل ذات مقدسه په صفتي نومونو کې هم راوړي دي، لکه څنګه چې د الله ﷻ ارشاد دی: ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (عظمت او احسان والا ذات [سورۃ الرحمن])، همدا ډول داسې سړي ته به الله ﷻ د خپل نوراني ذات دیدار هم ور نصیب کړي. (اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ بِفَضْلِكَ الْعَبِيدِ)

^(۱) د مصنف رحمته الله عليه مقصد دا دی چې د مد متصل په اندازه کې دوه قوله دي؛ په یوه قول کې د ثلور الفو په اندازه دی او په بل قول کې د پنځو الفو په اندازه دی. د دې څخه زیاته =

دوهمه قاعده:

که چيري د حرف مده وروسته همزه وي او دا حرف مده او همزه په يوه کلمه کي نه وي، بلکي د يوې کلمې په آخر کي حرف مده وي او د دوهمي کلمې په شروع کي همزه وي، هلته دي هم دا حرف مده کشوي يعني په مد سره دي يې وايي. لکه: اِنَّا اَعْطَيْنَكَ، الَّذِي اَطَعَهُمْ. قَالُوا اٰمَنَّا.

خو دا مد هغه وخت کېږي چي دواړي کلمې يو ځای سره وويل سي او که چيري د يو عذر له سببه پر اولني کلمې باندي وقف وکړل سي، بيا دا مد نه کېږي او دې ته مد منفصل او مد جائز^(۱) هم وايي. ^(۲) د دې اندازه هم درې يا څلور الفه ده لکه څه ډول چي د مد متصل اندازه وه.

= اندازه نه ده ځکه چي دا کتاب د امام حفص رضي الله عنه د روايت له پاره ليکل سوی دی او دا امام حفص رضي الله عنه په نزد دلته په مد متصل کي توسط کېږي او د توسط زياته اندازه پنځه الفه ده. که چيري يو الف زيات سي يعني د شپږو (۶) الفو په اندازه سي نو توسط نه ورته ويل کېږي، بلکي طول ورته ويل کېږي او دا د امام حفص رضي الله عنه په روايت کي ناجائز دی. مطلب دا دی چي د امام حفص رضي الله عنه په روايت کي په مد متصل کي طول نه سته بلکي توسط دی او د توسط زياته اندازه پنځه الفه ده. په ياد ولری چي دلته د الف څخه مراد حرکت دی، نو خلاصه دا سوه چي په مد متصل کي توسط کېږي د څلور الفو په اندازه يا د پنځو الفو په اندازه.

(۱) تُسْقَى بِالْجَائِزِ لِأَنَّ بَعْضَ الْأَيْتَةِ لَا يُوجِبُهُ. يعني دې ته مد جائز هم وايي ځکه چي د قرأنت بعضي امامان دا مد واجب نه گڼي. منه

(۲) دې مد ته مد جائز د امام حفص رضي الله عنه د يوه طريق (طريق جزري) مطابق ويل کېږي. په دې طريق کي مد کول او نه کول دواړه جائز دي، خو په طريق شاطبي کي د مد متصل په ډول په دې کي هم مد کول ضروري دی او د مد منفصل اندازه هم د مد متصل په ډول څلور يا پنځه الفه ده.

جمال القرآن [کامل]

که شوک د دغو دواړو مدو يعني مد متصل او مد منفصل فرق نه سي کولای فکر دي نه کوي ځکه چي دواړه يو ډول ويل کېږي.
درېمه قاعده:

که چيري په يوه کلمه کي د حرف مده وروسته يو حرف ساکن وي چي د هغه سکون اصلي وي يعني د وقف په خاطر ساکن نه وي. لکه: اَلْتُنْ په دې کي اول حرف همزه دى، دوهم حرف الف دى او هغه مده دى او درېيم حرف لام ساکن دى او د لام سکون خو بنکاره دى چي د وقف په خاطر نه دى. که چيري پر دې باندي وقف و نه سي هم لام ساکن ويل کېږي^(۱) او پر دې باندي هم مد کېږي.^(۲) د دې مد نوم مد لازم دى او د دې اندازه درې (۳) الفه ده^(۳) او داسي مد ته مد کلمي مخفف وايي.

^(۱) د سکون اصلي او عارضي د پېژندلو په خاطر يې دا وفرمايل ځکه پر لام وقف نه سي کېدای، ځکه چي وقف د کلمې په مابين کي جائز نه دى همېشه د کلمې په آخر کي کېږي.

^(۲) د مد لازمي کلمي تعريف داسي په ياد کړئ: چي د حرف مد وروسته حرف باندي سکون اصلي وي او دا حرف مد به په قرآني کلمه کي وي. دا دي هم واضحه وي چي په ټوله قرآن کي (د امام حفص رضي الله عنه د روايت مطابق) د مد لازمي کلمي مخفف مثال يوازي دغه يو لفظ "اَلْتُنْ" دى کوم چي په سورة يونس کي دوه ځايه راغلی دى.

^(۳) په ياد ولرئ چي دلته د مصنف رضي الله عنه د يو الف د اندازې څخه مراد دوه حرکته دي، نو گویا د شپږو (۶) الفو په اندازه طول کېږي. د مد لازمي په څلورو اقسامو کي په اتفاق د قرآوو طول د شپږو (۶) الفو په اندازه کېږي، ځکه چي د طول اندازه شپږ (۶) حرکته ده د دې څخه په کمه اندازه کي طول نه کېږي.

خلورمه قاعده:

که چيري په يوه کلمه کي د حرف مده وروسته حرف مشدد وي. لکه: ضَالِيْن. په دې کي الف خو مده دى او د هغه وروسته پر لام باندي شد دى، پر دې مده باندي هم مد کبري^(۱) د دى نوم مد لازم دى، د دې اندازه هم درې (۳) الف ده^(۲) او داسي مد ته مد کلمي مثل وايي.

پنځمه قاعده:

د بعضي سورتو په اول کي چي کوم بعضي حروف جلا جلا ويل کېږي، لکه د سورة البقرې په اول کي (آلَمْ) الف، لام ميم دې ته حروف مقطعه وايي. په دې کي يو خو په خپله الف دى د هغه متعلق دلته هيڅ قاعده نه سته^(۳) او د الف څخه ماسپوا چي کوم حروف پاته سوه هغه پر دوه قسمه دي. يو قسم هغه حروف دي چي درې (۳) حرفه وي^(۴) لکه لام، ميم، قاف، نون او بل هغه حروف دي چي دوه حرفه وي. لکه: طه. نو هغه حروف چي دوه حرفه

^(۱) په لنډو الفاظو کي دا تعريف داسي په ياد کړئ نو آساني به وي: چي د حرف مد وروسته حرف باندي تشديد وي. لکه: اَتْحَا جُوْنِي او داسي نور.
^(۲) دلته هم دا مناسبه وه چي مصنف رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د پنځو الفو اندازه يې فرمايلې وای، ترڅو خلط في الاقوال را نه سي.

^(۳) د الف په تلفظ کي درې حروف دي: همزه، لام، فاه په دې درو سره حروفو کي يو هم حرف مد نه دى، نو د دې وجهي د مد د بحث څخه خارج دى ځکه د مد محل موجود نه دى.
^(۴) داسي حروف ټوله او وه دي: نون، قاف، صاد، سين، لام، کاف، ميم.

وي د هغو په اړه هم دلته هيڅ قاعده نه سته^(١) او کوم حروف چي درې (٣) حرفه وي پر هغو باندي مد کېږي هغه ته مد لازم وايي، د هغه اندازه هم درې (٣) الفه ده^(٢) او داسي مد ته مد حرفي وايي. او دې درې حرفيزه مقطعاتو پر آخر حرف باندي چي د ويلو په وخت کي شد راسي هغه ته مد حرفي مثل وايي. لکه په آلم کي چي هر کله لام د ميم سره ووايو نو د هغه په آخر کي شد پيدا کېږي^(٤) او په کومو حروفو کي چي شد نه سته هغو ته مد حرفي مخفف وايي. لکه په آلم کي د ميم په آخر کي شد نه سته. (٥)

(١) يادونه:

په درې (٣) حرفيزه مقطعاتو کي چي مد بنوول سوی دئ په هغو اکثرو کي د مابين حرف مده دئ چي د هغه حرف مده وروسته په بعضي ځايو کي

(١) داسي حروف ټوله پنځه دي: حا، ياء، طا، ها، را. په دې پنځو حروفو کي مد اصلي سته ځکه چي محل مد الف دئ او هغه سته ليکن د دې وروسته د مد سبب (همزه يا سکون يا تشديد) يو هم نه سته ځکه نو مد فرعي هم نه کېږي.

(٢) دلته د جمهورو د قول موافق د پنځو الفوا اندازه په ياد کړئ.

(٣) لنډ تعريف داسي په ياد کړئ: د حرف مد وروسته حرف که چيري مشدد وي او دا حرف مد د حروف مقطعاتو څخه وي نو دې ته مد لازمي حرفي مثل وايي.

(٤) د ميم ساکن يه قاعده وکړه، تاسو ته تېر سول چي که چيري د ميم ساکن وروسته ميم وي نو هلته ادغام کېږي او د ادغام په سبب ميم مشدد کېږي. د همدې قاعدې مطابق د لام په ميم کي او د ميم په اول ميم کي ادغام وسو او تشديد راغلي. همدا سې طسم چي په اصل کي ط سين دئ، د یرملون په قاعده سره د نون ادغام په ميم کي وسو، د ادغام په سبب تشديد راغلي او همدا ډول په سين کي هم مد لازمي حرفي مثل پيدا سو.

(٥) همدا ډول په آلر کي مد لازمي حرفي مخفف سته.

ساکن حرف وي. لکه په میم کي یاء مده ده او د هغې څخه وروسته میم ساکن دی او په بعضي نورو ځایو کي بیا د حرف مده وروسته مشدد وي، پر داسي مده باندي همیشه په داسي ځایو کي مد کېږي، نو په داسي ځایو کي خو مد کول د عامي قاعدې موافق دی.

البته په کومو حروف مقطعاتو کي چي مابین حرف مده نه وي، لکه په کَهِیَعَصَّ کي چي عین دی^(۱) دلته مد کول د عامي قاعدې موافق نه دی، نو له همدې سببه که چیري مد و نه کړل سي نو بیا هم صحیح دی، لیکن بهتره خبره داده چي مد و کړل سي^(۲) او دې مد ته مد لازم لین وایي.

(۲) یادونه:

کوم حروف مقطعات چي په آخر کي دي پر دوی باندي مد هغه وخت کېږي چي هر کله پر دوی باندي وقف و کړل سي. او که چیري د وروسته حرف سره یو ځای کړل سي نو بیا مد کول او نه کول دواړه جائز دي. لکه د سورة آل عمران په شروع کي چي اَلَمْ دى، که چیري د "الله" د لفظ سره چي تر ده وروسته دي یو ځای کړل سي نو په مد کولو او نه کولو کي اختیار دی.^(۳)

(۱) د مد لازم لین مثال په ټول قرآن کي یوازي حرف عین دی کوم چي دوه ځایه د سورة مریم او سورة شوری په مقطعاتو کي راغلی دی.

(۲) طول افضل دی؛ د ابن مجاهد رحمته الله او اکثر و اکابر و علما و همدما مذهب دی. توسط هم جائز دی بلکي ابن غلبون او مکي (رحمهما الله) او یو جماعت دا خوبنوي. او قصر هم جائز دی. (نهاية القول المفيد، ص: ۱۳۰)

(۳) طول او قصر یوازي دوي وجهي جائز دي، توسط نهایت ضعیف دی. (نهاية القول المفيد، ص: ۱۳۰)

جمال القرآن [کامل]

شپږمه قاعده:

که چیري د حرف مده وروسته حرف ساکن وي چي د هغه سکون اصلي نه وي يعني پر هغه باندي د وقف له سببه سکون راغلی وي (او دا سکون مقابل دی د هغه سکون کوم چي د درېمي قاعدې په اول کي تېر سوی دی)، نو پر داسی ساکن باندي مد کول جائز دی او نه کول هم صحیح دی خو مد کول یی بنه دی. لکه په **الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ** باندي او دې ته مد وقفي او مد عارض هم وایي او دا مد درو (۳) الفو برابر دی^(۱) او دې ته طول وایي.

دا هم جائز ده چي د دوو (۲) الفو برابر مد وکړل سي او دې ته توسط وایي.

دا هم جائز ده چي بالکل مد و نه کړل سي يعني د یوه الف برابر وویل سي. که چیري تر دې کم سي نو حرف به پاته نه سي (راتلونکې درېمه یادونه وگورئ!) او دې اندازې ته قصر وایي په دې کي افضل طول دی، بیا توسط، بیا قصر دی.

دا هم په یاد ولرئ چي د دې درو (۳) طریقو څخه چي کومه طریقه اختیاره کړي د تلاوت تر ختمېدو پوري د هغې طریقې موافق روان سی، داسي مه کوئ چي یو ځای طول، بل ځای قصر ځکه چي دا بې خونده یا بد معلومېږي او دا هم د مد جائز یو قسم دی.

^(۱) یعنی طول د شپږو (۶) حرکتو په اندازه، توسط د څلور حرکتو په اندازه او قصر د دوو حرکتو په اندازه. په یاد ولرئ چي په مد متصل او مد منفصل کي توسط کېږي او د مد لازم په څلورو اقسامو کي یوازي طول کېږي او په مد عارضی وقفي او مد لین عارض کي طول، توسط او قصر درې سره جائز دي.

په کوم حای کي چي په خپله پر مده باندي وقف وي هلته دا مد نه کېږي.
لکه بعضي خلک پر غَفُورًا او شَكُورًا باندي وقف وکړي نو مد کوي^(١) چي دا
بالکل غلط دی.

(١) یادونه.

مد عارضه لکه شه ده ا. چي په مده باندي جائد د مد همدا ننگه په ليد
باندي جائد دی يعني واو ساکن چي دهغه منځکي زور وي او ياء ساکنه چي د
هغه منځکي زور وي. (پنځمه روښنايي، ديارلسم صفت بيا وگورئ!) لکه:

وَالصَّيْفِ يَآءٍ مِّنْ خَوْفٍ بَانْدِي چي وقف وکړل سي او شه ډول چي طول جائد دی
دا ډول توسط او قصر هم جائد دي، ليکن په دې کي افضل قصر دی، بيا
توسط، بيا طول دی او دې مد ته مد عارض لين وايي.

(٢) یادونه:

د حرف لين متعلق يوه قاعده د يوولسمي روښنايي په پنځمه قاعده،
لومړۍ یادونه کي هم تېره سوې ده و يې گورئ! حکه چي په هغو حروف
مقطعه وو کي چي عين دی دهغه ياء حرف لين دی.

(٣) یادونه:

تر دې حایه پوري چي ثومره اقسام د مد ذکر سوي دي دې ټولو ته مد
فرضه بل کېږي،^(٢) حکه ح. د اصلا، خنجه، ائد، اء، به مد اصله، دء، ح. ه.

^(١) يعني الف د خپل اصلي مقدار خنجه ډېر کشوي کوم چي صحيح نه دی. همدا ډول په یاد
ولرئ چي پر داسي حای باندي اکثره خلک د الف وروسته همزه يا ها زیاته وي کوم چي
غلط دی.

^(٢) د حروف مده بيان څنگه چي په سر کي راغلی دی مصنف بِسْمِ اللّٰهِ هغه وروسته بيان کړه،
اصلاً هغه منځکي بيانول پکار وو. د مد اصلي يا مد ذاتي يا مد طبعي تعريف داسي =

دې ته ذاتي او طبعي هم ويل کېږي. يعني د الف، واؤ او ياء د و مره اندازه چې که چيري د هغه اندازه څخه کم وويل سي نو هغه حرف به پاته نه سي، بلکي زور، يا زير يا پېنس به پاته سي او د دې له پاره يوه خاصه قاعده نه سته.

اوومه قاعده:

دا قاعده په حروف مده کي يوازي د الف متعلق ده؛ هغه دا چې الف په خپله باريک ويل کېږي ليکن که چيري د الف مخکي که يو حرف ډک وي يا د حروف مستعليه وو څخه يو حرف وي چې د هغو بيان د پنځمي روښنايي په پنځم صفت کي تېر سوې دى، يا حرف را وي چې د فتحې په حالت کي ډکه ويل کېږي، يا ډک لام وي. لکه چې د "الله" د لفظ لام دى چې د دې لام مخکي زور يا پېنس وي نو په دې صورت کي به الف هم ډک ويل کېږي.

پوهېدل پکار دي چې د دې حروفو په ډکوالي کي هم فرق سته،^(۱) نو همدغه ډول فرق به د الف په ډکوالي کي وي کوم چې د دې حروفو وروسته

= وکړى: چې د حرف مد وروسته همزه يا سکون يا تشديد نه وي د همدې نه موجوديت په خاطر دى، د خپل اصلي مقدار څخه نه زياتېږي يعني د خپلي اصلي مقدار مطابق به يې وايي. او مد فرعي دا دى: چې د حرف مد وروسته د يو سبب (همزه، سکون او تشديد) په خاطر هغه د خپل اصلي مقدار څخه زيات کشېږي چې د هغه نهه (۹) اقسام تېر سول.

^(۱) حروف مفخمه ټول لس حروف دي؛ اووه حروف مستعليه دي د کومو تفخيم چې اصلي دي. درې نور لام جلاله، را او الف د کومو تفخيم چې عارضي دي چې کله وي او که نه وي، لکه څنگه چې د دروسره قاعدې پر خپل خپل ځاى باندي تيري سوي دي. حضرت مصنف رحمته الله چې د حروفو د ډکوالي کوم فرق بيان کړى دى هغه په حروف مفخمه کي د "مراتب" په لفظ سره تعبير کېږي. بله مسئله چې دلته نه ده بيان سوې هغه د "تفخيم مراتب" دي د دې تشریح دا ده: چې د حروفو د تفخيم ظهور هغه وخت ډېروي چې کله حرف مفخم مفتوح وي او د هغه وروسته الف وي. لکه: طَال. يا حرف مفخم مفتوح وي خود هغه وروسته =

راسي، نو تر ٽولو زيات ڊڪ خود "الله" د لفظ لام دي، دهغه ٿڌه وروسته طا
 ده، دهغه وروسته قاف دي، دهغه وروسته عين او خا ده، دهغه وروسته را
 ده. ^(۱) (حقيقة التجويد)

=الف نه وي. لکه: ضَلَّالٍ. يا حرف مفخم مضموم وي. لکه: قُرَيْشٍ. يا حرف مفخم مکسور
 وي. لکه: ظَلِيلٍ. او ساکن مفخم د ماقبل د حرکت تابع دي.
^(۱) وَ فِيهَا فَاذًا وَقَعَّ بَعْدَهَا (أَيُّ الْحُرُوفِ الْمُفَخَّمَةِ) أَلِفٌ فَخِمَ الْأَلِفُ. لِأَنَّهُ تَابِعٌ لِنَا قَبْلَهُ بِخِلَافِ أُخْتِيهَا
 فَإِنَّهُ إِذَا وَقَعَّ بَعْدَهَا وَآوُ يَاءٌ فَلَا يُؤَثِّرُ تَفْخِيمُهَا فِيهَا ^{الخ}. منه يعني که چيري تر حروف مفخمه
 وروسته الف راسي نو الف ڊڪ ويل کپري، په خلاف د واو او ياء ٺڪه د حروف مفخمه
 وروسته که دادوه حروف راسي نو د حروف مفخمه تفخيم په دوي دوو کي اثر نه کوي.

دوولسمه روښنایي

(د همزه په قاعدو کي)

د همزه بعضي قاعدې د عربي کتابو د ویلو څخه ماسپوا په ذهن کي نه راځي. د دې له پاره دلته یوازي دوې (۲) قاعدې ذکر کوو ځکه چي د قرآن کریم د ټولو تلاوت کوونکو اړتیا ورته سته.

لومړۍ قاعده:

د څلورويشتمې (۲۴) سپارې په پای کي په یوه آیت کي داسي راغلي دي: **ءَاَعْجَبِيْ**. نو د دغه حرف دا دوهمه همزه لږ په نرمي سره وایاست^(۱) او دې ته تسهیل وایي.^(۲)

^(۱) یعنی د الف او همزه په مابین کي یې ادا کړی چي نه په ډېر شدت او سختي سره وي، چي هغه ته تحقیق وایي او نه د الف په ډول په نرمي سره ادا سي.

^(۲) دا تسهیل واجب دی او شپږ نوري کلمې "الْتَّن" دوه ځایه په سورة یونس کي، "الله" یو ځای په سورة یونس کي او بل ځای په سورة النمل کي. او "ءَالذَّكْرَيْنِ" دوه ځایه په سورة الانعام کي، د دوهم همزه پر ځای الف په تسهیل سره بې له د مد د ادا کولو هم جائز دی. په دې شپږو (۶) کلمو کي تسهیل جائز دي، پاته په ټول قرآن کي هر ځای همزه په تحقیق سره ویل ضروري ده.

دوهمه قاعده:

د سورة الحجرات په دوهمه ركوع كې داسي راغلي دي: بِئْسَ الْإِسْمُ
الْفُسُوقُ. نو دا داسي وواياست چي د بئس پر سين باندي زور وواياست او دغه
بئس د وروسته حرف سره مه جنگوي. (يو خاي يې مه وواياست) بيا لام چي د
بئس د سين وروسته دي هغه ته زير وركړي او د آخري سين سره يې و جنگوي.
(يو خاي يې وواياست) بيا ميم د وروسته لام سره يو خاي كړي. خلاصه داده
چي د الاسم مخكي او وروسته چي كومي دوې (٢) همزي د الف په شكل
ليكل سوي دي هغه هيڅكله مه وواياست.

ديار لسمه رو بنيايي

(د وقف کولو^(۱) يعني پر يوې کلمې باندي د درېدلو په قاعدو کي)

(۱) وقف په لغت کي الْحَبْسُ، وَالْكَفُّ، وَالْمَنْعُ ته وايي يعني بندول، درول، درېدل او د يوې کلمې آخر د بلي کلمې د اول سره د يو ځای کولو څخه منع کول. لکه عرب چي وايي: وَقَفْتُ الدَّابَّةَ وَأَوْقَفْتُهَا إِذَا حَبَسْتَهَا عَنِ النَّسِيِّ. يعني ما خپله دابه (چارپايه) د تگ څخه بنده کړه او مي وتړل. او د قرآوو په اصطلاح کي د وقف جامع تعريف دا دی: قَطْعُ الصَّوْتِ مَعَ قَطْعِ النَّفْسِ (أَوْ قَطْعِ الصَّوْتِ زَمْنًا فِيهِ عَادَةٌ) فِي آخِرِ الْكَلِمَةِ الْمُقْطُوعَةِ عَمَّا بَعْدَهَا رَسْمًا بَيْنِيَّةَ إِجْرَاءِ التَّلَاوَةِ مَعَ إِثْبَاتِ كَيْفِيَّةِ الْوَقْفِ مِنْ إِسْكَانِ الْمُتَحَرِّكِ وَإِبْدَالِ التَّاءِ الْمَرْبُوطَةِ هَاءً وَالتَّنْصِبِ أَلْفًا وَغَيْرِ ذَلِكَ. (ژباړه): کومه کلمه چي د کتابت او رسم خط له مخي د وروستي کلمې څخه جلا وي، د دې کلمې پر آخري حرف باندي د تلاوت د جاري ساتلو په نيت (يعني د تلاوت د ختم کولو او بندولو څخه ماسپو) آواز او ساه دواړه بندول (يا يوازي آواز دومره بندول په کوم کي چي عادتاً او معمولاً ساه اخيستل کېږي د کوم اندازه چي تقريباً د يو الف برابره ده) او همدا ډول پر آخري حرف باندي د وقف قاعده هم جاري کول يعني د متحرک ساکن کول، گردۍ تا (ة) په ها بدلول، د دوو زورو تنوين په الف سره بدلول او داسي نور.

اوله خبره دا ده چي وقف د کلمې پر آخر باندي وي د کلمې په مابين کي وقف کول صحيح نه دی. د مثال په ډول د قَالُوا پر لفظ باندي وقف کول صحيح دی خو پر قاف باندي وقف کول صحيح نه دی. دوهم خبره دا ده چي په قرآن کي په بعضي ځايو کي ځيني لفظونه يو ځای ليکلي وي که څه هم د عربي ژبي په اعتبار سره جلا جلا الفاظ دي ليکن د يو ځای د ليکل کېدو په وجه د يو لفظ په حکم کي دی. د مثال په ډول اَيْنَمَا که څه هم د عربي په اعتبار سره دوه لفظه دي يو اَيْنَ او بل مَادِي، خو د يو ځای د ليکل کېدو په سبب سره د اَيْنَمَا پر الف =

د علم تجويد اصلي مقصد د مخارجو او صفاتو بحث دئ چي د خدای جل جلاله په فضل سره د ضرورت په اندازه وليکل سول او پاته درې (٣) علوم يعني علم اوقاف، (١) علم قرأت، (٢) علم رسم خط (عثماني) (٣) د علم تجويد د تکميل له پاره دي، ليکن د علم اوقاف يو بحث (٤) د وقف کولو قاعدې دي.

باندې خو وقف صحيح دئ ليکن د آين پر نون باندې وقف صحيح نه دئ داسي کلمو ته موصول وايي.

(١) علم اوقاف پر دوو برخو وېشل کېږي يو دا چي وقف په اعتبار د معنا سره پر کوم حای وکړل سي؟ د دې جواب په اوله قاعده کي را روان دئ. دوهم دا چي وقف څنگه وکړو؟ د دې جواب په راتلونکو دوهمه، درېيمه او څلورمه قاعده کي را روان دئ.

(٢) د علم تجويد او علم قرأت دواړو موضوعو خو الفاظ قرآني دي، ليکن فرق دا دئ چي په تجويد کي د حروفو د مخارجو او صفاتو او د هغو د متفق عليها څخه بحث کېږي. او په علم قرأت کي د احوال مختلف فيهما څخه بحث کېږي. د مثال په ډول: حذف او اثبات، تحريك او تسكين، مد او قصر، فتح او اماله، تحقيق او تخفيف او داسي نور. (شرح سبعة قراءات، ص: ١١٠)

(٣) يعني د حضرت عثمان غني رضي الله عنه په زمانه کي چي د قرآن کريم د تحرير او الفاظو چي کوم شکل اختيار کړل سو او حضرت عثمان غني رضي الله عنه د قرآن د ليکلو بندوبست وکړي او حای پر حای يې ولېږل او پر دغه تحرير باندې د ټولو صحابه وو رضي الله عنهم اجماع وسوه. د دغه تحرير علم او د هغه قواعد او ضوابطو ته علم رسم خط وايي. قرآن کريم د دغه خاص رسم خط خلاف ليکل جائز نه دئ، د امت د ټولو علماوو پر دې باندې اجماع ده او دا يو وسيع او پراخه فن دئ کوم ته چي رسم خط وايي.

(٤) وَ الْبَحْثُ الْاِخْرُ اَسْمَاءُ الْوَقْفِ مِنَ الْحُسْنِ وَالْقَبِيحِ وَ التَّامِ وَ غَيْرِهِ. (جهد المقل) لَمْ اَذْكُرْهُ كَالْبَاقِيْنَ لِأَنَّهَا لَا تَتَعَلَّقُ بِالتَّجْوِيدِ. يعني بل بحث چي د وقف اقسام دئ لکه وقف حسن، وقف قبيح او وقف تام او داسي نور، ما دلته نه دي ذکر کړي لکه څنگه چي نورو ذکر کړي دي، ځکه چي دا په تجويد پوري اړه نه لري. منه

لومړۍ قاعده:

کوم سړی چې د قرآن کریم په معنا نه پوهېږي هغه ته پکار ده چې پر هغه ځایو باندي وقف وکړي چې په قرآن کریم کي د وقف علامه وي، بې له ضرورته دي په مابین کي نه درېږي. ^(۱) خو که چیري یې په مابین کي ساه ختمه سي نو مجبوري ده، که چیري د مجبوري څخه داسي وسي نو پر کومه کلمه چې درېدلي وي د هغې کلمې څخه یا د هغه څخه مخکي دي شروع کړئ ^(۲) او د وروسته کلمې سره دي یو ځای کړئ.

په دې ځان پوهول چې د دې کلمې څخه یې ووايم او که د مخکي کلمې څه یې ووايم بې له دې چې د قرآن کریم په معنا پوهېږي مشکله ده، ترڅو چې د معنا د پوهېدلو وړتیا و نه لري د شېبې په ځای کي دي د یوه عالم څخه پوښتنه وکړئ. او په داسي مجبوري وقف کي یو دا الحاظ کوی چې د کلمې په مابین کي وقف مه کوی بلکي د کلمې پر آخر باندي وقف کوی.

دا هم وپېژنئ چې پر حرکت باندي د وقف کول غلط دی لکه څنگه چې اکثره خلک یې کوي. د مثال په ډول د یوه سړي ساه د سورة البقرې په شروع کي د بِمَّا أُنزِلَ إِلَيْكَ پر کاف باندي ختمه سي، نو په دې وخت کي کاف باید

^(۱) یعنی د دغو نښانو په مابین کي دي نه درېږي او د دې نښانو مطلب دا دی چې یا خو دي پر گول آیت (و) باندي ودرېږي چې و دې ته وقف منزل هم وايي. د آیت په مابین کي چې کوم "م"، "ط"، "ج"، "ز" وي دا ټول د وقف نښانونه دي او د دې نښانو څخه ماسپوا که چیري ودرېږي نو د وروسته څخه دي بېرته را وگرځوي.

^(۲) د کوم ځایه څخه چې جمله پوره کېږي یا بله جمله شروع کېږي د هغه ځای څخه دي بېرته را وگرځوي، ځکه نو د قاري له پاره لږ تر لږه ابتدايي عربي او د قرآن کریم د ترجمې زده کړه ډېره ضروري ده.

ساکن کړئ، په زور وقف مه کوی. همدا ډول بې له ساه اخیستو وقف نه کېږي لکه بعضي خلک د آیت پر ختمېدو باندي ساکن حرف ووايي، خو بې له نوي ساه اخیستو دوهم آیت شروع کړي دا هم د قاعدې خلاف دی.

دا هم په یاد ولری چې د داسي مجبوري په وخت کي چي پر یوه کلمه باندي وقف وکړي، نو هغه کلمه چي څه ډول لیکل سوې ده د هغې موافق وقف وکړئ که څه هم هغه بل ډول ویل کېږي، د ویلو موافق وقف مه کوی. د مثال په ډول د انا په لفظ کي چي کوم الف د نون وروسته راغلی دی هغه د وصل په حالت کي نه ویل کېږي، خو که چیري پر دغه کلمه باندي وقف وکړو نو دغه الف به هم وایو. هر کله چي دغه کلمه بېرته راگرځوو نو په دې وخت کي څنگه چي یې د مابعد یعنی د وروسته کلمې سره یې یو ځای وایو دې وجهي به الف نه وایو. په دې خبرو ځانونه ښه پوه کړئ او په یاد یې کړئ ځکه چي په دې کي لوي لوي حافظان تېروتنې کوي.

یادونه:

د ذکر سوي قاعدې په آخر کي چي لیکل سوي دي "چي هغه کلمه چي څه ډول لیکل سوې ده د هغې موافق دي وقف وکړئ"^(۱) د دې قاعدې څخه دا الفاظ مستثنی دي:

^(۱) ځکه ویل سوي دي چي وقف د رسم الخط تابع دی. د مثال په ډول گردی یا گول تا (ة) چي په صورت کي دها وي دا په وقف کي په ها سره بدلېږي. د دوو زورو تنوین په صورت د الف لیکل سوی وي له دې سببه دا په وقف کي په الف سره بدلېږي ماسپوا د زیر او پېښ د تنوین څخه چي هغه د هیش حرف په شکل نه دي لیکل سوی، نو ځکه په وقف کي د تنوین نون حذف کېږي. د "گاڼ" په لفظ کي نون ویل کېږي په داسي حال کي چي نون تنوین دی ځکه چي لیکل سوی دی. دا لفظ په اصل کي "گاڼی" دی. به، له او په داسي نورو لفظو کي =

أَوْ يَغْفُوا د سورت البقرې په يو دېرشمي (۳۱) رکوع کي، اَنْ تَبْوَا د سورة المائدي په پنځمي رکوع کي، لَتْتَلُوا د سورة الرعد په څلورمي رکوع کي، لَنْ نَدْعُوا د سورة الكهف په دوهمه رکوع کي، لِيَذْبُوا د سورة الروم په څلورمي رکوع کي، لِيَبْلُوا د سورة محمد په اولي رکوع کي، نَبْلُوا د سورة محمد په څلورمي رکوع کي، ثُمَّ دَا څلور ځايه؛ په سورة هود، سورة الفرقان، سورة العنكبوت او سورة النجم کي او بل دوهم قَوَارِيْرًا د سورة الدهر په لومړي رکوع کي. (قَوَارِيْرًا دوه ځايه دي) په دې ټولو الفاظو کي الف په هيڅ حالت کي نه ويل کېږي نه د وصل په حالت کي او نه د وقف په حالت کي.

د "لِکْنَا" لفظ خاص په سورة الكهف کي، الظَّنُّنَا، الرَّسُولَا، السَّبِيْلَا دا درې سره په سورة الاحزاب کي، سَلَا سَلَا او اول قَوَارِيْرًا دا دواړه په سورة الدهر کي او د "اَنَا" لفظ چي هر ځای په قرآن کي راسي. په دې ټولو الفاظو کي الف د وصل په حالت کي نه ويل کېږي او د وقف په حالت کي الف ويل کېږي خو يوازي د "سَلَا سَلَا" لفظ د وقف په حالت کي بې له الف ويلو هم مروي دي يعني سَلَا سَلَا.

=وقف د ها په ساکنولو سره کېږي او د هغه ولاړ زوريا چپه پېښ څخه پيدا کېدونکی حرف مد په وقف کي نه ويل کېږي، ځکه چي دا حروف ليکلي نه دي. غرض دا چي دا اصول دي چي وقف د رسم الخط تابع دي او د دې ډېر لوي اصول او قواعد دي چي د دې تفصيل په لويو کتابو کي دي.

پر کومه کلمه چي وقف سوی وي که چيري هغه کلمه ساکنه وي نو په هغه کي د څه ویلو ضرورت نه سته،^(۱) خو که چيري هغه کلمه متحرکه وي نو پر هغه باندي د وقف کولو درې (۳) طریقه دي:

❦ یوه طریقه خودا ده:

چي ټوله په پوهېږي چي هغه کلمه ساکنه کړل سي.^(۲)

❦ دوهمه طریقه دادا ده:

چي پر هغه کلمه باندي چي کوم حرکت دی د هغه حرکت ډېره لږ حصه ښکاره کړل سي او دې ته روم ویل کېږي، د روم اندازه د حرکت درېیمه برخه ده. روم په زور کي نه جاري کېږي یوازي په پېښ او زیر کي جاري کېږي. لکه د بِسْمِ اللّٰهِ د ختمېدو په وخت کي پر آخري میم باندي لږ زیر ویل چي یوازي نژدې کسان یې واوري. یا د نَسْتَعِينُ پر نون باندي لږ پېښ ووايي^(۳) او د رَبِّ الْعَالَمِينَ پر نون باندي څنگه چي زور دی نو دلته به داسي نه وي.

^(۱) یعنی دا ساکن به په وقف کي هم ساکن ویل کېږي، البته د وقف کولو اثر به دا وي چي ساه به اخیستل کېږي. مثلاً: فَأَرْعَبُ، وَأَنْحَرُ، فَحَدَّثْتُ، مِنْهُمْ، لَهُمْ او داسي نور.

^(۲) په وقف کي اصل او عامه طریقه همدا ده لکه څنگه چي ابتدا په ساکن سره نه کېږي همدا ډول وقف پر حرکت باندي نه کېږي. مخکي ذکر سول چي پر حرکت باندي وقف صحیح نه دی. د وقف بالسکون په هکله د بعضي علماوو رایه داده چي دا واجب شرعي دی چي پر فعل باندي ثواب او پر ترک باندي عذاب وي. بعضي علماوو فرمایلي دي چي دا یو فني او اصطلاحی خبره ده، د قاري له پاره د دې پرېښوول او پر کامل حرکت باندي وقف کول ډېر قبیح او لایق د تعزیر دی. (نهایة القول المفید، ص: ۲۰۵)

^(۳) د لږ زیر او لږ پېښ مطلب دا دی چي د حرکت په ادا کي آواز کښته کړل سي. د صحیح ادا کولو طریقه د یوه مشاق استاد څخه په اورېدلو سره زده کولای سي.

دربیمه طریقہ دادہ:

چي هغه حرکت ته اشاره یوازي په شونډانو سره وسي. يعني حرکت به گرسره نه وايو،^(۱) بلکي د هغه حرکت د بنکاره ويلو په وخت کي چي شونډان څه ډول جوړېږي هغه ډول دي شونډان جوړ سي او هغه حرف دي بالکل ساکن وويل سي، دې ته اشمام وايي او دا نژدې کسان هم نه سي اورېدلای. ځکه چي په دې کي حرکت په ژبه سره نه دي ادا سوي، خو سترگو والا (بيننا) چي د تلاوت کوونکي شونډانو ته وگوري، نو پوهېږي چي ده اشمام وکړي او اشمام یوازي په پېښ کي کېږي په زور او زير کي نه کېږي. د مثال په ډول د نَسْتَعِينُ پر نون باندي پېښ دي دا پېښ خو گرسره مه وایاست، نون گرسره ساکن و وایاست خو شونډان د نون د ادا کولو په وخت کي داسي جوړ کړي لکه د پېښ د ويلو په وخت کي چي سره را ټولېږي يعني د شونډانو څخه د مشوکي شکل جوړ کړي.

دربیمه قاعده:

د کومي کلمې په آخر کي چي تنوين وي هلته هم روم جائز دي، خو د حرکت د بنکاره کولو په وخت کي دي د تنوين يوه برخه نه بنکاره کوي.^(۲) (تعليم الوقف. حضرت قاري عبدالله صاحب مکي رَحِمَهُ اللهُ)

^(۱) يعني موقوف عليه حرف (د کلمې هغه آخري حرف پر کوم چي وقف کېږي) ساکن وويل سي او د هغه څخه وروسته ژر په انضمام شفتين سره د هغې ضمې و طرف ته اشاره وسي.

^(۲) يعني په کښته آواز سره به يو پېښ يا يوزير وويل کېږي. د مثال په ډول: أَحَدٌ، بَصِيْرٌ.

خلورمه قاعده:

هغه تا چي د ها (ة) په شکل گردی ليکل کېږي^(۱) خو پر دې باندي ټکي هم وي که چيري پر داسي تا باندي وقف وسي هلته د دوو خبرو خيال کوی؛ يو خو دا چي دا تا د ها په ډول وایاست او دوهم دا چي هلته روم او اشمام مه کوی.

پنځمه قاعده:

روم او اشمام پر عارضي حرکت باندي نه کېږي. لکه پر **وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ** باندي چي يو سړی د **وَلَقَدْ** پر دال باندي وقف وکړي،^(۲) نو دال ساکن ويل پکار دی د دې پر زير باندي روم مه کوی ځکه چي دا حرکت عارضي دی. (تعليم الوقف)

په دې باندي هم عربي پوه پوهېږي چي دا حرکت اصلي دی او دا حرکت عارضي. که چيري تاسي ته په يو ځای کي شک او شبه پيدا سي د يوه عالم څخه پوښتنه وکړی.

^(۱) گول يا گردی تا چي د ها په شکل (ة) ليکل کېږي هغه ته تاء مدوره وايي او کومه تا چي اوږده وي هغې ته تاء مجروره يا طويله وايي. د تاء مدوره مثالونه لکه: **الْجَنَّةُ**، **الْمَلَائِكَةُ**، **الْقَبْلَةُ**، **الْبَرِيَّةُ** او داسي نور. د تاء طويله مثالونه لکه: **وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ**، **إِلَىٰ أَثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ**، **إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ** او داسي نور. تاء طويله په وقف کي تا ويل کېږي او روم او اشمام هم پر کېدای سي او تا مدوره په وقف کي په هاء ساکنه سره بدلېږي.

^(۲) همدا ډول د **وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ** پر ميم باندي روم يا اشمام نه سي کېدای، ځکه په اصل کي ميم ساکن دی او ضممه عارضي ده يو ازي وقف بالاسکان کېږي.

شپږمه قاعده:

پر کومه کلمه باندي چي وقف وسي که چيري د هغې کلمې پر آخر حرف باندي تشديد (شد) وي، نو په روم او اشمام کي به تشديد^(١) پر خپل حال باندي پاته وي. (تعليم الوقف)

اوومه قاعده:

پر کومه کلمه چي وقف وسي که چيري د هغې کلمې پر آخر باندي د دوو (٢) زورو تنوين وي، نو د وقف په حالت کي به هغه تنوين په الف سره بدلېږي. (٢) د مثال په ډول يو څوک پر فَا نَ كُنَّ نِسَاءً باندي وقف وکړي نو داسي به يې وايي: نِسَاءً.

اتمه قاعده:

د کوم مد وقي بيان چي د يو ولسمي روښنايي په شپږمه قاعده کي ذکر سوی دی، که چيري په روم سره وقف وسي نو په دې وخت کي مد نه کېږي. د

^(١) هغه مشدد حرف چي په هغه کي غنه نه کېږي (ماسېوا د نون او ميم څخه) د هغه د تشديد د ادا کولو په وخت کي سرعت وي. لکه: وَتَبَّ، بِالْحَقِّ، الْبَفْرُ، فَطَلُّ، صَوَّافٌ او داسي نور. پر دې موقوف عليه مشدد باندي د وقف په حالت کي دوامه وخت تېرول پکار دی لکه د وصل په حالت کي او په کوم مشدد کي چي غنه وي نو د غنې په سبب سره په هغه کي يو څه تراخي او ځنډ پکار دی. لکه: مِنْ بَعْدِ الْعَمْرِ، وَلَا جَانُّ او داسي نور. همدا ډول واؤ مشدد او ياء مشدده چي موقوف عليه وي نو په وقف کي دا خيال ساتل پکار دی چي مشدد داسي او مده نه سي. لکه: عَدُوٌّ، مِنْ نَبِيٍّ. (نهاية القول المفيد)

^(٢) د دوو زورو په تنوين کي هر ځای همدا قاعده ده. لکه: أَفْوَاجًا، عَلِيْمًا، جُرْءٌ، سَوَّاءٌ او داسي نور. خو د دغه قاعدې څخه تاء مدوره يعني گول تا مستثنی ده، تاء مدوره په هر صورت کي په هاء ساکنه سره بدلېږي. لکه: حَسَنَةٌ، رَحْمَةٌ، مَوْعِظَةٌ او داسي نور.

مثال په ډول الرَّجِيمِ يا نَسْتَعِينُ کي که چيري د پېښ يا زير لږڅه حصه ښکاره کړل سي نو بيا مد مه کوي. ^(١) (تعليم الوقف)

خوار لسمه روښنايي

(د مختلفو ضروري فايديو په بيان کي)

که څه هم د دې ځيني فايدي پورته هم ذکر سوی خو څنگه چي د نورو مضمونو په ضمن کي بيان سوی دي شايد فکر به مونه وي ورته سوی، د دې له پاره مي هغه بيا وليکلې او ډېري نوي فايدي هم پکښي سته.
لومړۍ فايده:

د سورة الكهف په پنځمه ركوع کي "لِکِنَّا هُوَ اللهُ" يعني په لِكِنَّا کي الف ليکلی دی خو نه ويل کېږي. خو که چيري څوک پر دې باندي وقف وکړي نو په دې وخت کي به دا الف ويل کېږي.
دوهمه فايده:

د سورة الدهر په اول کي "سَلَا سَلَا" يعني د دوهم لام وروسته هم الف ليکلی دی خو دا هم نه ويل کېږي، خو د وقف په حالت کي الف ويل او نه ويل دواړه

^(١) يعني د مد عارضي وقفي د اصولو سره سم په دې کي طول يا توسط کول صحيح نه دي، بلکي د وصل په ډول به يوازي قصر کوو، ځکه چي د مد سبب سکون وي او د روم په سبب سره هغه پاته نه سو نو مد به هم نه کېږي. خلاصه دا سوه چي روم په حرکت کي داخل دی او اشمام په سکون کي داخل دی.

جمال القرآن [کامل]

صحيح دي او د اول لام وروسته چي کوم الف ليکلی دی^(۱) هغه په هر حال کي ويل کېږي.^(۲)
درېيمه فايده:

په همدغه سورة الدهر کي مابين ته نژدې قَوَارِيرًا، قَوَارِيرًا دوه ځلي راغلي دي او د دواړو په آخر کي الف ليکلی دی، نو د دې قاعده دا ده چي په دوهم ځای کي الف په هيڅ حالت کي نه ويل کېږي که د وقف حالت وي او که نه وي. او په اول ځای کي که چيري وقف وسي نو الف ويل کېږي او که چيري وقف نه وسي نو الف نه ويل کېږي، خو ډېر عادت دا دی چي په اول ځای کي وقف کوي^(۳) او په دوهم ځای کي وقف نه کوي. په دې صورت کي په اول ځای کي الف وايست او په دوهم ځای کي الف مه وايست.

څلورمه فايده:

په قرآن کي يو ځای اماله ده. يعني په سورة هود کي چي کوم "بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَهًا" دی. د دې بيان د اتمي روښنايي په څلورمه قاعده کي وگورئ!
پنځمه فايده:

په سورة حم السجدة کي يو ځای تسهيل دی، هغه دا دی: ءَاَعْجَبِيْ. د دې بيان د دوولسمي روښنايي په لومړۍ قاعده کي تېر سوی دی ويې گورئ!

^(۱) د قرآن کریم په رسم الخط کي د اول لام وروسته الف ليکلی نه دی، بلکي پر دې باندي ولاړ زور دی، گویا موصول ليکلی دی داسي: سَلْسِلًا.

^(۲) ځکه چي دا د کلمې مابين دی او د کلمې په مابين کي وقف کول صحيح نه دی.

^(۳) ځکه د وقف علامه يعني گول د آيت علامه پر اول قَوَارِيرًا (و) باندي ده، نو وقف هم پر دې باندي کول مناسب دی.

شپږمه فايده:

په سورة الحجرات کي په بئس الاسم کي د الاسم همزه نه ويل کېږي بلکي د دې لام به د دې سين سره يو حای کرل سي. د دې بيان د دوولسمي روښنايي په دوهمه قاعده کي تېر سوی دی.

اوومه فايده:

لَيْنُ بَسَطَتْ، أَحَطَّتْ، مَا فَرَطْتُمْ او مَا فَرَطْتُ کي ادغام ناتمام (ناقص) کېږي. يعني طا او تا يو حای کرئ او مشدد يې کرئ او داسي يې وواياست چي ط د خپل استعلاء او اطباق سره بې له قلقلې ډکه ادا سي او تا باريکه ادا سي.

په اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ کي ښه دا دی^(۱) چي ادغام تام (پوره) وسي يعني قاف بالکل و نه ويل بلکي قاف دي په کاف سره بدل کړي او دواړه دي يو حای کړي او مشدد دي وويل سي.^(۲)

اتمه فايده:

په نَ وَالْقَلَمِ او لَيْسَ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ کي د نون او سين وروسته چي کوم واؤ دی د یرملون د قاعدې موافق چي د هغه ذکر د لسمي روښنايي په درېيمه قاعده کي ذکر سوی دی په دې واؤ کي ادغام کول پکار دی، خو ادغام نه کېږي.^(۳)

(۱) وَيَجُوزُ النَّاقِصُ أَيْضًا وَهُوَ أَنْ يَبْقَى بَعْضُ صِفَاتِ الْمُدْغَمِ. يعني ادغام ناقص هم روا دی او ادغام ناقص دا دی چي د مدغم بعضي صفات پاته سي. منه

(۲) و دې ته ادغام تام ويل کېږي او ادغام ناقص په مثل د بَسَطْتُ او نورو هم جائز دی. يعني قاف بې له قلقلې کاف وويل سي او کاف باريک ادا سي.

(۳) عِنْدَ حَفِصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. منه

نهمه فايده:

د سورة يوسف په دوهمه ركوع كې د لَا تَأْمَنَّا لفظ دى په دې كې پر نون باندي
اشمام كوى. (١)

لسمه فايده:

په قرآن كريم كې به يو عاى عاى د سكتې لفظ ليكلى وويني؛ د دې
مطلب دا دى چې هلته لږ و درېزى خو ساه مه كارې او د وقف پاته ټولي
قاعدې په دې كې جاري كېږي. د مثال په ډول په سورة القيامة كې مَنْ سَكَّتْ رَاقٍ
كلمه ده، نو د يرملون د قاعدې سره سم د مَنْ نون په را كې مدغم كول پكار دى
خو ادغام نه كېږي، ځكه هر كله چې سكته د وقف پر عاى و كړل سوه نو گواكې
هغه اتصال د نون او را په مابين كې نه سو پاته له دې وجهي ادغام نه كېږي.

(١) اِخْتِيَارُهُ لِأَنَّهُ سَهْلٌ عَلَى الْأَطْفَالِ وَ يَجُوزُ الزُّومُ أَيْضًا لَا تَأْمَنَّا. وَ لَا يَجُوزُ الْإِدْغَامُ الْمَحْضُ. يعنى د
اشمام غوره كول ځكه چې دا پر ماشومانو باندي آسانه وي او روم هم جائز دى او محض
ادغام روانه دى. منه

دلته يوه خبره ياد ساتل پكار ده هغه دا چې لَا تَأْمَنَّا په اصل كې لَا تَأْمَنَّا وو لومړى نون
مضموم او دوهم نون مفتوح دى او لا نافية پر تَأْمَنَّا داخل دى، نو په لَا تَأْمَنَّا كې دوې (٢)
وجهي روا دي؛ يو دا چې ادغام مع الاشمام وسي چې تر ادغام وروسته د نون د مشدد او د
غني د ادا كولو په وخت كې د لومړي نون د ادا كېدو په وخت كې شونديان را ټول سي او
هغه اصل ته اشاره وسي، تر څو ليدونكى پوه سي چې دلته دوه نونان دي او پر اول نون
باندي ضمه وه او دا د استاد څخه زده كولاى سي. دوهمه وجه دا ده چې اظهار مع الروم
وسي يعنى د لومړي نون د ضمې درېيمه حصه بنكاره كړل سي په دې صورت كې بيا دوهم
نون مشدد نه ويل كېږي. يعنى يوازي ادغام او يوازي اظهار په لَا تَأْمَنَّا كې غير د ابو جعفر
رضي الله عنه څخه د نورو امامانو په نزد په كوم كې چې حفص رضي الله عنه هم شامل دى جائز نه دى.

همدا ډول په سورة الكهف کي د عَوْجًا سَكْتَةً قَيْبًا کلمه ده که چيري پر عَوْجًا باندي وقف و نه سي او د وروسته لفظ سره يو عَآی سي نو اخفاء نه کېږي، بلکي د دوو زورو تنوين به په الف سره بدل سي او سکتته به وسي.

په ټول قرآن کریم کي د امام حفص رضي الله عنه پر روايت باندي ټولي ټلور (٤) سکتې دي:

يوه په سورة القيامة کي، دوهمه په سورة الكهف کي چي ذکر سول، درېيمه په سورة يس کي مِنْ سَكْتَةٍ مَرْقَدِنَا پر الف باندي چي کله د مابعد يعني د وروسته کلمې سره يو عَآی وويل سي. او ټلورمه په سورة المطففين کي د كَلَّا سَكْتَةٌ بَلْ پر ساکن لام باندي. بس دا ټلور عَآيه د دې څخه ماسپوا په سورة الفاتحه کي او نورو سورتو کي هيڅ عَآی سکتته نه سته.

يوولسمه فايده:

په قرآن کریم کي چي هر عَآی پېښ راسي هغه به د معروف (معلوم) واؤ په ډول بو ورکړئ او ويې وايست. او چيري چي زير راغلی وي هغه به د معروف (معلومي) ياء په ډول بو ورکړئ او ويې وايست.

زموږ په هيواد کي پېښ داسي ويل کېږي که چيري يې کش کړي نو واؤ مجهول ځني پيدا کېږي او زير داسي وايي که چيري يې کش کړئ ياء مجهوله ځني پيدا کېږي، دغه خبره د عربي ژبي خلاف ده داسي مه کوی بلکي داسي يې وايست که چيري هغه پېښ کش کړي نو واؤ معلوم به ځني پيدا سي او زير داسي وايست که چيري هغه زير کش کړي نو ياء معلومه (معروفه) به ځني پيدا سي. د پېښ او زير داسي ادا کول د يوه ماهر استاد څخه زده کړئ، کېدای سي چي د دې ليکنې په يوازي ويلو سره مو په ذهن کي رانه سي.

دوولسمه فايده:

کله چي پر واؤ مشدد يا پرياء مشدد باندي وقف وسي نو هلته تشديد (شد) يو شه په سختي سره ويل پکار دي، تر خو تشديد پر خپل حال پاته وي. لکه: عَدُوٌّ اَوْ عَلَى النَّبِيِّ.

ديارلسمه فايده:

په سورة يوسف كي د وَ لَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاغِرِينَ کلمه ده. او په سورة اقرأ كي د لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ کلمه ده، که چيري پر لَيَكُونَنَّ او لَنَسْفَعًا باندي وقف وکړي نو په الف سره يې وايست يعني تنوين مه وايست. ^(١)

خوارلسمه فايده:

خلور لفظونه په قرآن کریم كي ليکلي خو په صاد سره دي او پر دغه صاد باندي يو کوچنی سين هم ليکلی دي، نو دې قاعده زده کړئ:

يو په سورة البقرة كي د يَقْبِضُ وَ يَبْضُطُ کلمه ده، دوهم حای په سورة الاعراف كي د فِي الْخَلْقِ بَضْطَةً کلمه، په دغه دواړو حایو كي سين وايست.

درېيم په سورة الطور كي د اَمْ هُمُ الْمُضَيِّطُونَ کلمه ده، په دې كي که مو خوبه وي سين يې وايست او که مو خوبه وي صاد يې وايست.

خلورم په سورة الغاشية كي د بِضْطِطٍ کلمه ده په دې كي صاد وايست.

^(١) وَ اِنْ كَانَ خِلَافُ الْقِيَاسِ لِأَنَّهَا تُؤَنُّ خَفِيْفَةً لَكِنْ الْوَقْفُ يَكُونُ تَابِعًا لِلرَّسْمِ. يعني که شه هم دا خلاف القياس دي حکه دا دواړه تنوينونه په اصل كي نون خفيفه دي، خو وقف درسم الخط تابع وي حکه نو اصل ته نه کتل کېږي او د وقف په حالت كي الف ويل کېږي. منه

په قرآن کریم کي خو حایه لیکلی خو لادی او ویل کېږي ل، د تلاوت کولو په وخت کي د دې ډېر خیال وساتئ.

❖ یو په سورة آل عمران کي د لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ تُخَشِرُونَ کلمه ده.

❖ دوهم په سورة التوبة کي د وَلَا اَوْضَعُوا کلمه ده.

❖ درېیم په سورة النمل کي د اَوْلَا اَذْبَحْنَهُ کلمه ده.

❖ ثلورم په سورة وَالصَّفَاتِ کي د لَا اِلٰهَ اِلَّا الْجَحِيْمِ کلمه ده.

❖ پنځم په سورة الحشر کي د لَا اَنْتُمْ اَشَدُّ کلمه ده.

همدا ډول د سورة آل عمران په پنخلمه رکوع کي لیکلي دي افأئن خو ویل کېږي، أفئن. او په خو حایو کي لیکلي دي مَلَأْتِهِ، خو مَلَأْتِهِ ویل کېږي.

د سورة الكهف په ثلورمه رکوع کي لیکلي دي لِشَأْنِي او ویل کېږي لِشَيْئِي او په حینو حایو کي لیکلي دي نَبَأِي او ویل کېږي نَبِي.

يادونه:

دا ذکر سوي اکثره هغه قاعدې دي چي په هغو کي هيڅ اختلاف نه سته. او په کومو کي چي اختلاف سته په هغو کي ما يوازي د امام حفص رضي الله عنه (۱) قاعدې لیکلي دي، چي زموږ خلک د هغه د روايت موافق قرآن کریم وايي.

(۱) ابو عمرو حفص بن سليمان بن مغيرة اسدي کوفي بزاز (په دوو زاوو سره) په سنه ۹۰ هـ ق کي پيدا سوي دی او په ۱۸۰ هـ ق کي وفات سوي دی. د امام حفص رضي الله عنه د پلار تر وفات وروسته د ده مور د امام عاصم رضي الله عنه سره نکاح وکړه. د دې سببه د ده پالنه او تربيه د امام عاصم رضي الله عنه د شفقت تر سيوري لاندې وسوه. (نشر، ص: ۱۵۶) ابن معين رضي الله عنه فرمايي: =

امام حفص رضي الله عنه قرآن کریم د امام عاصم تابعي رضي الله عنه څخه حاصل کړی دی، هغه د زر بن حبیش أسدي او عبدالله بن حبیب سکمي (رحمهما الله) څخه حاصل کړی دی، هغو دوو د حضرت عثمان، حضرت علي، حضرت زید بن

= چي حفص رضي الله عنه د امام عاصم رضي الله عنه په قرأت کي "اعلم الناس" وو يعني د امام عاصم رضي الله عنه اصح قرأت هغه دی کوم چي حفص رضي الله عنه يې روايت کړی دی. علامه ذهبي رضي الله عنه فرمايي: چي په قرأت کي حفص رضي الله عنه ثقه، ضابط او ثابت وو. د امام عاصم رضي الله عنه څخه يې څو ځلي قرآن کریم ولوستي د ده څخه ماسپوا د نورو متعددو شيوخو څخه يې هم اکتساب کړی وو. د حضرت امام ابو حنيفه رضي الله عنه سره د ټوکرانو په تجارت کي شریک وو. که څه هم قرأتونه سبعة بلکي عشره متواتر دي او د قرأت سبعة خلاف خو هيچا هم يو لفظ ويلی نه دی، بلکي د حرمينو او بصري قرأت د خالص قرشي کېدو په وجه يو خاص امتياز درلودي، خو دا قبوليت د الله جل جلاله ورکړه ده چي د پېړيو را په دې خوا په مدارسو او مکاتبو کي يوازي د امام حفص رضي الله عنه روايت ويل کېږي او د محکمي پر مخ په زرو حافظانو کي د نهه سوه نهه نيوي (۹۹۹) حافظانو د امام حفص رضي الله عنه روايت په ياد دی. او داسي شايد هيڅوک نه وي چي د امام حفص رضي الله عنه روايت يې ويلی نه وي. (ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ) پر دې سربېره نحويان وايي چي دغه قرأت مروج کول پکار نه وو ځکه چي نجات د همزتينو د تحقيق په وجه د امام عاصم رضي الله عنه پر قرأت باندي اعتراض کوي. (مقدمه شرح سبعة قرأت. د قاري ابو محمد محي الاسلام پاني پتي، ص: ۳۸)

د امام حفص رضي الله عنه د قرأت د ډېر مروج کېدو سبب په اصل کي خو د خدای جل جلاله ورکړی مقبوليت او شهرت دی او ظاهري سبب دا دی چي زموږ په بناړو کي اکثره خلک د امام اعظم ابو حنيفه رضي الله عنه په مذهب دي او امام ابو حنيفه رضي الله عنه د حضرت حفص رضي الله عنه د سبق او تجارت ملگري وو، د دې سببه د امام ابو حنيفه رضي الله عنه مقلدينو هم د حضرت حفص رضي الله عنه روايت غوره کړي. بيا د آساني او هوسايي په خاطر او همدا ډول د فتنې او اختلاف څخه د خلاصون په خاطر د ټولو مذهبو مقلدينو د دې موافق اعراب او نقطې ورکړې او دا روايت يې غوره کړي. والله اعلم

ثابت، حضرت عبداللہ بن مسعود او حضرت اُبی بن کعب رضی اللہ عنہما خُخہ حاصل
کری دی او دغہ تولو حضراتو (اصحابو) د جناب رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم خُخہ
حاصل کری دی.

صلی اللہ علیہ وسلم
محمد بن عبد اللہ

﴿ خاتمه ﴾

د سپورمی پوره روښنایي هم په څوارلسمه شپه وي او دلته هم د څوارلسمي روښنایي په ختمېدو سره ټوله مضمونونه پوره سول، نو ځکه دلته دا رساله پای ته رسوم.

الله تعالیٰ دي دا رساله گټوره او مقبوله وگرځوي.

د طالبانو او خاص د ماشومانو او په خاص ډول د قدوسیانو^(۱) څخه د الله ﷻ د رضا د دعا غوښتونکی یم.

اشرف علي تهانوي عفی عنه

۵، صفر، ۱۳۳۴ هـ ق

شبیر احمد غفرله الضفار

۲۸، جمادی الاول، ۱۴۳۶ هـ ق

(۱) د قدوسیانو څخه مراد د حضرت شیخ عبدالقدوس گنگوهي رحمته الله علیه لمسیان دي. حضرت تهانوي رحمته الله علیه هم د هغوی څخه دی نو قدوسي حضرات د تهانوي رحمته الله علیه د طریقت وروڼه دي د کوم څخه چي تهانوي رحمته الله علیه د خپل ځان له پاره په خاص ډول دعا غوښتي ده. او یو بل مناسبت یې دا هم دی چي دا رساله مصنف رحمته الله علیه د قدوسیانو په غوښتنه تالیف کړې ده، د دې سببه پر هغوی باندي د دعا حق ډېر دی چي دعا ورته وکړي. **وَاللّٰهُ اَعْلَمُ وَعَلَيْهِ اَتَمُّ!** "احقر" هم د ټولو لوستونکو څخه د دعا غوښتونکی دی او الله ﷻ دي دا رساله ټولو لوستونکو ته نافع او گټوره وگرځوي.

هذا ما كتبه امقر العباد شبیر احمد غفرله الباري و له والديه و لاساتذه، و لمن سعى فيه و لجميع المؤمنين و المؤمنات. والله الموفق و هو المستعان و عليه التكلان.

د علم الشعوبه لومړنی درسي کتاب

جمال القرآن [کامل]

تالیف لکلیف

په لومړي ځل چاپ شوی د ۱۴۰۰ هـ ل. په ۱۰ مې میاشت کې

قاری شیبز احمد

معلم لومړنی مشورتنی مولانا جمال مله
شاه محمد اشرف علي تھانوی

جمال القرآن [کامل]

د تعلیم الاسلام راډیو ویب پانې له خوا:

www.Taleemulislam-Radio.com

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**